

..... *Neerlandica*
Extra Muros

Jaargang 44
nummer 1
februari 2006

..... *Inhoud*

- Sera de Vriendt
1 *Enkele kenmerken van het Brussels Vlaams*
- Herbert Van Uffelen
10 *Wie zoekt, die vindt ... Nederlandse migrantenliteratuur in Duitse vertaling, zum Zweiten!*
- Ralf Grüttemeier
21 *Naschrift bij 'Wie zoekt, die vindt...'*
- Marta Maňáková en Wilken Engelbrecht
24 *Vertalingen van Nederlandstalige literatuur in Slowakije*
- Ludo Beheydt
35 *Land op drift of land in de kering. Kroniek cultuur en maatschappij*
- P. de Kleijn
45 *Lankmoedig in de leer. Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen*
- Besprekingen en aankondigingen
52 *Prisma groot woordenboek Portugees-Nederlands; Prisma groot woordenboek Nederlands-Portugees. (Antoinet Brink); Holland-magyar kézisztótár. (Csilla Zichler); SAND – Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten. MAND – Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. (Matthias Hüning); Wereldnederlands. Oude en jonge variëteiten van het Nederlands. (Roel Vismans);*
- Professioneel communiceren: Taal- en communicatiegids. (Miranda van Rossum); Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap. (Ambra Neri); Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis. (Jane Fenoulhet); E. du Perron: het leven van een smalle mens. (Dick Boukema); Leven tussen kunst en krant, Beata van Helsdingen-Schoevers. (1886–1920), journaliste en declamatrice in Indië; "Somewhere in Indië", in gesprek met Beata van Helsdingen-Schoevers (1886–1920). (Olf Praamstra); De tranen van de herinnering. Het gesprek met de doden. (Nina Geerdink); Tussen literatuur en schilderkunst. Essays over literatuur en schilderkunst in Nederland en Vlaanderen in de moderne poëzie. (Marion Boers-Goosens); Kaleidoscope. Dutch Poetry in Translation from Medieval Times to the Present. (Arie Jan Gelderblom); Zij zijn niet van Jeremia. Non-ficties. (Arie Jan Gelderblom)*
- Johan Snapper
78 *De omwegen van een neerlandicus extra muros – de theologische weg*
- 79 *Auteursinformatie NEM 1, 2006*

..... *Enkele kenmerken van het
Brussels Vlaams*

1. Inleiding

Brussel is niet alleen de hoofdstad van België. Het is ook, naast Vlaanderen en Wallonië, een van 's lands drie gewesten. Dit gewest (Brussel in de ruime betekenis van het woord) bestaat uit negentien gemeenten, Brussel (stricto sensu) plus achttien voorsteden, en telt ongeveer een miljoen inwoners.

Wat meer dan een vierde van dit totaal aantal inwoners is buitenlander: volgens R. Janssens (2001) 28.5%, waarvan 14.65% uit EU-landen en 13.86% uit niet-EU-landen. Het talrijkst zijn de Marokkanen, gevolgd door de Fransen, Italianen, Spanjaarden, Turken, Portugezen, etc. De studie van Janssens bevat tal van interessante gegevens over de talen die in Brussel gesproken worden. We beperken ons hier tot de twee voornaamste landstalen, het Frans en het Nederlands (het ligt voor de hand dat de buitenlanders ook hun eigen taal spreken, Arabisch, Berbers, Spaans, etc.; heel wat Brusselaars spreken ook Engels).

Van de ondervraagde inwoners (al dan niet Belgen) verklaarde 95.6% goed tot uitstekend Frans te spreken. Slechts een derde, 33.3%, verklaarde goed tot uitstekend Nederlands te spreken. Hierbij kunnen de volgende opmerkingen gemaakt worden:

- Om allerlei redenen moeten deze cijfers enigszins gerelativeerd worden. Het gaat om 'gerapporteerde kennis' en het is dus niet uitgesloten dat de ene milder en de ander strenger geweest is in zijn evaluatie van wat een taal 'goed spreken' is. Het is enerzijds, bijvoorbeeld, onwaarschijnlijk dat (bijna) alle buitenlanders *goed* Frans spreken. Anderzijds zijn heel wat autochtone Frans-taligen (vaak terecht) van mening dat hun productieve vaardigheden in het Nederlands onvoldoende zijn, maar ze hebben daarentegen wel een behoorlijke passieve kennis van het Nederlands. Wat daar ook van zij, de boven vermelde cijfers verklaren waarom Brussel ervaren wordt als een overwegend Franstalige stad.
- Het Nederlands dat in Brussel gesproken wordt kan zijn: Standaard-Nederlands (bij de meesten de zuidelijke variant daarvan) en/of een dialect. Dit kan een geïmporteerd dialect zijn (bij inwijkelingen uit de Vlaamse provincies) of het lokale Brussels Vlaams. De rest van dit artikel gaat over het Brussels (Vlaams).

2. Het Brussels

De Brusselse agglomeratie vormt nu een administratieve eenheid, maar bestaat uit een stad (Brussel) en een aantal omliggende gemeenten die allemaal al heel lang bestaan en dus, zoals dorpen elders in Vlaanderen, een eigen dialect hadden met soms grotere, soms kleinere verschillen die ze van elkaar onderscheiden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat sommige verschillen zijn blijven bestaan. Zo is, bijvoorbeeld, typisch voor noordwestelijke en noordelijke gemeenten de uitspraak met lange *ô* van woorden als *tôfel*, *slôpe*, *môke* die elders met een lange *oê* uitgesproken worden (*toêfel*, *sloêpe*, *moêke*, ‘tafel’, ‘slapen’, ‘maken’). Een voorbeeld uit de grammatica is de keuze van het diminutiefsuffix dat in het zuidoosten anders is dan in de rest van de stad (alleen vormen met *-k-*, bijvoorbeeld, *tanneke* of *tanke*, elders *tandsje*, ‘tandje’).

Het Brussels is dus geen ‘eenheidsdialect’. Toch menen de dialectsprekende Brusselaars allemaal dat ze Brussels spreken, wat niet het geval is zodra je de agglomeratie verlaat. In aanpalende gemeenten en gemeenten die zich slechts op enkele kilometers van de (administratieve) grens van de Brusselse agglomeratie bevinden, wordt geen Brussels meer gesproken, maar wel Vilvoords, Zaventems, Alsembergs, Asses, enz. Het gaat hier nochtans om dialecten die allemaal, zoals het Brussels, tot de grote groep der Zuidwest-Brabantse dialecten behoren.

Het is enerzijds dan ook zo, dat de kenmerken van het Brussels, die in het volgende onderdeel van dit artikel besproken worden, niet noodzakelijk allemaal, maar wel grotendeels, in het dialect van alle Brussels sprekende Brusselaars aanwezig zijn, en anderzijds dat ze, maar dan wel gedeeltelijk, in de dialecten van de naburige gemeenten aangetroffen kunnen worden.

3. Kenmerken van het Brussels

3.1 Foniek

Typisch voor het Brussels zijn het systeem van lange klinkers en de uitspraak van de *r*.

3.1.1 Lange klinkers en tweeklanken

De korte klinkers zijn in de Brusselse woorden meestal dezelfde als in de standaardtaal (voor uitzonderingen, zie De Vriendt 2004, 39): *boek*, *koek*; *land*, *acht*, *kant*, *rap*; *mes*, *vet*, *kerk*; *ik*, *in*, *zit*, *wil*; *op*, *rond*, *zot*; *dus*, *put*, *dun*. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de korte *i* en *u* heel erg gesloten zijn (de zogenaamde Brabantse *i* en *u*) en dus op de klinkers lijken van Nederlands ‘niet’ en ‘nu’.

De lange klinkers en de tweeklanken zijn daarentegen (bijna) allemaal anders dan in de standaardtaal (in de volgende tabel, staat de Nederlandse vorm tussen haakjes):

<i>tien</i> ('teen')	<i>buut</i> ('boot')	<i>toêfel</i> ('tafel')
<i>geete</i> ('gieten')	<i>meur</i> ('muur')	<i>roope</i> ('roepen')
<i>vraa</i> ('vrouw')		

<i>geive</i> ('geven')	<i>dui</i> ('deur')	<i>flôite</i> ('fluiten')
<i>schoul</i> ('school')		
<i>baaite</i> ('bijten')		

Opmerkingen:

De enige tweeklank die soms op dezelfde manier gerealiseerd wordt als in de standaardtaal is *ou*, bijvoorbeeld in de vormen *oud* en *oudste* (daarnaast *aave(n)*, *aa*, *aaver* in *nen aave man*, 'n *aa vraa*, *z'es aaver as 'k ik*).

In de voorbeelden wordt de spelling van het Brussels gebruikt. Deze wijkt slechts in weinige opzichten af van die van het Standaard-Nederlands: lange klinkers worden steeds dubbel geschreven, ook in een open lettergreep (dus niet alleen in *buut* 'boot', maar ook in *buute* 'boten'), of met een accent circumflexe (*toêfel*, *flôite*). Het Brussels heeft een *ë*, die men het best kan omschrijven als een beklemtoonbare sjwa (doffe *e*), Bijvoorbeeld in *kët* 'kort', *wëttel* 'wortel' (voor meer bijzonderheden, zie *de Spelling van het Brussels*, 1997).

Van Loey (1979, 79), die aan de hand van historisch materiaal aantoont hoe en wanneer de huidige klanken ontstaan zijn, bracht voorbeelden van al deze klanken samen in wat hij noemde 'een (zinloze) mededeling in Brussels dialect'. Hier volgt deze zin, met enkele wijzigingen, onder andere wat de spelling betreft: *teen vraave mè gebrouke biene zeuken in de kуйke van dat ôis no geloêze mè aais en no puute mè blood, vè z'op t'eite* ('tien vrouwen met gebroken benen zoeken in de keuken van dat huis naar glazen met ijs en naar poten met bloed om ze op te eten').

Interessant is ook het volgende verschijnsel. Zoals in veel Vlaamse dialecten worden ook in het Brussels lange klinkers verkort als ze door een consonantisch cluster, een groep van twee of meer medeklinkers, gevolgd worden. Een dergelijk cluster kan bijvoorbeeld ontstaan als de stam van een woord dat op een medeklinker uitgaat door een uitgang of een suffix gevolgd wordt (diminutief-suffix bij substantieven, uitgang bij werkwoorden, etc.)

Voorbeelden:

<i>ien</i> – <i>intsje</i>	een, eentje
<i>puut</i> – <i>poetsje</i>	poot, pootje
<i>sloêpe</i> – <i>slopt</i>	slapen, slaapt
<i>veer</i> – <i>virde</i>	vier, vierde
<i>eur</i> – <i>urke</i>	uur, uurtje
<i>voot</i> – <i>voetsje</i>	voet, voetje
<i>beir</i> – <i>berke</i>	beer, beertje
<i>nuis</i> – <i>nëske</i>	neus, neusje
<i>bôik</i> – <i>bëkske</i>	buik, buikje
<i>kouke</i> – <i>kokt</i>	koken, kookt (en ook <i>kokte</i> , <i>gekocht</i>)
<i>paaip</i> – <i>paipke</i>	pijp, pijpje

Opmerkelijk is het feit dat de lange klinkers of tweeklanken niet alleen door een korte klinker vervangen worden, maar dat ook het timbre verandert. Kennelijk wijst dit op een vroegere toestand waarin het timbre hetzelfde was, dus voordat de klankverschuiving plaatsvond die alleen de lange klinkers en de (lange) tweeklanken trof. Zo zei men vroeger, vermoedelijk tot in de zeventiende of de achttiende eeuw, *slôpe* en *ei slopt*, met respectievelijk een lange en een korte klinker (met hetzelfde timbre). *Slôpe* werd *sloêpe*, *slopt* veranderde niet.

3.1.2 De uitspraak van de -r-

Typisch is de huig-*r* van het Brussels (centrum en aanpalende gemeenten). Enkele gemeenten binnen de agglomeratie en het hele omliggende Zuid-Brabantse taallandschap hebben een tongpunt-*r*. Deze tongpunt-*r* is vrij algemeen in Vlaanderen; een andere uitzondering is de stad Gent, met enige recente uitstraling van de huig-*r* in de omgeving van deze stad.

3.2 Morfonologie: werkwoordsvormen

Het is soms moeilijk voor niet-Brusselaars, of niet-Brabanders, om heel gewone Brusselse zinnen te verstaan. Een mogelijke reden is de manier waarop werkwoordsvormen of combinaties van werkwoordsvormen met voornaamwoorden gerealiseerd worden.

De vervoeging van de regelmatige werkwoorden is nochtans heel eenvoudig en lijkt op die van Nederlandse werkwoorden: bijvoorbeeld *ik werk, ge werkt, ze werkt, we werke, ge werkt, ze werke*. Er is dus geen uitgang in de eerste persoon enkelvoud; in de tweede persoon (enkelvoud en meervoud) en in de derde persoon enkelvoud is de uitgang *-t*, in de eerste en derde persoon meervoud *-e* (als het volgende woord met een klinker begint *-en*).

We kijken nu naar een aantal voorbeelden met het werkwoord *uure*, 'horen', dat bijzonder interessant is omdat de stam op *-r* uitgaat (zoals *liere* 'leren', *eure* 'huren', *probeire* 'proberen' en vele andere, aan het Frans ontleende werkwoorden). Bij enkele voorbeelden staat tussen vishaken aangegeven hoe de zin uitgesproken wordt.

1.	<i>ik uur a ni</i>		'ik hoor je niet'
2.	<i>...as ge dat uut</i>	<aschedaduut>	'als je dat hoort'
3.	<i>z'uuren ons ni</i>		'ze horen ons niet'
4.	<i>ik uude niks nemi</i>		'ik hoorde niets meer'
5.	<i>'k em niks guud</i>	<kemnikschuut>	'ik heb niets gehoord'
6.	<i>z'uud ons zinge</i>	<zuudonsinge>	'ze hoort ons zingen'
7.	<i>z'uu ni good</i>	<zuunichoot>	'ze hoort niet goed'
8.	<i>ei uuget ni</i>		'hij hoort het niet'
9.	<i>masscheen uu z'ons ni</i>	<...uusonsni>	'misschien hoort ze ons niet'

Uit de eerste drie voorbeelden blijkt dat *uure* een regelmatig werkwoord is: de

uitgangen zijn respectievelijk nul, *-t* en *-e(n)*. Regelmatig zijn eveneens de onvoltooid verleden tijd (*uude*) en het voltooid deelwoord (*guud*; *uur-* begint met een klinker en in dat geval wordt de *sjwa* van het *ge-*prefix weggelaten).

Opvallend is het feit dat, in alle voorbeelden behalve (1) en (3), de eind-*r* van de stam (*uur*) weggevallen is. Dit kan verklaard worden door een vrij algemene regel van *r*-deletie vóór een dentale medeklinker (*d, t, z, s*). Deze regel wordt toegepast binnen het woord, bijvoorbeeld in *met* ('markt'), *zwet* ('zwart'), *këst* ('korst'), *bëzze* ('beurs') en dus ook tussen stam en uitgang: *uut, uude, guud*; *liet* ('leert'), *liede* ('leerd'), *gelied* ('geleerd'), etc. Als er een woordgrens is tussen *r*- en de volgende klinker, is de regel echter niet van toepassing. Vergelijk:

10. <i>ik uur de kindere zinge</i>	'ik hoor de kinderen zingen'
11. <i>ik uude kindere zinge</i>	'ik hoorde kinderen zingen'

(Voor een precieze formulering van de in dit artikel vermelde regels, zie De Vriendt-Goyvaerts 1989b, of in de uitgebreider versie De Vriendt-Goyvaerts 1989a).

In de zinnen 6 tot en met 8 is ook een en ander gebeurd met de *t*-uitgang van de tegenwoordige tijd. In zin 6, *z'uud ons zinge* ('ze hoort ons zingen'), zien we dat niet alleen de eind-*r* van de stam is weggevallen, maar dat de uitgang als *-d* gerealiseerd wordt: *uud*. Dit blijkt het geval te zijn telkens als de stam van het werkwoord op een stemhebbende klank uitgaat en als het volgende woord met een klinker begint. Vergelijk:

12. <i>Ze komd ons oële</i>	'ze komt ons halen'
13. <i>Ei goëd uuk mei</i> met:	'hij gaat ook mee'
14. <i>ei kupt 'n gazet</i>	'hij koopt een krant'
15. <i>ze bakt 'n bruud</i>	'ze bakt een brood'

In zin (7), *z'uu ni good* ('ze hoort niet goed'), begint het eerste woord na de werkwoordsvorm niet met een klinker, maar met een medeklinker. Nu blijkt de uitgang helemaal weggevallen te zijn. Dit is telkens het geval als het volgende woord met een medeklinker begint. Vergelijk:

6. <i>z'uud ons zinge</i>	'ze hoort ons zingen'
16. <i>z'uu ma geire zinge</i>	'ze hoort me graag zingen'
17. <i>ze lied Ingels</i>	'ze leert Engels'
18. <i>ze lie mai Ingels</i>	'ze leert me Engels'
19. <i>kupt iest 'n gazet</i>	'koop eerst een krant'
20. <i>kup ne ki 'n gazet</i>	'koop eens (een keer) een krant'

Zin (8) *ei uuget ni* ‘hij hoort het niet’ is een wat gecompliceerder geval. *Uuget* staat hier eigenlijk voor *uurt et* ‘hoort het’. Hier blijkt de *-r* weggevallen te zijn, nota bene vóór een dentaal die er niet (meer?) is, en krijgen we een *-g-* in de plaats van de *t*-uitgang. Dat die uitgang niet bewaard is, is overigens vreemd aangezien het volgende woord met een klinker begint (cf. supra, voorbeelden 6, 17, 19)!

Om te begrijpen wat hier aan de hand is, kijken we eerst naar voorbeelden met andere werkwoorden. Vergelijk:

21. <i>ei komd ons oële</i>	‘hij komt ons halen’
22. <i>ei kom et oële</i>	‘hij komt het halen’
23. <i>ei pakt a pakske mei</i>	‘hij neemt je pakje mee’
24. <i>ei pak et mei</i>	‘hij neemt het mee’

In (21) wordt de regel toegepast die de *t*-uitgang stemhebbend maakt (*-d*) in de positie na een stemhebbende medeklinker en vóór een klinker. In (23) wordt die regel niet toegepast, omdat de stam op een stemloze medeklinker uitgaat: de *t*-uitgang verandert dus niet. Wat uit de voorbeelden (22) en (24) blijkt is dat de *t*-uitgang niet alleen vóór een medeklinker, maar ook vóór het persoonlijk voornaamwoord *et* wegvalt.

De volle vorm *uurt et* ‘hoort het’ zou dus moeten worden *uu et* (twee regels: deletie van *-r* vóór een dentaal en deletie van de *t*-uitgang vóór het persoonlijk voornaamwoord *et*). Het hiaat dat hierdoor ontstaat wordt vermeden door tussen de twee klinkers een *-g-* in te lassen. Het resultaat is *uuget*. Dat dit de juiste verklaring is, blijkt uit het feit dat we die *-g-* terugvinden bij alle werkwoorden die een hiaat zouden kunnen vertonen. Zie voorbeelden met twee andere werkwoorden, *zeen* ‘zien’ en *emme* ‘hebben’:

Zeen:

25. <i>as ge da zeet</i>	‘als je dat ziet’
26. <i>ze zeed ons</i>	‘ze ziet ons’ (<i>-t</i> wordt <i>-d</i> vóór een klinker)
27. <i>ze zee mai ni</i>	‘ze ziet me niet’ (<i>-t</i> valt weg vóór een medeklinker)
28. <i>ze zeeget ni</i>	‘ze ziet het niet’ (<i>-t</i> wordt <i>-g-</i> vóór <i>et</i>)

Emme:

29. <i>as em ien eit</i>	‘als ie er een heeft’
30. <i>ei eid ons gezeen</i>	‘hij heeft ons gezien’ (<i>-t</i> wordt <i>-d</i> vóór een klinker)
31. <i>ei ei niks gezeid</i>	‘hij heeft niets gezegd’ (<i>-t</i> valt weg vóór een medeklinker)
32. <i>ei eiget ui gezeid</i>	‘hij heeft het haar gezegd’ (<i>-t</i> wordt <i>-g-</i> vóór <i>et</i>)

Voorbeeld (9), *masscheen uu z'ons ni <...uusionsni>* 'misschien hoort ze ons niet' illustreert eveneens het samenspel van assimilatieregels: *uurt ze ons* verliest de -r- vóór een dentaal, de fricatief z- assimileert aan de voorafgaande medeklinker (zoals in 'ik zit'), de t-uitgang valt weg vóór een medeklinker en de sjwa van ze valt weg vóór een klinker (andere voorbeelden van dit verschijnsel zijn: *d'ander vraa* 'de andere vrouw', *t'uug* 'te hoog').

3.3 Het lexicon

Kenmerkend voor het Brussels is het feit dat heel veel woorden aan het Frans ontleend worden, veel meer dan in enig ander Vlaams dialect. De meeste leenwoorden zijn zelfstandige naamwoorden en werkwoorden. Uitzonderlijk kan het ontlenen genoemd worden van bijwoorden: *surtoe* (Frans *surtout* 'vooral'), *pertang* (Frans *pourtant* 'nochtans'); *donc* 'dus'; *zjust* (Frans *juste*, *justement* 'zonet') en voegwoorden, zoals *malgreeda* (Frans *malgré que* 'hoewel') en *poervuda* (Frans *pourvu que*) in bijvoorbeeld *poervu da z'ons ni verget* 'als ze ons maar niet vergeet, laten we hopen dat ze ons niet vergeet!'.

Zelfstandige naamwoorden: in 't algemeen kan gesteld worden dat alleen Vlaamse benamingen gebruikt worden voor gewone zaken of begrippen en alleen Franse voor al wat minder bekend is of was, wat exotisch is of recent (technologie!). Het ligt voor de hand dat het niet steeds duidelijk is wat als (niet) gewoon en (niet) bekend beschouwd moet worden.

Neem diere-namen: steeds worden de Vlaamse woorden gebruikt voor hond (*ond*), kat, koe (*kooi*), paard (*pjêd*), vlieg (*vleeg*), spin (*spinnokop*), etc. maar een poedel is *ne kanisj* (Frans *caniche*) en een Siamese kat *ne chat siamois*; en een jachthond kan *ne jachtond* zijn of *ne chien de chasse*. *Beire* ('beren') en *wolve* zijn kennelijk dieren die onze voorouders goed gekend hebben; *rinoserossen* ('neushoornen', Frans *rhinoceros*) en *ippopotams* ('nijlpaarden', Frans *hippopotame*) natuurlijk niet. Maar waarom is het in het Brussels *nen oulefant* ('olifant'), maar *ne lion* en 'n *lionne* ('leeuw', 'leeuwin'; uitgesproken zoals in het Frans)?

Het Brussels gebruikt ook, uitsluitend, Franse vaste uitdrukkingen voor (vrij) recente beroepen, functies, instellingen, documenten, voorwerpen, etc. In de meeste gevallen zijn de Nederlandse termen, vaak samenstellingen, onbekend. Voorbeelden: *chef de bureau* (afdelingschef), *agent de change* (beursmakelaar), *carte d'identité* (identiteitskaart), *pièce de rechange* (wisselstuk, reserveonderdeel), *congé payé* (doorbetaalde vakantie), etc.

Merkwaardig is ook het gebruik van Franse namen voor straten en pleinen. Niemand kent de Nederlandse benamingen: in het Brussels spreek je over de 'rue des Éperonniers' en de 'rue Royale'. Er zijn wel een paar uitzonderingen: het meest bekend is *den aa mèt* 'de oude markt' of *vosseplaaïn* 'vossenplein', de vismarkt heet *de vismèt* (ook Franstalige Brusselaars gebruiken die term: 'les restaurants du vismèt!'), de 'chaussée d'Anvers' heet ook *de kassaai*.

Bij de werkwoorden is de situatie enigszins verschillend: aan het Frans worden werkwoorden ontleend die in die taal op -er uitgaan, behalve heel frequente werkwoorden. Men gebruikt bijvoorbeeld altijd *goên* ('gaan', Frans

aller) en *kuupe* ('kopen', Frans *acheter*), maar naast *verbaaigoên* ('voorbijgaan') bestaat ook *passaire* (Frans *passer*). Over het algemeen zijn Vlaamse werkwoorden onbekend waar 'goede' Franse woorden voorhanden zijn, dus steeds *egzizjeire* ('eisen', Frans *exiger*), *derajeire* ('ontsporen', Frans *dérailleur*), *soepsonneire* ('verdenken', Frans *soupçonner*), *degazjeire* ('ontzetten', Frans *dégager*), etc. Zeldzaam zijn de ontleningen aan een andere klasse van Franse werkwoorden, zoals *traduizeire* ('vertalen', Frans *traduire*), *pretandeire* ('beweren', Frans *prétendre*); deze werkwoorden krijgen dan wel de *-eire*-uitgang.

Alle ontleende woorden hebben zich morfologisch aangepast, dat wil zeggen dat ze dezelfde uitgangen krijgen als de inheemse woorden die tot dezelfde woordklasse behoren. De vervoeging is dezelfde als die van Vlaamse regelmatige werkwoorden, bij voorbeeld *prosjteire* ('projecteren', Frans *projeter*): *ei prosjiteit, ei prosjteide, ei ei geprosjteid*.

Het interessantst zijn de ontleende substantieven. De meervoudsvormen van leenwoorden hebben de volgende kenmerken:

Ze vertonen (althans bij sommige woorden) een grote variatie: het meervoud van *kadei* (uit Frans *cadet*, betekent: jongetje, ventje) is *kadeis, kadeie* of *kadeiene*.

-s treedt veel vaker op dan bij inheemse woorden (waarom? speelt het feit dat het Franse meervoud op -s uitgaat een rol? Anders dan in het Frans wordt die uitgang uitgesproken).

Ook verkleinwoorden worden gevormd volgens dezelfde regels die gelden bij Vlaamse woorden.

4. *Het Brussels nu, en in de toekomst.*

Het dialect waarvan enkele kenmerken in het vorige onderdeel beschreven zijn, wordt in Brussel nog gesproken, maar wordt op straat nauwelijks nog gehoord. De vraag dient dan ook gesteld te worden: door wie wordt het nog gesproken? En ook: door hoeveel Brusselaars? Als men het wil hebben over echt *spreken*, dan zal het heel zeker over een zeer beperkte groep van (wat) oudere Brusselaars gaan. Het dialect wordt vooral gebruikt binnen het gezin (al heel wat minder met kinderen en kleinkinderen), onder vrienden of collega's, onder supporters van sportverenigingen, e.d. Er zijn echter ook Franstalige Brusselaars, die zich als eentalig beschouwen en dat in feite in hun taalgebruik ook zijn, die het Brusselse dialect nog goed *kennen*, maar het nooit meer spreken. Ze hebben het thuis gehoord of bij hun grootouders, maar, aangezien ze het dialect nooit meer gebruiken, dragen ze het uiteraard ook niet over op hun afstammelingen.

Een en ander brengt met zich mee dat het Brussels weliswaar nog niet verdwenen is, maar dat het ongetwijfeld een minder lang leven beschoren is dan de andere Vlaamse dialecten. Het heeft namelijk te veel concurrenten: vooral talen met een groter prestige (het Frans en het Standaard-Nederlands) en, in mindere mate, andere dialecten.

- Er is nu wel meer belangstelling dan ooit tevoren voor het Brussels dialect:
- De Academie van het Brussels geeft sinds 1992 een blad uit, *Brussels Dialect*, waarin informatie verschijnt over allerlei activiteiten, maar ook verhalen, gedichten, mopjes, enz., en vulgarisende teksten over verschillende aspecten van het dialect. De Academie bezorgde ook heruitgaven van oudere teksten in het Brussels en publiceerde, samen met de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, een *Grammatica van het Brussels* (De Vriendt 2003).
  - Een commissie van de Academie legde de regels vast van een *Spelling van het Brussels*.
  - Het Grèateef Complot zonner Complekse brengt elke donderdagavond in een café van de Marollen, een volksbuurt in het centrum van de stad, overwegend politiek cabaret in het Brussels.
  - Het Brussels Volkstejoëter bracht in 2002 een twintigtal voorstellingen van *Bossemans en Coppenolle*, een stuk dat in de oorspronkelijke, Franse versie altijd al een kaskraker geweest is. De voorstellingen in het Brussels kenden een groot succes. In 2003 werd *De traafiest van mademoiselle Beulemans* (in de oorspronkelijke versie *Le mariage de mademoiselle Beulemans*) opgevoerd: 38 voorstellingen werden door meer dan 13.000 toeschouwers bijgewoond.
  - Begin 2004 verscheen de eerste Brusselse versie van Hergé's *Les bijoux de la Castafiore*. Misschien moet hier vermeld worden dat Hergé in twee *Tintin*- (*Kuiffe*-)stripverhalen personages een taal liet spreken die heel erg op Brussels lijkt, namelijk in *L'Oreille Cassée* en in *Le Sceptre d'Ottokar*.

In zekere zin kan men dus, in verband met het Brussels Vlaams, wel over 'dialect revival' spreken. De toekomst zal uitwijzen of dit volstaat om een dialect (of een taal) in leven te houden die door jonge mensen niet meer gesproken wordt ...

Bibliografie

- JANSSENS, R.: *Taalgebruik in Brussel*. Brussel, 2001.
- LOEY, A. VAN: 'Het Brusselse Nederlands Dialect'. *Taal en Sociale Integratie*, 2, Brussel, 1979, 77–95.
- VRIENDT, S. DE: *Grammatica van het Brussels*. Gent, Brussel, 2003.
- VRIENDT, S. DE: *Brussels*. Tielt, 2004.
- VRIENDT, S. DE & D. GOYVAERTS.: 'Assimilation and Sandhi in Brussels'. *Lewense Bijdragen* 78, 1989, 1–93.
- VRIENDT, S. DE & D. GOYVAERTS.: 'Fonologische processen in het Brussels'. *Taal en Sociale Integratie*, 13, Brussel, 1989b, 173–202.
- 'De Spelling van het Brussels'. *Brussels Dialect, bijzonder nummer oktober 1997*.

..... *Wie zoekt, die vindt ...*
Nederlandse migrantenliteratuur in Duitse
vertaling, zum Zweiten!

In zijn bijdrage voor *Neerlandica extra muros* uit 2005 verifieert Ralf Grüttemeier zijn eerder geponeerde stellingen in verband met de verschillen in de literatuurwetenschappelijke omgang met migrantenliteratuur in Nederland en Duitsland (Grüttemeier 2001; Grüttemeier 2005). Zijn analyse van de receptie van het werk van Benali en Abdolah lijkt te bevestigen dat de poëtische normen in het Duitse en het Nederlandse literaire systeem wezenlijk verschillen. Volgens Grüttemeier spelen in het Duitse taalgebied eerder politieke en maatschappelijke uitgangspunten een rol, terwijl in het Nederlandse taalgebied vooral het ‘pendelverkeer tussen twee culturen’ (Goedegebuure 1996) de aandacht krijgt. De Duitse recensenten lijken zich als pleitbezorgers op te stellen, terwijl men in Nederland met migrantenliteratuur volgens dezelfde conventies schijnt om te gaan als met andere literatuur. *Quod erat demonstrandum!*

Toch heb ik de bijdrage van Ralf Grüttemeier met enige verbazing gelezen. In 2004 heb ik namelijk het tegendeel beweerd (Van Uffelen 2004a). Mijn analyses van de receptie van Benali en Abdolah leken eerder de ideeën van Lut Missinne te bevestigen, die in 2001 in haar bijdrage over Margriet de Moor heeft gesuggereerd dat in het Duitse taalgebied in poëtisch opzicht ‘dieper gegraven’ wordt dan in het Nederlandse (Missinne 2001, 37). In ieder geval heb ik in mijn bijdrage over de receptie van het werk van de allochtonen geprobeerd aan te tonen dat dit ook voor de receptie van het werk van migranten geldt. In de recensies over het werk van auteurs als Benali en Abdolah wordt volgens mij wel degelijk over de ‘poëtologische dimensie’ nagedacht en over ‘de functionaliteit van perspectieven en de opzet’ gereflecteerd (Missinne 2001, 37). Ik ben het dus niet eens met Ralf Grüttemeier.

Kritisch oordeel en poëtische argumenten

Volgens mij wordt in de Duitstalige bijdragen over het werk van de Nederlandse migranten niet in eerste instantie vanuit een politiek perspectief gekeken. Integendeel! Ik ben van mening dat het werk van Abdolah en Benali in het Duitse taalgebied op basis van een kritisch oordeel en van poëtische argumenten

beschreven wordt als zelfironische en speelse, postmoderne literatuur die op een overtuigende manier verschillende plots en registers met elkaar verweeft (Van Uffelen 2004a). Wat nu?

Ter illustratie eerst een citaat uit een bijdrage van Karl-Markus Gaus:

Een overgang naar een nieuwe alinea gaat gepaard met een wisseling tussen tegenwoordige en voltooid verleden tijd, tussen Amsterdam en een dorp in de Perzische bergen, tussen het verhaal over de irritatie van een ontheemde intellectueel en dat over de levenservaring van bedachtzame provincialen. Twee werelden die niet verder uit elkaar kunnen liggen, en toch toont Kader Abdolah dat ze niet alleen tegelijk bestaan, maar dat ze af en toe op een paradoxale manier ook met elkaar te maken hebben. (Gauss 2003)

Dat is toch wat Jaap Goedegebuure bedoelde met pendelverkeer tussen twee culturen, of niet? Want uit de context, waarin Goedegebuure het begrip gebruikt – zich ontworstelen aan de beperkingen van de benaming ‘allochtoon schrijver’, met behoud van een thematiek en een kijk op de dingen die zijn gevormd door het pendelverkeer tussen twee culturen –, blijkt dat het Goedegebuure niet alleen gaat om ‘een beter begrip tussen (...) verschillende culturen’ (Anbeek 1999, 340), maar ook om de manier waarop. Ook Goedegebuure gaat het om dat wat Gauss de paradoxale manier noemt.

Grüttemeier maakt eveneens gebruik van de bijdrage van Gauss. Ik citeer:

Al deze lagen hebben uiteindelijk de functie om de lezer te doordringen van het fascinerende inzicht dat onze wereld in talloze werelden uiteen is gevallen, maar tevens toch die éne wereld blijft, waarin alles met alles samenhangt. (Grüttemeier 2005, 6)

In de originele tekst staat er echter iets anders:

Die komplexe Form hat er vielmehr gefunden, um einen faszinierenden Sachverhalt in Erinnerung zu rufen: dass unsere Welt heillos in viele Welten zerfallen ist, in denen ein je anderes Zeitmaß herrscht, und dass sie dabei doch die eine gemeinsame Welt bleibt, in der alles mit allem zusammenhängt. (Gauss 2003) ¹

Volgens mij concentreert Gauss zich in dit citaat op het paradoxale karakter van de werkelijkheid. Grüttemeier ziet dat anders. Met zijn parafrase verdringt hij de andere tijdsdimensie en de pendelbeweging die het werk van Abdolah kenmerken.

De geur van het vertellen

In zijn bijdrage van 2001 heeft Grüttemeier zelf gewezen op het belang van de derde ruimte in het debat over postkoloniale en multiculturele literatuur. Maar in plaats van op zoek te gaan naar de manier waarop auteurs als Abdolah en Benali in hun werk hiërarchieën ter discussie stellen, sluit hij zich af voor dat wat afwijkt van de maatschappelijk-politieke dimensie van literatuur of de maatschappelijke rol die migrantenliteratuur in de culturele bemiddeling zou kunnen spelen (zie ook: Grüttemeier 2001, 22). Grüttemeier gaat niet op zoek naar de manier waarop auteurs als Abdolah en Benali een hybride ruimte genereren maar effent het terrein voor dat wat deze auteurs eigenlijk proberen te doorbreken, namelijk de polen. Ook wat *Spijkerschrift* betreft, fixeert Grüttemeier zich juist op de polen: het vader-zoon verhaal aan de ene kant en de politiek aan de andere kant. Dat het vader-zoon verhaal bij Abdolah een dubbel verhaal is en dat beide verhalen het politieke verhaal deconstrueren, wordt door Grüttemeier genegeerd. Auteurs als Benali en Abdolah bemiddelen deconstruerend tussen de werelden. Maar op deze deconstructieve aspecten van het werk van de onderzochte auteurs geeft Grüttemeier geen commentaar. Integendeel: hij parafraseert een reeks bijdragen uit de *Berliner Zeitung*, de *Mitteldeutsche Zeitung* en de *Westfälischer Anzeiger* met één citaat uit de *Gießener Zeitung*:

Zo slingert de roman heen en weer tussen droomachtige poëzie en een knalharde werkelijkheid, waarin voor kritische geesten geen plaats meer is. (Grüttemeier 2005, 6)

Dit is voor Grüttemeier een bewijs voor het feit dat de politiek-historische aspecten in het werk van Abdolah door de Duitse recensenten niet als achtergrond worden beschouwd maar als de pool die de roman draagt of als het tweede krachtcentrum, om het met de woorden van Grüttemeier te zeggen. Ik denk echter dat hij hier 'hineininterpreteert'. Hoe dan ook, ik zou bij deze 'vaststelling' drie opmerkingen willen plaatsen. Ten eerste wijs ik erop dat auteurs van migrantenliteratuur in het Nederlandse taalgebied nadrukkelijk niet als maatschappelijk werkers willen worden beschouwd (zie: Paasman 1999, 332). Ten tweede mogen we niet vergeten dat de verwachting dat literatuur van migranten geëngageerd moet zijn een projectie is. Maar al te graag laten we migranten vechten tegen de ontworteling die we bij ons zelf ontkennen (Van Uffelen 2004b). En ten derde denk ik dat men rekening moet houden met het feit dat een auteur in vertaling zich als auteur in een nieuw taalgebied anders legitimeert dan in het eigen taalgebied. Bij de doorbraak van een debuterende auteur kan het migrantendom een belangrijke rol spelen, maar op het moment dat deze auteur – als onderdeel, respectievelijk lid van een literair systeem –, vertaald wordt, speelt naast het feit dat deze auteur een migrant (in een ander land) is ook de ondertussen verworven status als auteur een rol. Ik wil niet beweren dat de literaire status in het buitenland uiteindelijk zwaarder weegt, maar het kan een verklaring zijn voor het fenomeen dat de receptie van de literatuur van migranten in het Duitse taalgebied een duidelijk minder politiek

tintje heeft. Hier is zeker meer onderzoek nodig, maar de volgende alinea uit de *Westfälischer Anzeiger* wijst alvast in deze richting:

Of de Europese lezer ieder detail begrijpt, de overvloed aan Perzische poëzie, Koran en sfeer die werd verwerkt? Eerder niet. Maar de muziek van het vertellen, de oriëntaalse geur betoveren in ieder geval. (Stiftel 2003)

Volgens deze recensent gaat het niet om politiek maar om poëzie, om de geur van het vertellen.

Grüttemeier heeft natuurlijk nog meer argumenten voor het feit dat in het Duitse taalgebied de politieke dimensie zou overheersen. Onder andere verwijst hij naar een bijdrage uit de *Frankfurter Allgemeine*. Ik citeer Grüttemeier: 'Het personage van de doofstomme tapijtenknoper die zijn lot trotseert, wordt tot een metafoor voor het Perzische volk dat in zijn verzen opstandig wordt' (Grüttemeier 2005, 7). Op het eerste gezicht lijkt dit een bewijs voor het feit dat de roman 'op de recente geschiedenis (...) mikt' (Grüttemeier 2005, 7). 'Kader Abdolahs beklemmende kroniek van de Perzische dictatuur', de suggestieve ondertitel van de bijdrage, lijkt deze gedachte ook te bevestigen. Maar als we naar de tekst in het origineel gaan kijken, moeten we toch weer relativëren:

Eine Familiensaga, ein postmoderner Roman über die geistige Ungehaustheit des Exils, ein Buch über die Höllen der Diktatur. *Vor allem aber* [cursivering, HVU] ist es ein Buch über die mystische und heilende kraft der Sprache. Die Gestalt des taubstummen Teppichflickers, der sich über sein Schicksal hinwegsetzt, wird zur Metapher des persischen Volkes, das in seiner Dichtung rebelliert. (Berking 2004)²

Volgens mij had Sabine Berking haar 'vooral' wel ergens anders geplaatst als ze had gewild dat de nadruk lag op de recente geschiedenis.

De dansende beweging

Als men de receptie van het werk van Benali en Abdolah in het Duitse taalgebied in een wat bredere context bekijkt en als men zich niet tot de receptie van twee werken beperkt, blijkt dat de Duitstalige recensenten zich bij voorkeur niet laten leiden door politieke overwegingen (zie hiervoor ook: Grüttemeier 2001, 14). Volgens mij gaan ze in eerste instantie op zoek naar de dansende beweging waarmee Benali en Abdolah in hun teksten relaties leggen tussen werelden. In het geval van *De reis van de lege flessen* bijvoorbeeld, richt men zich niet op de wereld waarin de flessen in de rivier worden gezet, noch op de wereld waarin de Bolfazl zich bevindt. Alle aandacht gaat naar de manier waarop Bolfazl in Nederland een nieuwe fles 'met zijn verhaal' vult (zie: Euler 2001). De Duitstalige kritiek probeert te beschrijven hoe in het werk van Abdolah een

nieuw en nog lang niet afgesloten wereldbeeld dat steeds in verandering is, wordt gecreëerd. Volgens Georges Hausemer gaat het om de kracht en natuurlijk ook het conflictpotentieel van de steeds weer nieuwe verbindingen, die Noord en Zuid, Oost en West ononderbroken met elkaar aangaan (Hausemer 1999).

Een bredere context leidt ook tot een andere inschatting van Grüttemeiers topos van de verscheurdheid van de migrant. Volgens Grüttemeier komen bij de bespreking van Benali en Abdolah onderwerpen als identiteit, discriminatie en emancipatie slechts 'bij wijze van uitzondering' aan de orde (Grüttemeier 2005, 2). Inderdaad, het emancipatorische perspectief en het probleem van de discriminatie (juist de politieke aspecten dus!) worden niet vaak in Duitstalige recensies over Benali en Abdolah aan de orde gesteld. Maar met het probleem van de identiteit is het anders, dat komt op een heel bijzondere manier ter sprake. De Duitstalige kritiek toont duidelijk dat Abdolah en Benali niet pleiten voor scheiding en een nieuwe alternatieve, identiteit, maar dat ze hun lezers bewust willen maken dat *Heimat*, om dit moeilijke begrip toch maar onvertaald te laten, niet aan een bepaalde plaats gebonden is (zie ook: V.O. 1999). Zoals in een van de recensies wordt opgemerkt, herkent en herbeleeft de hoofdpersoon uit *De reis van de lege flessen* zijn eigen oorsprong door zich bewust te worden van het ontheemd zijn van zijn Nederlandse buurman, niet door een nieuw vaderland te vinden (zie: *Die Reise der leeren Flaschen* 1999). In een andere bijdrage wordt vastgesteld dat met het uitwissen van het eigen verhaal, de eigen familiegeschiedenis, ook de persoonlijke geschiedenis aan betekenis verliest. Volgens de Duitstalige recensenten gaat het bij Abdolah in eerste instantie om het veranderen, om de reis (zie ook: Appleton 1999). Geen nadruk op de scheiding, de polen dus. Het politieke conflict wordt in het Duitse taalgebied door een gevoel vervangen. Men merkt op dat voor Abdolah en Benali vlucht gepaard gaat met het bewust worden van een groot verlangen dat beiden in en met de stijl zichtbaar maken (zie o.a.: Roshani 1999). Volgens de Duitse recensies komt en gaat dit gevoel bij Benali 'sneller als de wind' (Cepielik 1998). Bij Abdolah blijkt het uiterst lichtvoetig uit zijn geraffineerd in elkaar geschoven tekst naar voren te komen (Gauss 2003; vo 1999).

Transcultureel landschap van de ziel

Het is inderdaad zo dat de meeste recensies Benali's debuut in Duitse vertaling prijzen omdat er, om het met de woorden van Grüttemeier te zeggen, geen politiek en geen loodzware problemen in voorkomen (2005, 9). Maar dit betekent nog niet dat, zoals hij suggereert, het politiek correcte Duitsland niet zou zien dat er met een deel van de migrantencultuur wordt gespot, of dat men een en ander niet zou kunnen verwoorden (Grüttemeier 2005, 9). Waarop berust deze laatste veronderstelling eigenlijk?

In het Duitse taalgebied is men er absoluut van overtuigd dat Benali en Abdolah een eigen literair interessante weg gezocht en gevonden hebben om zich op de grens tussen culturen te kunnen bewegen (zie o.a.: Brons 1998). In

de bijdrage van Grüttemeier uit 2001 werd politieke correctheid trouwens ook gebruikt om het succes van de migrantenschrijvers in Nederland te verklaren! Is er nu wel of geen verschil tussen de houding tegenover migrantenliteratuur in het Duitse en het Nederlandse taalgebied of wordt het begrip politieke correctheid door Grüttemeier uit de hoed getoverd als het van pas komt? Om de vraag anders te stellen: gebruikt Grüttemeier het woord ‘allochtoon’ niet omdat dat politiek minder correct zou zijn? Heeft het feit dat men in Nederland het allesomvattende begrip ‘etnisch’ heeft voorgesteld niet ook iets met politieke correctheid te maken?

De kritiek in het Duitse taalgebied heeft geen moeite met de gedachte dat Benali's werk op een aaneenschakeling van de wildste verhalen lijkt. Anders dan bij een politiek of maatschappelijk georiënteerde verwachtingshorizon, staat men niet op ‘exacte preparaties’ (Kramberg 1999), maar geniet men met volle teugen van het spel van en met de verhalen, die men als ‘slagroom op frambozensaus’ (Langer 1998) tussen de tanden laat verdwijnen. Ook Abdolahs *Die geheime Schrift* wordt, anders dan door Grüttemeier gesuggereerd, in eerste instantie als een verhaal met postmodern karakter beschreven. Volgens de Duitstalige kritiek is het een ‘meesterwerk’, dat ‘vele draden met elkaar verweeft, genres opvoert en toonhoogten uitprobeert’ (Gauss 2003).

Volgens de mening van de Duitstalige recensenten schrijven Benali und Abdolah niet zomaar ‘multikulti-ontwikkelingsromans’ (Kresta 1998). Waar het volgens de Duitse recensenten om gaat, is wat *Die Tageszeitung* het ‘transcultureel landschap van de ziel’ (Kresta 1998) noemt. Deze ruimte is als een cel met twee vensters: één met zicht op de toekomst en één met zicht op het verleden; één met zicht op de ‘ik’ en één met zicht op de ‘ander’. De bewoners van de cel worden uitgenodigd voortdurend opnieuw te bepalen wat ‘eigen’ en wat ‘vreemd’ is, wat ze willen ‘toelaten’ en wat niet (zie: Fitzel 1999). Het gaat dus wel degelijk om een derde ruimte.

Geen politiek, afstand scheppen

Ook in de context van de literatuur van migranten wordt in het Duitse taalgebied kritiek geleverd op grond van stilistische of structurele normen. Natuurlijk heeft Grüttemeier gelijk als hij zegt dat in het Duitse taalgebied in verband met de receptie van Abdolah en Benali de positieve reacties overwegen. Maar zoals hij zelf ook vaststelt, er is ook kritiek. Om een voorbeeld in verband met Benali te geven: ‘op een zeker moment vertrouwt Benali te veel op vloeken, grove grappen en herhalingen, die uiteindelijk vooral rammelen’ (Langer 1998). Kritiek en afwijzing gaan echter meestal niet hand in hand. Men ontdekt het positieve in het onbekende. Uiteindelijk gaat de kritiek dat Benali eigenlijk als een dolleman zou schrijven en dat zijn proza ‘wispelturig, en hopeloos opgeblazen’ zou zijn, op in iets positiefs: ‘heerlijk onbeschaamd. Geen twijfel, deze brutale fantast uit Marokko is enorm begaafd!’ (Bräutigam Futsch 1999; zie ook: Steinberger 1998). Het feit dat de lectuur van Benali niet makkelijk is,

maakt het boek uiteindelijk bijzonder (zie: Steinberger 1998). Of dergelijke kritiek nu werkelijk minder beredeneerd is dan de kritiek in het Nederlandse taalgebied, zoals Grüttemeier suggereert, laat ik liever in het midden. Ik denk dat het in deze context gewoon de verkeerde vraag is. We mogen niet vergeten dat het om krantenrecensies gaat. Van dergelijke recensies moet men niet hetzelfde verwachten als van een bijdrage in een tijdschrift voor neerlandistiek.

Hoe dan ook, in verband met een discussie over beredeneerd commentaar op basis van poëtische normen moet, volgens mij, ook gewezen worden op het feit dat men in het Nederlandse taalgebied vaak zeer ongenueanceerd en onberedeneerd afwijzend stond tegenover het simpele Nederlands van Abdolah. In het Duitse taalgebied interpreteert men Abdolahs taal als het resultaat van een bewuste keuze en erkent men dat de auteur blijkbaar om poëtologische redenen voor een eenvoudige taal gekozen heeft (zie ook: Louwerse 2002; Van Uffelen 2004b). Op enkele uitzonderingen na staat men in het Duitse taalgebied niet stil bij de vraag of de bijna kinderlijke taal van Abdolah iets te maken zou kunnen hebben met het feit dat de auteur als ontwortelde in een vreemde omgeving een nieuwe plaats moest vinden (zie: Hausemer 1999). In de meeste Duitstalige recensies wordt geen direct verband gelegd tussen de taal en het ballingschap van Kader Abdolah. Men waardeert gewoon het feit dat de auteur met zijn eenvoudige taal de dingen open laat (Appleton 1999). Geprezen worden ook de bedachtzaamheid, de helderheid, de terughoudendheid en de fijne humor (Abdolah 2000; Hausemer 1999; Mayer 1999).

Anders dan na lectuur van Grüttemeiers bijdrage verwacht zou kunnen worden, hecht de Duitstalige kritiek veel belang aan het feit dat een auteur als Abdolah afstand schept. Juist door niet naar effect te zoeken, wordt de taal in het werk van Abdolah volgens Duitse critici fascinerend (Hanika 2003; J.A. 1999). Zoals Hanika eveneens aanstipt, speelt het feit dat het hierbij om vertalingen gaat een belangrijke verschuivende rol.

Nog een laatste opmerking in dit verband: natuurlijk heeft bij dit alles een rol gespeeld dat discussies over het feit of iemand met onbeholpen Nederlands als Abdolah, om met Ralf Grüttemeier Arjan Peters te citeren, wel mag deelnemen aan het literaire gebeuren, in het Duitse taalgebied geen zin hadden en hebben. Nederlandstalige auteurs van migrantenliteratuur arriveren in het buitenland, zoals gezegd, als Nederlandstalige auteurs in vertaling. Dat betekent niet dat men ze even vanzelfsprekend in de context van de Nederlandse literatuur, ook niet in de context van de Nederlandstalige literatuur in vertaling plaatst (zie hiervoor ook: Van Uffelen 2004a). Maar dat is weer een andere zaak, die net als de verschuivende rol van de vertalingen, nader onderzoek vergt.

Appelen en peren

Het gaat mij niet om het gelijk. Ik ben mij er wel degelijk van bewust dat ook ik bij mijn onderzoek vanuit een bepaald perspectief heb gekeken en dat dit perspectief mede de resultaten van mijn onderzoek heeft bepaald. Daar waar Grüttemeier op zoek is gegaan naar politieke en maatschappelijke normen en

verschillen in de poëtische opvattingen in het literaire debat in het Duitse en het Nederlandse taalgebied – als een rasechte postmodernist ontdekt Grüttemeier ze zelfs in de afwezigheid – was ik op zoek naar wisselwerkingen. Het zou kunnen zijn dat ik daarbij minder of misschien zelfs te weinig aandacht heb gehad voor juist die aspecten van de receptie van de literatuur van migranten waar Grüttemeier op wil wijzen. Het gelijk of het ongelijk van een receptie-analyse kan niet worden bewezen of worden weerlegd. Als het om kwantitatieve vaststellingen gaat misschien wel, maar niet als het om de interpretatie van kwantitatief onderzoek gaat. Het object van receptieonderzoek is een systeem van systemen. Dit is een fenomeen vol tegenspraken dat we slechts zichtbaar, begrijpelijk kunnen maken door de dynamiek te tonen van de complexe en vaak paradoxale relaties die de wisselwerkingen bepalen tussen de verschillende literaire en niet-literaire systemen die een rol spelen bij een fenomeen als de literatuur van migranten in vertaling. Daarom lijkt het mij riskant om op basis van in totaal circa zeventig krantenrecensies principiële uitspraken te doen, of te suggereren, over de aard, ‘de debatten en normen’ (Grüttemeier 2005, 9), van literaire systemen. Daar zijn volgens mij meer receptiedocumenten voor nodig en uitvoeriger onderzoek, niet in de laatste plaats onderzoek naar de rol van de receptiedocumenten in de respectievelijke literaire systemen. Grüttemeier verwacht de vraag naar de representativiteit van zijn receptiedocumenten met de vraag of hij nu wel over alle documenten in verband met zijn vertalingen beschikt (Grüttemeier 2005, 2). Gezien de vergelijkingen die worden gemaakt, moet volgens mij hoe dan ook de vraag worden gesteld in hoeverre de receptiedocumenten representatief of typisch zijn in de bredere context van de onderzochte literaire systemen. Zelfs als men alle documenten in verband met een boek in zijn bezit heeft, betekent dit nog niet dat men ook over representatieve documenten beschikt voor uitspraken in een bredere context.

In het kader van receptieonderzoek worden vaker dan goed is zonder meer appels met peren vergeleken. Want wat heeft het Nederlandse literaire systeem met het Duitse te maken? Hebben de beide systemen überhaupt iets met elkaar te maken? En wat dan? Wordt het niet de hoogste tijd dat deze vraag serieus wordt gesteld? Wat betekenen bovendien begrippen als ‘sneller’ en ‘eerder’ in het kader van een vergelijking tussen het systeem van een grote literatuur en dat van een kleine (zie: Grüttemeier 2005, 9)? Wat als grote literaturen principieel trager, of meer gesloten zijn? Wanneer, en onder welke voorwaarde staat ‘sneller’ voor ‘te snel’ en ‘eerder’ voor ‘te weinig gesloten’? En moeten we ook niet de vraag stellen naar wat de door Grüttemeier geciteerde uitspraak van Arjan Peters over Abdolahs *Spijkerschrift*: – Hollandse broddellap die je als een gevleugelde Pers wordt verkocht –, in de Nederlandse context werkelijk betekent (zie ook: Louwerse 2002; Van Uffelen 2004b)?

Het is volgens mij onmogelijk het al dan niet open karakter van verschillende literaire systemen met elkaar te vergelijken. Als we geen gemeenschappelijke ruimte (geen gemeenschappelijk systeem) hebben, zijn *sneller* en *eerder* uiterst relatieve begrippen. Waar is de gemeenschappelijke noemer? Betekent *open* in het ene systeem niet iets volkomen anders dan in het andere? Men bedenke

maar even dat Nootebooms *Rituelen* eerder in de voormalige DDR verscheen dan in het Westen. Hieruit kunnen we toch niet zomaar afleiden dat het systeem meer open stond! Als men toch onvergelykbare grootheden met elkaar wil vergelijken, als men iets substantieels wil zeggen over zo verschillende en toch weer vergelykbare dingen als het Nederlandse en het Duitse literaire systeem, dan moet men vooral niet polariseren maar de dynamiek aan de grenzen tonen, bijvoorbeeld door termen als ‘anders-open’ te gebruiken.

Voortdurend nieuwe ontmoeting

Tot slot nog een paar dingen waarop ik al eens tijdens het Groningse symposium over Nederlandse literatuur in het buitenland (2004) heb gewezen. Omdat men voortdurend op zoek is naar feiten, vergeet men bij het receptieonderzoek vaak dat het om literatuur gaat. En wel om literatuur die door de vertaling, door verplaatsing, confrontatie, integratie met en in een ander literair systeem nieuwe vormen van ‘zijn’ heeft verkregen: het vertaald zijn, het aanwezig zijn in een (nieuw) literair systeem. Receptieonderzoek moet niet scheiden wat niet gescheiden kan worden, het moet de nieuwe vormen van ‘zijn’ onderzoeken en zichtbaar maken aan de grenzen van de systemen die het fenomeen literatuur in vertaling bepalen. Receptieonderzoek moet niet uitsluitend en ook niet in eerste instantie feiten verzamelen, maar op zoek gaan naar de dynamiek tussen de raakvlakken van de literaire systemen die een rol spelen bij het gebeuren. Receptieonderzoek moet niet op zoek gaan naar wat er enerzijds overgebleven is of anderzijds verloren is gegaan. Natuurlijk moeten bron- en doelsysteem beschreven worden om verschillen te laten zien (zie ook: Grave 2004). De uiteindelijke aandacht moet echter gaan naar dat wat constant ontstaat aan en op de grens. Receptieonderzoek moet het gebeuren, het ontvangen tonen. Zoals Oedipus in Kolonos als vreemdeling onder de vreemdelingen aankwam, om het met de woorden van Jacques Derrida te zeggen, is de ontmoeting tussen twee literaturen geen transport van iets bekends in een al dan niet bekend ander systeem, maar de voortdurend nieuwe ontmoeting van twee onbekenden die elkaar aan grenzen ontdekken (zie ook: Derrida 2001). De kracht van literatuur, en dit geldt ook voor een literatuur in vertaling, ligt niet in het bekende, het herkenbare en hun tegenpolen: het onbekende, het niet herkenbare. De kracht van literatuur ligt niet, of ligt niet in de eerste plaats in dat wat er al dan niet wordt geselecteerd, maar in de dynamiek waarmee dat wat vanzelfsprekend leek of lijkt zich steeds weer als iets vreemds ontpopt. Receptieonderzoek moet in eerste instantie dit gebeuren, dit ontvangen, deze steeds andere vormen van zijn tonen. Alleen dan zal wat onze verwachtingen tegenspreekt even interessant blijken als wat we toch zo graag zouden willen bewijzen.

Noten

- 1 De complexe vorm heeft hij veeleer bedacht om ons aan het fascinerende feit te herinneren dat onze wereld uit elkaar is gevallen in ongelooflijk vele werelden waarin steeds weer een andere tijd heerst, terwijl het toch een gemeenschappelijke wereld blijft, waarin alles met alles samenhangt.
- 2 Een familiesage, een postmoderne roman over de mentale thuisloosheid van ballingschap, een boek over de hel van de dictatuur. Het is *echter vooral* [cursivering, hvu] een boek over de mystieke en helende kracht van de taal. De figuur van de doofstomme tapijtknoper die zich van zijn lot niets aantrekt, wordt een metafoor voor het Perzische volk dat in zijn literatuur rebelleert.

Bronnen

- ABDOLAH, KADER: *Literaturnachrichten* 64, januari-maart 2000.
- ANBEEK, TON: 'Fataal succes'. *Literatuur* 6, 1999, 335-342.
- APPLETON, TOM: 'Rosinen und Mandeln'. *Die Presse*, 17 april 1999.
- BERKING, SABINE: 'Hiob vom Safranberg'. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10 februari 2004.
- BRÄUTIGAM FUTSCH: *Brigitte*. 1999.
- BRONS, AIMÉE TORRE: 'Spiel ohne Regeln'. *Berliner Morgenpost*, 1998.
- CEPIELIK, BARBARA A.: 'Mit dem Taxi in rasanter Fahrt querfeldein durch Marokko'. *Kölner Stadtanzeiger*, 1998.
- DERRIDA, JACQUES: *Von der Gastfreundschaft*. Sedlaczek, Markus. hrsg. von Peter Engelmann. Wien: Passagenverlag. 2001.
- 'Die Reise der leeren Flaschen'. *CIA-City Magazin*, april 1999.
- EULER, ANNEMARIE: 'Abdolah Kader: Die Reise der leeren Flaschen'. *Education permanente (Zeitschrift der SVEB)*, 2001.
- FITZEL, THOMAS: 'Die Verlängerung des Exils'. *Stuttgarter Zeitung (Beilage)*, 24 maart 1999.
- GAUSS, KARL-MARKUS: 'Keilschrift und Postmoderne'. *Die Zeit (Literaturbeilage)*, 03, 2003.
- GOEDEGEBUURE, JAAP: 'De exotica van het gezochte woord'. *HP/De Tijd* 16 augustus 1996.
- GRAVE, JAAP: 'Literarische Vermittler in Theorie und Praxis'. Decloedt, Leopold, Van Uffelen, Herbert & Weissenböck, Maria (eds.), *Rezeption, Interaktion und Integration*. Wien: Edition Praesens, 2004, 45-63.
- GRÜTTEMEIER, RALF: 'Migrantenliteratuur in de Nederlandse en Duitse letteren'. *Neerlandica Extra Muros*, 39, 3, oktober 2001, 13-25.
- GRÜTTEMEIER, RALF: 'Nederlandse migrantenliteratuur in Duitse vertaling'. *Neerlandica Extra Muros*, 43, 1, februari 2005, 1-II.
- HANIKA, IRIS: 'Zusammengefaltetes Brot'. *Berliner Zeitung*, 28 april 2003.
- HAUSEMER, GEORGES: 'Als Ausländer unter Inländern: West-östlicher Kulturschock'. *Bücher / Livres*, 21 mei 1999.
- J.A.: 'Entdeckung des Fremden: Die Reise der leeren Flaschen'. *Hellweger Anzeiger*, 1999.
- KRAMBERG, K.H.: 'Sag nie, was du denkst'. *Süddeutsche Zeitung*, 30/31 januari 1999.

- KRESTA, EDITH: 'Transkulturelle Seelenlandschaft'. *Die Tageszeitung*, 1998.
- LANGER, TANJA: 'Benali ist kein Löwe hinter Gittern'. *Die Welt*, 17 oktober 1998.
- LOUWERSE, HENRIËTTE: 'Customizing One's Voice: Languages in Migrant Writing'. Howell, Robert & Vanderwal Taylor, Jolanda (eds.), *History and Dutch Studies*. Lanham: University Press of America, 2002, 149–158.
- MAYER, CHRISTIANE: 'Abdolah, Kader: Die Reise der leeren Flaschen, Roman'. *ekz-Informationsdienst*, 1999.
- MISSINNE, LUT: 'Nederlandse en Duitse stemmen over Margriet de Moor'. *Neerlandica Extra Muros*, 39, 2, mei 2001, 31–44.
- PAASMAN, BERT: 'Een klein aardrijckje op zichzelf, de multiculturele samenleving en de etnische literatuur'. *Literatuur* 6, 1999, 324–334.
- ROSHANI, ANUSCHKA: 'Kader Abdolah'. *Kulturspiegel*, juli 1999.
- STEINBERGER, KARIN: 'Die Gier nach Büchern'. *Süddeutsche Zeitung*, 9 september 1998.
- STIFTEL, RALF: 'Am Safranberg'. *Westfälischer Anzeiger*, 22 juli 2003.
- VAN UFFELEN, HERBERT: 'Fremd sein unter Fremden (Über die Rezeption der niederländischen Literatur von Allochthonen im deutschen Sprachraum)'. Van Uffelen, Herbert, Weissenböck, Maria & Decloedt, Leopold (eds.), *Rezeption, Interaktion und Integration*. Wien: Edition Praesens, 2004a, 209–230. – Wiener Schriften zur niederländischen Sprache und Kultur; 3.
- VAN UFFELEN, HERBERT: 'Geboren worden is een vorm van herinneren (Over de Nederlandstalige literatuur van de allochtonen)'. Kiedroń, Stefan & Kowalska-Szubert, Agata (eds.), *Thesaurus polyglottus et flores quadrilingues. Festschrift für Stanislaw Prędoła zum 60. Geburtstag*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2004b, 691–708.
- V.O.: 'Die Reise der leeren Flaschen'. *Bibliotheks- und Medienberatungsstelle -Besprochene Bücher (Schweiz)*, 1999.

..... *Naschrift bij ‘Wie zoekt,
die vindt...’*

Wie patronen in recensies zoekt, moet interpreteren en over interpretaties valt uiteraard te twisten. Ik ben Herbert Van Uffelen dankbaar dat hij mij heeft gedwongen nog eens goed naar mijn interpretatie van enkele recensies te kijken. Een debat over de vraag hoe bijvoorbeeld een ‘vooral’ in een bepaalde recensie dient te worden opgevat in relatie tot titel en ondertitel van de bijdrage zal daarentegen voor derden niet al te boeiend zijn, neem ik aan. Maar volgens mij ligt daar ook niet de kern van dit ‘verschil van mening’. Dat ligt op het overkoepelende vlak van de patronen, waartoe ik mij in wat volgt dan ook zal beperken, al ben ik bang dat van een verschil van mening bij nader inzien weinig zal over blijven. Ik zal proberen uit te leggen waarom.

Typen onderzoek

Je kunt activiteiten van literatuurwetenschappers onderverdelen in twee typen: in het ene geval wil men weten hoe teksten worden gelezen en waarom dat zo is, in het andere hoe een tekst zou kunnen, of wellicht zou moeten worden gelezen. Deze keuze gaat gepaard met de keuze van verschillende methodes en soms ook wetenschapsopvattingen, in het eerste geval een receptie-gerichte en eerder empirische benadering, in het tweede geval een interpretatieve en eerder hermeneutische. Mijn stuk over migrantenliteratuur uit 2005 hoort bij het eerste type: object waren Nederlandse en Duitse recensies en de vraag was hoe in deze recensies Nederlandse migrantenliteratuur werd gelezen. Van Uffelens reactie daarentegen hoort bij het tweede type, want hem gaat het erom hoe migrantenliteratuur ‘is’ en hoe ze ‘moet’ worden gelezen – hij gaat dus normatief-analyserend te werk en niet descriptief-analyserend. Zo is hij ervan overtuigd dat Abdolah en Benali ‘een hybride ruimte genereren’, ze ‘bemiddelen deconstruerend tussen de werelden’ (p. 12) – kortom: Van Uffelen kent de ‘kenmerken’ (p. 12) van het werk van Abdolah en Benali en weet wat verkeerde leeswijzen zijn – ‘de verwachting dat literatuur van migranten geëngageerd moet zijn’ is voor hem dan ook ‘een projectie’.

Uiteraard is het zijn goed recht om dat te vinden, zoals het binnen zijn aanpak ook volstrekt legitiem is om ondersteuning voor zijn leeswijze te zoeken in recensies ([...] was ik op zoek naar wisselwerkingen’, p. 17) waarvan de

auteurs het met hem eens lijken te zijn en de overige recensies te negeren (inconsequent zijn dan wel zijn homogeniserende uitspraken over ‘de’ Duitse recensenten). Alleen is dat een ander soort benadering met een ander soort vraag- en probleemstelling dan die waar mijn stuk over gaat. En als je verschillende spelregels volgt is een vruchtbare gedachtewisseling maar in zeer beperkte mate mogelijk.

Focus Duitsland

De vraagstelling van mijn stuk was meer specifiek een vergelijking in poëticaal opzicht tussen Nederlandse journalistieke recensies van twee romans van Benali en Abdolah enerzijds en Duitse journalistieke recensies van de respectievelijke vertalingen anderzijds. Veel van de bedenkingen die Van Uffelen aanvoert wekken daarentegen de indruk alsof hij in debat is met een stuk dat gaat over *de Duitse* receptie van *literatuur*.

Om te beginnen doet Van Uffelen uitspraken als ‘dat in het Duitse taalgebied in poëticaal opzicht ‘dieper gegraven’ wordt dan in het Nederlandse’ (p. 10) en hij verwijst ter adstructie naar de receptie van Margriet de Moor. Daar wil ik twee dingen over kwijt: Ten eerste beoordeel ik in mijn stuk niet wie poëticaal ‘dieper’ graaft – als daar al maatstaven voor zijn –, maar probeer om poëtische verschillen duidelijk te maken. In mijn stuk gebruik ik verschillende literatuuropvattingen (b.v. een geëngageerde, een mimetische, een deconstruerende enz.) alleen als poëtische rubrieken, niet als hiërarchie van meer of minder vruchtbare leeswijzen. Ten tweede wil ik best geloven dat de Duitse receptie van Margriet de Moor andere poëtische voorkeuren verraadt dan de Nederlandse – maar ik heb me in mijn onderzoek gericht op de receptie van *migrantenliteratuur*.

Een uitgebreide vergelijking in poëticaal opzicht van de Duitse receptie van migrantenliteratuur – al dan niet in vertaling – met de Duitse receptie van andere al dan niet vertaalde literatuur, zou zeker interessant zijn. En het is beslist ook een boeiende vraag in hoeverre uit het Nederlands vertaalde migrantenauteurs in Duitsland eerder als migrantenauteurs of als Nederlandse auteurs worden waargenomen. In dat opzicht ben ik het volkomen eens met Van Uffelen. Mijn uitspraken gaan daarentegen niet over een corpus binnen de Duitse literatuurkritiek, maar betreffen de vergelijking van een Duits met een Nederlands corpus. Het stuk ontleent zijn betekenis dan ook voornamelijk aan de vergelijking van die twee (afgezien van enkele meer algemene stellingen in de conclusie). Op de Nederlandse kant van mijn onderzoek gaat Van Uffelen echter nauwelijks in, behalve in verband met de stilistische kritiek in Nederland, die hij ‘vaak zeer ongenueanceerd en onberedeneerd afwijzend’ vindt – over normen gesproken. Als de een de focus legt op ‘de’ Duitse receptie en de ander op een Duits/Nederlandse vergelijking van de receptie van migrantenliteratuur is een dialoog moeilijk.

Methode

In zijn meer algemene uitspraken over receptieonderzoek en systeemtheorie (p. 16–18) kan ik Van Uffelen niet volgen. Volgens Van Uffelen ‘moet’ receptieonderzoek ‘op zoek gaan naar de dynamiek tussen de raakvlakken van de literaire systemen die een rol spelen bij het gebeuren.’ Of: ‘Receptieonderzoek moet het gebeuren, het ontvangen tonen.’ (p. 18) Wat Van Uffelen onder die begrippen – dynamiek, tussen de raakvlakken, het gebeuren, het ontvangen – verstaat, is mij niet duidelijk. Dat geldt ook voor zijn systeembegrip (‘Het object van receptieonderzoek is een systeem van systemen, een fenomeen vol tegen-spraken’). Uit zijn normatieve presentatie (‘moet’), zijn zorg om de literatuur (‘vergeet men bij het receptieonderzoek vaak dat het om literatuur gaat’) en zijn verwijzingen naar deconstructie en Derrida meen ik dan ook te mogen opmaken dat receptieonderzoek-sensu-Van-Uffelen niet wezenlijk verschilt van interpretatief onderzoek naar literatuur. Als men deze methodische en methodologische verschillen negeert, is de kans groot dan men langs elkaar heen praat.

Ik denk dus dat van een ‘verschil van mening’ maar in zeer beperkte mate sprake kan zijn. Een groot aantal argumenten spreekt Van Uffelen dan ook niet tegen (b.v. de naamverwijzingen in de recensies, de recensies die beslist niet in zijn straatje (‘deconstrueren van het politieke verhaal’) passen, de resultaten van mijn *НЕМ*-bijdrage uit 2001). Vooralsnog ben ik daarom geneigd te blijven denken dat in de Duitse receptie van migrantenliteratuur ‘aan de politiek-maatschappelijke dimensie een grotere betekenis’ wordt toegekend dan in de Nederlandse receptie. Uiteraard valt er ook bij dit soort onderzoek niets te ‘bewijzen’ (p. 12), maar kan het alleen om plausibiliteit en kritiseerbaarheid gaan. Graag geef ik mijn opvatting voor een betere – maar dan moet men het wel min of meer eens zijn over de spelregels op basis waarvan men met elkaar in debat gaat.

..... *Vertalingen van Nederlandstalige
literatuur in Slowakije*

Inleiding

In aansluiting op de bijdrage van Veronika Havlíková over de vertalingen van Nederlandstalige literatuur in het Tsjechisch sinds 1990¹ en die van Stefan Kiedroń over de vertalingen in het Pools sinds 1993², doen wij nu een poging de situatie in Slowakije in kaart te brengen. Omdat er over vertalingen in het Slowaaks tot nu toe vrijwel niets bekend is bij neerlandici, wordt er hier een zo compleet mogelijk overzicht gegeven.

De situatie van de vertaalde Nederlandstalige literatuur in Slowakije wijkt enigszins af van die in Tsjechië. Dit heeft te maken met de geschiedenis van Slowakije zelf. Tot 1918 was het land als ‘Opper-Hongarije’ een onderdeel van het Hongarije dat bij de federalisering van Oostenrijk in 1867 een zelfstandige deelstaat werd. Omdat de Slavischtalige onderdanen van Hongarije in 1848 hadden meegeholpen bij het neerslaan van de Hongaarse opstand, werden vrijwel alle Slavischtalige scholen na 1867 gesloten en het gebruik van o.a. het Slowaaks min of meer verboden. Dit verklaart waarom er in Slowakije – in tegenstelling tot in Tsjechië – tot 1918 vrijwel geen vertalingen werden uitgegeven.

In 1918 kregen de Slowaken voor het eerst hun eigen staat. Als gevolg van ruim vijftig jaar onderdrukking van de taal waren er vrijwel geen Slowaken met een middelbare-schoolopleiding, terwijl het aantal universitair opgeleide Slowaken nog geringer was. Het land moest echter wel bestuurd worden. Grote import van Tsjechische schoolleraars, ambtenaren en directeuren was het gevolg. Hoewel er eigenlijk geen andere oplossing mogelijk was, wekte dit wrevel bij de bevolking die zich opnieuw gekoloniseerd voelde, nu door de Tsjechische burens. In 1939 kregen de Slowaken tijdelijk opnieuw hun eigen staat, in 1945 werden zij onderdeel van Tsjechoslowakije en in 1968 werd de staat gefederaliseerd en konden de Slowaken systematisch hun eigen structuren gaan opbouwen. Met de vreedzame opdeling van de staat in 1993 was eindelijk het aloude doel van een onafhankelijke staat bereikt.

Vertalingen tot 1938

Ook toen Slowakije nog als ‘Opper-Hongarije’ onderdeel van het Hongaarse koninkrijk was, werd er in het gebied wel Slowaaks gesproken en vanaf de negentiende eeuw werden er ook in toenemende mate boeken in het Slowaaks uitgegeven, merendeels vóór 1868. Sterker nog, de eerste Slowaakse vertalingen van Nederlandstalige literatuur (1862) zijn zelfs zeventien jaar ouder dan de oudste vertalingen in het Tsjechisch (1879). De beide oudst bekende vertalingen betreffen, net als in Tsjechië, werken van Hendrik Conscience, zij het andere titels: *Hugo van Craenhove* en *Het wonderjaer 1566*. Beide werken kwamen in Tsjechië pas veel later uit, respectievelijk in 1890 en in 1884. Typerend voor de Slowaakse situatie is dat beide eerste vertalingen in Budin, dus in het latere Boedapest uitkwamen. Uit de periode tot de Eerste Wereldoorlog zijn er in totaal zes vertalingen uit het Nederlands bekend, alle van werken van Conscience. Meer vertalingen waren in een situatie dat het Slowaaks feitelijk verboden was, niet mogelijk.

Hoewel het Slowaaks in de eerste republiek Tsjechoslowakije de tweede landstaal was, had het Tsjechisch duidelijk de overhand. In Bratislava werd in 1929 door de Tsjechische hoogleraar František Kalda (1884–1969) een lectoraat Nederlands opgericht dat al spoedig hoofdvak werd. Deze situatie bleef tot Kalda’s pensionering in 1959 bestaan. Kalda was echter sterk op taalkunde gericht en had voor moderne literatuur niet zoveel belangstelling, laat staan dat hij vertalingen van moderne literatuur actief ondersteunde. Als gevolg daarvan kwamen er tot aan de Tweede Wereldoorlog helemaal geen vertalingen van Nederlandstalige literatuur in het Slowaaks uit. Wie literatuur in vertaling wilde lezen, las die in een Tsjechische vertaling.

Vertalingen van 1940 tot 1989 – Júlia Májeková

Wie in de extramurale neerlandistiek actief is, kent de naam van Olga Krijtová wel. Haar bijdrage – en overigens ook de vooroorlogse rol van Lída Faltová – kan niet genoeg gewaardeerd worden. Als gevolg van de activiteit van met name deze twee vertaalsters kan Tsjechië bogen op ruim 440 Tsjechische vertalingen van Nederlandstalige literatuur.³ Slowakije steekt daar met in totaal iets meer dan 80 vertalingen nogal bleekjes bij af. Desondanks heeft ook Slowakije een vergelijkbaar actieve vertaalster gehad in de persoon van Júlia Májeková (†1991)⁴. Zij studeerde in Leipzig bij prof. dr. Gerhard Worgt, die vrijwel alle oudere neerlandici van Centraal-Europa heeft opgeleid. Voor haar zestien vertalingen kreeg zij in 1978 de Martinus Nijhoff Prijs met het naar Slowaakse begrippen geweldige geldbedrag van 5000 toenmalige guldens. Ze mocht de prijs niet in Nederland in ontvangst nemen – het uitreisvisum werd geweigerd. Als gevolg daarvan nam zij de prijs op de Nederlandse ambassade te Praag in ontvangst. Voor zover bekend vertaalde zij nadien nog zeven boeken. Helaas is er tot dusverre nog geen studie aan haar gewijd, hoewel zij verreweg het meeste voor de verbreiding van de Nederlandstalige literatuur in Slowakije heeft gedaan en haar rol aldaar vergelijkbaar is met die van Olga Krijtová in Tsjechië. In de

jaren zeventig bereikten haar vertalingen van bijvoorbeeld Couperus soms oplagen van 25.000 exemplaren, al lag de gemiddelde oplage rond de 5.000 stuks.

Zoals uit de bijlage bij deze bijdrage blijkt, heeft zij een doorsnee van de Nederlandse en Vlaamse literatuur vertaald, waarbij zij meestal niet veel meer dan één boek per auteur kon uitgeven. Een deel van haar werk bestaat uit vertalingen van ‘onschuldige’ boeken van Johan Fabricius of van werken uit de Nederlandstalige vrouwen- of kinderliteratuur, zoals dit in het totalitaire communistische verleden in vrijwel heel Centraal-Europa het geval was. De toenmalige vertalingen van jeugd- en kinderliteratuur kunnen worden opgevat als een compromis tussen de keus van de vertaler en de keus van het regime. Desondanks zijn er in de tamelijk omvangrijke lijst van door Júlia Májeková uit het Nederlands vertaalde boeken ook een flink aantal boeken van ‘serieuze’ auteurs als Harry Mulisch en Louis Couperus aanwezig.

Na het neerslaan van de Praagse Lente in augustus 1969 begon het communistische regime met een zogenoemde ‘normalisatie’, wat in de praktijk een hele serie ‘beroepsverboden’ voor met name academici opleverde. In deze periode werd er in Slowakije evenals in Tsjechië met argusogen naar vertalingen van buitenlandse, en vooral van West-Europese auteurs gekeken. Veelal konden vertalingen alleen uitkomen in het op buitenlandse vertaalde literatuur gerichte *Revue svetovej literatúry* (Revue van de Wereldliteratuur). Vrijwel de helft van alle vertaalde titels betreft in de periode 1972–1989 vooral verhalen of fragmenten in dit tijdschrift.

De nieuwste periode – Adam Bžoch

Een bericht over de stand van zaken van de vertaalde werken na 1989 kan relatief kort zijn. Ook de Slowaakse markt heeft erg geleden onder het zgn. ‘wilde kapitalisme’ van vlak na de Fluwelen Revolutie. Júlia Májeková is in 1991 overleden en het duurde even voordat haar functie als vertaalster werd overgenomen. Tussen 1989 en 1993 kwamen er om die reden geen vertalingen van Nederlandstalige literatuur uit.

De hoeveelheid vertaalde belletrise nam af na de onafhankelijkheid in 1993, de kwaliteit van de vertalingen is echter niet veranderd. De vertaler en literatuurwetenschapper PhDr. Adam Bžoch toont zich een waardige opvolger van Júlia Májeková. Hij heeft inmiddels acht uitgegeven vertalingen op zijn naam staan. Dat wat via deze vertalingen aan de Slowaakse lezer wordt aangeboden, is niet meer dan een vogelvlucht door het landschap van de Nederlandstalige literatuur, zeker als we ons realiseren hoeveel jonge schrijvers er de laatste jaren in Nederland en Vlaanderen bij zijn gekomen. Als we echter bedenken dat vrijwel alle vertaalde literatuur het werk van één persoon is, verandert onze blik op de situatie.

Adam Bžoch studeerde net als Májeková germanistiek met als bijvakken Engels en Nederlands aan de Karl-Marx-Universiteit te Leipzig. Daarna liep hij college bij het in 1990 heropgerichte lectoraat in Bratislava, waar hij ook korte

tijd als assistent Nederlandse literatuur werkzaam was.⁵ Tegenwoordig is hij werkzaam bij de Slowaakse Academie van Wetenschappen en bij het Instituut voor Wereldliteratuur in Bratislava. Bžoch was redacteur van verschillende culturele tijdschriften, chefredacteur van het academische tijdschrift *Slovak Review* en werkte negen jaar lang bij de redactie van de krant *SME* voor de buitenlandse bijlage, waarvoor hij talloze artikelen vertaalde uit het Duits, Engels, Nederlands en Pools. Sinds kort is hij ook medewerker germanistiek bij de nieuwe Katholieke Universiteit van Ružomberok.

Bžoch begon in 1992 actief met het vertalen van Nederlandse en Duitse literatuur. Zijn actieve periode loopt dus vrijwel gelijk met het bestaan van de zelfstandige Slowaakse Republiek. Hij is geen beroepsvertaler, maar vertaalt in zijn vrije tijd uit passie en omwille van een zekere 'morele verplichting'. Hij kreeg in 1997 voor zijn vertaling van *Het Dagboek van Anne Frank* (1996) de Ján Hollý-prijs, de hoogste prijs van het Slowaakse *Literair Fonds voor Vertalers*.⁶ Zijn beste literaire vertaling uit het Nederlands tot nu toe is tevens zijn meest recente: *Karakter van Bordewijk* (2003). Als we deze duidelijk opgaande lijn als richtsnoer mogen nemen, kunnen we ons nog op veel verheugen.

Adam Bžoch probeert niet om aan de Slowaakse lezer een specifiek beeld van een bepaalde Nederlandse auteur te presenteren. Enerzijds is de boekenmarkt in Slowakije te klein om zich op bijvoorbeeld vertalingen van alleen Harry Mulisch of Hella S. Haasse te concentreren en anderzijds bestaat er in Slowakije geen wezenlijke vraag naar Nederlandstalige literatuur. In de praktijk blijkt de vertaler die interesse zélf op te wekken met de literaire werken die hemzelf hebben verrijkt. Zijn eigen smaak, overwegingen en interesses zijn allesbepalend.

Het ontbreken van een echte 'vraag' naar Nederlandstalige literatuur betekent enerzijds dat de vertaler gedwongen is om uitgevers te overtuigen van het nut van juist dát boek dat hij wil vertalen, maar geeft hem anderzijds relatief veel vrijheid in zijn keuze van te vertalen werken. Vooralsnog zijn Slowaakse uitgeverijen niet echt in staat te concurreren. Het is moeilijk te zeggen of de markt de lezer vormt of juist omgekeerd. Zo werd de vertaling van Hella Haasses *Daal- en-Bergse brieven* (2001) uitgegeven bij de uitgever van uitgesproken feministische literatuur *Aspekt*, terwijl de grote uitgever *Slovart*, meer gericht op de doorsnee smaak van de doorsnee Slowaakse lezer, *Quissama* van F. Springer uitgaf (2003). Zuid-Nederlandse literatuur wordt vooral vertaald door het hoofd van de vakgroep Nederlands in Bratislava, doc. PhDr. Jana Rakšányiová, CSc. Omdat de Slowaakse markt relatief klein is en Vlaamse literatuur internationaal nog minder bekend is dan de Nederlandse, kwamen haar vertalingen meestal in *Revue svetovej literatury* uit.

Een blik in de toekomst

Het lijkt erop dat de situatie voorlopig niet ingrijpend zal veranderen. De lang voorbereide opening van het hoofdvak Nederlands in 1996 – met nadruk op vertalen en tolken – bij de Comenius Universiteit in Bratislava is wel een groot

succes voor de taal, maar het ziet ernaar uit dat de afgestudeerden de voorkeur geven aan lucratievere bezigheden: beëdigd tolken en vertalen, werk voor buitenlandse firma's enz, vaak in combinatie met hun tweede studievak dat meestal een wereldtaal als Duits of Engels is. Dat is begrijpelijk, want vertalen van Nederlandstalige literatuur heeft in Slowakije geen duidelijke basis. Gebrek aan potentiële lezers en tamelijk kleine studentenaantallen zorgen ervoor dat de noodzakelijke druk op de uitgevers ontbreekt. Wie enthousiast op eigen houtje met dergelijke vertalingen begint, stelt al spoedig vast dat er wel erg beperkte mogelijkheden zijn om vertaalproblemen met anderen te bespreken.

Voor het propageren van de Nederlandstalige literatuur in Slowakije zou het goed zijn om een auteur te vinden die interessant is voor de Slowaakse lezer. Daarbij kan er op twee kaarten worden ingezet: op 'klassieken' die al in andere soortgelijke talen als het Tsjechisch en Pools zijn vertaald, zoals bijvoorbeeld Bordewijk, Elsschot, Mulisch of Wolkers, allen voor de Slowaakse lezer ongetwijfeld *terra incognita*, of juist op de jongste generatie auteurs, populair bij de jongere lezers, waaronder ook interessante auteurs van allochtone herkomst als Hafid Bouazza of Kader Abdolah die inmiddels in Tsjechië al hun publiek hebben gevonden. De Slowaakse markt voor literatuur begint zich langzaam ervan bewust te worden dat ook van origine Slowaakse literatuur feitelijk wordt geproduceerd door slechts enkele auteurs en dat iets soortgelijks in de vertaalde literatuur het geval is. Waar er in de laatste jaren veel nieuwe, veelbelovende en minder belovende, jonge Slowaakse auteurs op de markt komen, ontstaat er wellicht ook meer ruimte voor een nieuwe generatie Nederlandstalige auteurs in vertaling. Er blijft dan nog een belangrijk probleem over: *wie* gaat die vertalen en *waar* wordt het uitgegeven?

Adam Bžoch richt zich naar zijn eigen woorden vooral op intellectualistische literatuur (Hella S. Haasse, Jeroen Brouwers), of op literatuur met een humanistische boodschap (Anne Frank), respectievelijk literatuur die 'een relevante kunstzinnige problematisering van de wereld inhoudt' (F. Bordewijk). Bžoch keert als vertaler graag terug naar de periode van het interbellum. Schrijvers als Bordewijk spreken met hun zeer specifieke literatuur een beperkte kring van literair georiënteerde lezers aan. Deze lezerskring is voor een uitgever als afzetmarkt nog juist groot genoeg om bijv. de uitgave van bibliofoon uitgegeven vertalingen mogelijk te maken. Het zijn vaak kleinere uitgevers die zich met dit soort boeken bezig houden.

Een groep van recente auteurs wacht nog op zijn Slowaakse vertaler. Daarnaast bestaat er ook nog een heel andere mogelijkheid, die is gekozen door de erkende Slowaakse vertaler en dichter Ľubomír Feldek. Deze beheerst van de vreemde talen alleen het Russisch, wat hem overigens niet verhinderde om zich met verve te zetten aan het vertalen van vijftientig liefdesgedichten van Hendrik van Veldeken. Van deze dichter maakte hij samen met de Tsjechische literatuurwetenschapper Mojmír Grygar die lang in Nederlandse ballingschap had geleefd, een vertaling in het Slowaaks, naast de Middelneder-

duitse tekst van het origineel, en een modern Nederlandse vertaling. Deze vertaling, *Krásne slovo, sladká melódia* (Een mooi woord, een zoete melodie, 2003) was in Slowakije twee jaar geleden een van de culturele gebeurtenissen.

Het reeds genoemde tijdschrift *Revue svetovej literatúry* dat sinds 1995 wordt ondersteund door het Slowaakse Ministerie van Cultuur, probeert aan de vraag naar buitenlandse literatuur tegemoet te komen. Dit tijdschrift richt zich primair op vertaalde literatuur van de twintigste eeuw. Intussen heeft Adam Bžoch een paar maal een speciaal Nederlands themanummer verzorgd met onder andere vertalingen van werk van Jeroen Brouwers, Judith Herzberg e.a. Zijn laatste bijdrage aan dit tijdschrift was een vertaling van *Blokken* van Bordewijk en van Bernlefs *Hersenschimmen*. Dit tijdschrift is ook vrijwel het enige medium waarin vertalingen van Nederlandstalige literatuur uitkomen. Daarnaast besteden de literaire boekenbijlage van *Slovo* en de voor een academisch publiek bestemde *Slovak Review* van de Slowaakse Academie van Wetenschappen regelmatig aandacht aan nieuwe vertalingen.

We willen deze bijdrage beëindigen met een overzicht van de literaire vertalingen vanuit het Nederlands in het Slowaaks. Deze lijst is zover wij weten zo goed als compleet, al kan er misschien een vertaling over het hoofd zijn gezien.

Vertalingen in het Slowaaks

a) door Adam Bžoch

FERDINAND BORDEWIJK, *Charakter. Román o synovi a otcovi*,

BRATISLAVA: Európa 2003 (*Karakter*)

ADAM BŽOCH, Bijdragen met vertalingen van J. Bernlef en F.

Bordewijk in *Revue svetovej literatúry* 41.1 (2005)

ANNE FRANK, *Denník Anny Frankovej, 12. jún 1942–1. august 1944*,

BRATISLAVA: Archa 1996 (*Dagboek van Anne Frank*)

HELLA S. HAASSE, *Nebezpečná známosť alebo Daalenerské listy*,

BRATISLAVA: Aspekt 2001 (*Een gevaarlijke verhouding of Daal- en Bergse brieven*)

JOHAN HUIZINGA, *Kultúra a kríza*, BRATISLAVA: Kalligram 2002 (*In de schaduwen van morgen. Nationalisme en patriotisme. Geschonden wereld*)

HARRY MULISCH, *Dve ženy*, BRATISLAVA: Danubiapress 1993 (*Twee vrouwen*)

CEES NOOTEBOOM, *Eseje*, in: *Revue svetovej literatúry* 36.1 (2000), pp. 49–55

CEES NOOTEBOOM, *Nasledujúci príbeh*, BRATISLAVA: Hevi 1995 (*Het volgende verhaal*)

CEES NOOTEBOOM, *V holandských horách*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1999 (*In de bergen van Nederland*)

F. SPRINGER, *Quissama*, BRATISLAVA: Slovar 2003 (*Quissama*)

b) door Júlia Májeková

ERNEST CLAES, *Herman Coene*, BRATISLAVA: Spoločnosť priateľov klasických kníh 1944 (*Het leven van Herman Coene*)

HUGO CLAU, *Úžas*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1983 (*De verwondering*)

- ANTOON COOLEN, *Dedina pri rieke*, BRATISLAVA: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1963, samen met Viliam Turčány (*Dorp aan de rivier, De drie gebroeders*); *Vídiecký lekár*, Bratislava: Tatran 1975, samen met Viliam Turčány (zelfde vertaling onder een andere titel)
- LOUIS COUPERUS, *O starých ľuďoch veci minulé*, BRATISLAVA: Tatran 1978 (*Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan*)
- MIEP DIEKMANN, *Marijn medzi pirátmi* (BRATISLAVA: Mladé letá 1978 (*Marijn bij de lorredraaiers*); *Padu je chlapík*, Bratislava: Mladé letá 1978 (*Padu is gek*))
- A. DEN DOOLAARD, *Bohovia sa vracajú*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1974 (*De goden gaan naar huis*)
- JOHAN FABRICIUS, *Plavčici kapitána Bontekoea*, BRATISLAVA: Mladé letá 1975 (*De scheepsjongens van Bontekoe*)
- FABER HEERESMA EN HEERE HEERESMA, *Bonboniéra pre Belindu. Špeciálne po španielsky. Haló, haló, ste to vy, Plotsky?* BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1984 (*Bonbons voor Belinda. Bijzonder Spaans. Hallo, hallo, bent u daar, Plotsky?*)
- ELISABETH DE JONG-KEESING, *Privykaj svetu*, BRATISLAVA: Smena 1976 (*Wennen aan de wereld*)
- IVO MICHIELS, *Záhrada medzi psom a vlkom*, BRATISLAVA: Tatran 1982 (*Een tuin tussen hond en wolf*)
- HARRY MULISCH, *Kamenné svadobné lôžko*, BRATISLAVA: Tatran 1968 (*Het stenen bruidsbed*)
- MULTATULI, *Max Havelaar*, BRATISLAVA: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1960, samen met Viliam Turčány (*Max Havelaar*);
- MULTATULI, *Wouterko Pieterse*, BRATISLAVA: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954, samen met Viliam Turčány (*Woutertje Pieterse*)
- JAN TERLOUW, *Sedem stupňov ku kráľovstvu*, BRATISLAVA: Mladé letá 1985 (*Koning van Katoren*)
- FELIX TIMMERMANS, *Adriaan Brouwer*, BRATISLAVA: Tatran 1977 (*Adriaan Brouwer*); *Pieter Bruegel*, Bratislava: Slovenský spisovateľ 1959 (*Pieter Brueghel*)
- JOS VANDELOO, *Den mŕtveho boha*, in: *Revue svetovej literatúry* 14.1 (1978), pp. 117–122; *Neviete, prosím, kol'ko je hodín*, in: *Revue svetovej literatúry* 14.1 (1978), pp. 123–133
- SIMON VESTDIJK, *Piata pečať. Román z Španielska z čias inkvizície*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1961 (*Het vijfde zegel*)
- THEUN DE VRIES, *Kardinálske moteto*, BRATISLAVA: Tatran 1966 (*Het motet voor de kardinaal*)
- THEUN DE VRIES, *Strašidlo obchádza Európu*, BRATISLAVA: Práca 1950 (*Een spook waart door Europa*)
- THEUN DE VRIES, *Svadobná pieseň pre Swaantje*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1963 (*Bruiloftslied voor Swaantje*)
- JOHAN WINKLER, *Prídem vám pomôcť, pán doktor*, BRATISLAVA: Mladé letá 1970; Trnava: 1995² (*Ik kom u helpen, dokter*)
- JAN WOLKERS, *Pastor v slamenom klobúku*, in: *Revue svetovej literatúry* 25.7 (1989), pp. 65–80

- c) door andere vertalers
- GODFRIED BOMANS, *Umenie predávat'*. IN: *Línia* 17.1 (1984), speciale bijlage, vert. Š. Šilhan
- PHIL BOSMANS, *Kľúč štastia*. BRATISLAVA: Don Bosco 2001, vert. Zuzana Černá
- SIMON CARMIGGELT, *Lad*, IN: *Revue svetovej literatúry* 17.44 (1985), pp. 21, vert. Naia Rappensbergerová
- HUGO CLAUS, *Čierny cisár*, in: *Revue svetovej literatúry* 15.6 (1979), pp. 81–83, vert. Irena Maiašovská (*De zwarte keizer*)
- HUGO CLAUS, *Prevolanie k obyvateľstvu*, in: *Revue svetovej literatúry* 15.2 (1979), pp. 118–121, vert. Peter Štilicha
- HENDRIK CONSCIENCE, *Čo matka trpet' môže. Bol v Amerike. Pravdivý príbeh. Náčrt zo života*. TRNAVA: M. Beňovský 1884, vert. niet aangegeven (*Wat eene moeder lijden kan*)
- HENDRIK CONSCIENCE, *Deje hrabät'a Huga z Kraenhovu a jeho priateľ'a Abulfaraga. Dejepisná povešť' z XVI. stololetia*. BUDÍN: Martin Bagó 1862 (*De geschiedenis van graaf Hugo van Craenhove en van zijne vriend Abulfaragus*)
- HENDRIK CONSCIENCE, *Jeho dôstojnosti pánu Jurajovi Tvrďy*. BUDÍN: Martin Bagó 1864
- HENDRIK CONSCIENCE, *Siska z Rozmälu. Pravdivé príbehy panny, ktorá ešte žije*, TRNAVA: M. Beňovský 1884, vert. niet aangegeven (*Siska van Roosemael*)
- HENDRIK CONSCIENCE, *Verná láska. Obraz zo života pospolitého ľudu dl'a vzoru Consciencova 'Trien'*, SENICA: Bežo 1908, vert. Str. Ferd (*Trien*)
- HENDRIK CONSCIENCE, *Zázračný rok 1566. Dejepisný nástin z XVI. stololetia*. BUDÍN: Martin Bagó 1862 (*Het wonderjaer 1566*)
- ERASMUS VAN ROTTERDAM, *CHVÁLA BLÁZNIVOSTI. SVÄTÝ JÚR: Relations* 2000, vert. Daniela Prónayová
- ANNE FRANK, *Denník Anny Frankovej, 12. júna-1. augusta 1944*, BRATISLAVA: Mladé letá 1960, vert. M. Valehrachová en Ružena Jamrichová (*Dagboek van Anne Frank*)
- ROBERT VAN GULIK, *Cisárova perla*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 2002, vert. Oľga Ruppeltdtová-Andrášová (*The Emperor's Pearl*)
- ROBERT VAN GULIK, *Červený pavilón*. BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 2001, vert. Jarmila Samcová (*The Red Pavillon*)
- ROBERT VAN GULIK, *Čínske bludisko*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 2003, vert. Veronika Redererová (*The Chinese Maze Murders*)
- ROBERT VAN GULIK, *Čínske vraždy v bludisku. Čínske vraždy klincom*, BRATISLAVA: Pravda 1990, vert. Michal Breznický en Jan Kvapil (*The Chinese Maze Murders. The Chinese Nail Murders*)
- ROBERT VAN GULIK, *Lakový paraván. Červený pavilón*, BRATISLAVA: Smena 1979, vert. Jarmila Samcová (*The Lacquer Screen. The Red Pavillon*)
- ROBERT VAN GULIK, *Lakový paraván*. BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 2002, vert. Jarmila Samcová (*The Lacquer Screen*)
- ROBERT VAN GULIK, *Náhrdelník a kalabasa*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 2005, vert. Oľga Ruppeltdtová-Andrášová (*The Necklace and the Calabash*)

- ROBERT VAN GULIK, *Prípád čínskeho zlata. Prípád čínskeho jazera*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1991, vert. Ondrej Laurinc (*The Chinese Gold Murders. The Chinese Lake Murders*)
- ROBERT VAN GULIK, *Prípád čínskeho zvona*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1992, vert. Ondrej Laurinc (*The Chinese Bell Murders*)
- ROBERT VAN GULIK, *Strašidelný kláštor. Motív vrbovej halúžky. Opica a tiger*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1979, vert. Ivan Krčméry (*The Haunted Monastery. The Willow Pattern. The Monkey and the Tiger*)
- ROBERT VAN GULIK, *Sudca Ti*. BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 2004, vert. Oľga Ruppeldtová-Andrášová (*Judge Dee at Work*)
- Robert van Gulik, *Vražda v Kantone*, Bratislava Slovenský spisovateľ 2004, vert. Oľga Ruppeldtová-Andrášová (*Murder in Canton*)
- ROBERT VAN GULIK, *Záhada čínskeho klinca*. BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 2003, vert. Oľga Ruppeldtová-Andrášová (*The Chinese Nail Murders*)
- JAN DE HARTOG, *Kapitán*, BRATISLAVA: Mladé letá 1973, vert. Bohuslav Kompíš (*The Captain*)
- JAN DE HARTOG, *Posteľ s baldachýnom*, BRATISLAVA: Diliza 1966, vert. Ján Trachta (*The Fourposter*)
- JOHAN HUIZINGA, *Jeseň stredoveku. Homo ludens*, BRATISLAVA: Tatran 1990, vert. Viktor Krupa en Ivan Mojík (*Herfsttij der Middeleeuwen, Homo ludens*)
- JORIS-KARL HUYSMANS, *Katedrála*. TRNAVA: Spolok sv. Vojtecha 1948, vert. niet aangegeven
- JORIS-KARL HUYSMANS, *Naopak*. BRATISLAVA: Tatran 1971, vert. Ján Belnay
- HUBERT LAMPO, *Joachim Stiller*, in: Revue svetovej literatúry 15.6 (1979), pp. 72–76, vert. Irena Matiašovská
- HENDRIK W. VAN LOON, *Rembrandt. Jeho život a doba*, BRATISLAVA: Slovenský spisovateľ 1958, vert. Ján Trachta (*The life and times of Rembrandt van Rijn*)
- HARRY MULISCH, *Prsty*, in: *Nedel'ná pravda* 20.23 (1987), p. 13, vert. Hana Dujková en Karol Zemanovič
- CEES NOOTEBOOM, *Ako sa stat' Európanom?* IN: *OS 1* (1998), pp. 62–64, vert. Teodora Chmelová
- JANA RAKŠÁNYIOVÁ, 'Romány psychologické flámske – úryvky,' Revue svetovej literatúry 34.4 (1998), pp. 90–94, 102–112, 122–131. Bloemlezing van Vlaamse auteurs met o.a. Hugo Claus, Kristien Hemmerechts, Geert van Istendael, Monika van Paemel, Herbert Van Uffelen (inleiding), Paul de Wispelaere
- NICO ROST, *Goethe*, BRATISLAVA: Dukla 1949, vert. Ervín Mikula en Miro Procházka (*Goethe in Dachau*)
- WARD RUYSLINCK, *Snehová chumelica*, in: *Lud* 33.50 (1980), p. 10, vert. A.G
- STIJN STREUVELS, *Horúci život*, TURČIANSKY SV. MARTIN: Matica slovenská 1950, vert. Eduard V. Tvarožek (*Zomerland*)
- FELIX TIMMERMANS, *Brat František*, ZVOLEN 1943; PREŠOV: Serafínsky svet 19472, vert. Meto Lucký (*De harp van Sint Francisus*);
- FELIX TIMMERMANS, *Sedliacky žalm*, KOŠICE: Verbum 1948, vert.

- Bela Fronc; BRATISLAVA: Tatran 1970, vert. Vojtech Fronc en Viliam Turčány (*Boerenpsalm*)
- JOS VANDELOO, *Zvláštna cesta*, in: Revue svetovej literatúry 15.6 (1979), pp. 77–80, vert. Irena Matiašovská
- HEINRIC VAN VELDEKE, *Krásne slovo, sladká melódia*. BRATISLAVA: Edition Ryba 2003, vert. Ľubomír Feldek en Mojmir Grygar
- SIMON VESTDIJK, *Topánky*, in: Slovenka 32.33 (1980), pp. 22–23, vert. Hana Dujková en Naia Rappensbergerová
- ANNE DE VRIES, *Biblia pre deti*. 1984. Plaats, uitgever en vertaler niet aangegeven. (Tweede druk 1985)
- JAN-WILLEM VAN DE WETERING, *Cudzinec v Amsterdame*. BRATISLAVA: Smena 1981, vert. Michal Breznický (Outsider in Amsterdam)
- JAN-WILLEM VAN DE WETERING, *Mŕtvy z hrádze*. BRATISLAVA: Smena 1979, vert. Michal Breznický (The Corpse on the Dike)

Noten

- 1 Veronika Havlíková, 'Nederlandstalige literatuur in Tsjechië sinds 1990. Receptie van de Nederlandse en Vlaamse literatuur na de val van de muur,' *NEM* 42.3 (okt. 2004), 26–32.
- 2 Stefan Kiedroń, 'Literatura Niderlandzka? A co to? Literatuur uit de Lage Landen in Polen in het laatste decennium,' *NEM* 43.1 (feb. 2005), 39–49.
- 3 Vgl. Wilken Engelbrecht, 'Zlaté ostruhy, kapitán Bontekoe, modré pondělky... K obrazu nizozemské literatury v Čechách.' In: (ed.) Zuzana Jettmarová en Jovanka Šotolová: *Český překlad v letech 1945 až 2004. 2. kolokvium*. Praha: Univerzita Karlova 2005, 227–245. Ouder overzicht in: Wilken Engelbrecht, 'Schwejk versus Kapitán Bontekoe. Niederländische Literatur in tschechischer und tschechische Literatur in niederländischer Übersetzung.' In: (ed.) Leopold Declodt en Herbert Van Uffelen: *Der niederländische Sprachraum und Mitteleuropa* (Buchreihe des Instituts für den Donaauraum und Mitteleuropa 2), Wien 1995, 103–114.
- 4 Een kort in *memoriam* werd door Ružena Dvořáková-Žiaranová gepubliceerd in *Literárny týždenník* 4.6 (1991), 2 onder de titel *Za Júliou Májekovou*.
- 5 Het vak Nederlands bestond in Bratislava van 1929 t/m 1959 als lectoraat, vanaf de jaren dertig als hoofdvak onder leiding van prof. dr. František Kalda. In 1990 werd het lectoraat heropgericht door Wilken Engelbrecht. Dit werd in 1994 overgenomen door Abram Muller die het hoofdvak in 1996 kon laten openen. De leiding van het vak berust sinds 1996 bij doc. PhDr. Jana Rakšányiová, CSc.
- 6 Het Slowaakse *Literaire Fonds* bestaat sinds 1954 als een vorm van staatsteun aan literatuur, theater, radio, televisie en film. Het *Literair Fonds* kent jaarlijks zes prijzen in vier categorieën toe voor het werk van Slowaakse vertalers: de Ján Hollý-prijs voor de beste vertaling van belletrise, de erkenning van het *Literair Fonds* voor uitgevers, en de Zora Jesenská Prijs voor de beste vertaling van poëzie en de Zora Jesenská Prijs voor de beste prozavertaling. Het LF organiseert ook de zgn. *vertalersuniversiade* voor studenten van Slowaakse universiteiten.

Bronnen

KRIJTOVÁ, OLGA RUBEN PELLAR EN PETRA SCHÜROVÁ: *Bibliografie překladů z nizozemštiny do češtiny a slovenštiny od roku 1890 do roku 1993*. PRAHA: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1994.
LINZBOTKOVÁ, JÚLIA EN JÁN MOLNÁR, *Literatúra Holandska, Portugalska, Belgicka, Írska, Islandu, Grécka a latinská literatúra na Slovensku 1945–1976: bibliográfia prekladov*. BRATISLAVA: Alfa, 1989.
www.sweb.cz/ne-be/katalog.cz.htm
Database Slovenská národná knižnica op www.snk.sk

Periodisering van de in het Slowaaks vertaalde Nederlandstalige literatuur

	verhalen	novelles en romans	theater	poëzie	jeugd	kerkelijk	overig
1862–1867		3					
1868–1913		3					
1914–1918							
1919–1938							
1939–1945		2					
1946–1948		2		I	I		
1949–1954		4					
1955–1967		7					2
1968–1971		I		I			I
1972–1989	12	8			3	2	5
1990–1993		I					4
1994–2005	3	5				2	II

..... *Land op drift of land in de kering*
Kroniek cultuur en maatschappij

Het leven van een chroniqueur gaat niet altijd over rozen. Sinds jaar en dag probeer ik aan buitenstaanders de eigen aard van dat merkwaardige land tussen Zeeland en Groningen uit te leggen. Niet wars van enig stereotype of cliché had ik het antichauvinistische, calvinistische land van gedogen en tolerantie in een hanteerbare synthese gevat en aan den volke kond gedaan. Maar wat blijkt? Mijn synthese lijkt wel in haar tegengestelde gekeerd. Een intellectuele en maatschappelijke kaalslag heeft als een orkaan door dit land gewoed en al wat ik gezegd of geschreven heb, kan tegen mij gebruikt worden. De *Umwertung aller Werte* wordt allerwegen becommentarieerd en de chroniqueur die jarenlang vertrouwend op de gezapige eigengereidheid van Nederland zijn voortkabbellende toelichting schreef, wordt plotseling op het verkeerde been gezet. Niets is meer wat het was. In de viertalige gelegenheidspublicatie van *De Gids* (2004), bedoeld voor de Europese medeburger, wordt het ons nog eens duidelijk ingewreven: Nederland 'is een samenleving die al eeuwen in hoge mate functioneert bij de gratie van genegeerde feiten, onverzoende tegenstellingen en omzeilde confrontaties'.

Alle aspecten van het 'misverstand Nederland' zijn onderhand breed uitgemeten. Michaël Zeeman, die in november 2004 in Gent de Eenentwintigste Pacificatielezing hield, stelde dat Johan Huizinga, zeventig jaar na zijn psychologische schets en diagnose van het land, ons op alle fronten met lege handen achterlaat. In 1934 kon Huizinga als historisch commentator Nederland nog omschrijven als 'proper, nuchter, niet nationalistisch en tolerant'. Zeeman weegt die karakteristieken één voor één af. Proper? 'Properheid, zindelijkheid: je kijkt er vandaag de dag van op, of je nu treinreiziger bent door Nederland of flaneur door de binnensteden.' Nuchter? 'De volgelingen en slachtoffers van Pim Fortuyn zullen het slechts uit bravoure respectievelijk angst kunnen onderschrijven.' Niet nationalistisch? 'Een bezoek aan ons nationale uitvaartcentrum, de Amsterdamse Arena, hetzij bij gelegenheid van een voetbalwedstrijd hetzij bij een informele staatsbegrafenis van een van de coryfeeën van de volkscultuur' kan ons van nog een illusie afhelpen. Tolerant? 'Dat hebben we, twee politieke moorden en hun context van aanslagen en brandstichtingen verder, de afgelopen paar jaar wel weersproken gezien'. Het oude Nederlandbeeld is abrupt in zijn tegendeel gekeerd. Is dit een land in de kering of is het een land op drift?

Het antwoord op die vraag wordt op dit ogenblik in Nederland heel verschil-

lend beantwoord en er is zelfs een intellectuele polarisatie ontstaan. Het geeft geen pas voor een chroniqueur om partij te kiezen en het is zeker niet zijn taak om de emoties nog wat aan te wakkeren: zijn taak is eerder te beschrijven waar de tegenstelling over gaat. Dat wordt mij gemakkelijker gemaakt doordat ik op Nederland 3 een discussie tussen twee vertegenwoordigers van de strekkingen in discussie gezien heb. Het was overigens een mooi beeld, die twee stevige, grijzende Hollandse koppen in een fel gesprek. Allebei hoogleraar Grootstedelijke Problematiek, allebei gedegen essayisten. Aan de ene kant Geert Mak die na zijn verheerlijkte boek over Europa, een geruchtmakend pamflet had geschreven over de beweging twee laatste maanden van 2004. Dat pamflet, *Gedoemd tot kwetsbaarheid* (2005), dat over de toonbanken vloog, maar evenzeer verguisd is als verwelkomd, ziet Nederland als een 'land in de kering', een land dat door drastische maatschappelijke veranderingen, zoals een snelle verstedelijking, een exponentiële verallochtoning van de grote steden en een groeiende secularisering, op zoek is naar een nieuw evenwicht. De nieuwe tegenstellingen die gegroeid zijn tussen stad en platteland, tussen allochtoon en autochtoon hebben het oude Nederland veranderd, maar het zou fout zijn dit als een crisis voor te stellen. Er is geen behoefte aan 'handelaren in angst'. Als afstandelijk historicus probeert Geert Mak het verhaal te doen voor zijn kleinkinderen. Hij distantieert zich daarbij van 'de media' en van 'onverantwoordelijke intellectuelen' die in ware oorlogsterminologie verwilderde dommigheden verspreiden, angst creëren en vrijheid van meningsuiting verwarren met ongelimiteerd scheldrecht, evenzeer als hij afstand neemt van diegenen die de tegenstellingen ongenueanceerd herleiden tot een botsing tussen het gesecculariseerde machtscentrum en de moslim nieuwkomers. Aan de andere kant van de tafel zat Paul Scheffer, de schrijver van het geruchtmakende krantenartikel *Het multiculturele drama* (2002) dat de discussie over het nieuwe Nederland heeft doen losbarsten. Scheffer haalde zwaar uit naar het pamflet van Mak, dat hij eenzijdig en slecht gedocumenteerd vond. Scheffer stelde dat Nederland niet blind mag blijven voor de scherper wordende tegenstelling tussen vooral moslims en de gesecculariseerde maatschappij. Helemaal in de geest van zijn 'multiculturele drama' wees hij er nogmaals op dat een naïef geloof in de pacificatie de feitelijke segregatie alleen maar zal versterken. In naam van de hooggeprezen Nederlandse tolerantie decreeteerde hij dat Nederland grenzen moet stellen aan zijn gedogen en dat voor 'iedereen in dit land' duidelijk moet zijn dat aan het vrije woord en de scheiding van kerk en staat niet getornd kan worden.

Aan deze stellingname ligt de angst ten grondslag voor een 'Nederland op drift', een angst die op dit moment door de Nederlandse maatschappij waart en die uitdrukking vindt in de geschriften van onder meer Ayaan Hirsi Ali, Paul Cliteur, Afshin Ellian en Leon de Winter.

Ontreddering en nostalgie

Dit alles slechts als inleiding op een vloed van geschriften over 'het land in crisis'. Columnisten en essayisten hebben hun handen vol aan verklaren,

toelichten, ontkrachten en ... moraliseren. Onder hen ook een Vlaming, Geert van Istendael, schrijver, dichter, vertaler en essayist. In deze kroniek heb ik al eerder met genoegen *Het Belgisch labyrint* gerecenseerd. Ik vind het nog steeds de beste cursus Land en Volk over België, al is het dan al enigszins gedateerd: het is geschreven met veel enthousiasme, met grondige kennis van zaken en vooral met een warm hart. Datzelfde kan ik zeggen over zijn nieuwe boek, *Mijn Nederland* (2005). Anders dan *Het Belgisch Labyrint* is *Mijn Nederland* geen afgerond verhaal, het is een warm woordenboek van Nederland in 58 alfabetisch geordende lemma's van 1830 tot *Zoeaven*. Alles wat u altijd al over Nederland wilde weten, komt in zijn woordenboek aan de orde: het nationale voedsel (bitterballen, kaas, kapucijners), de tradities (beerenburg, klompen, tulpen, Ot en Sien), de steden (Almere, Amsterdam, Utrecht), zijn persoonlijke erflaters (Johan Hendrik van Dale, Godfried Bomans, André Hazes, Dr Jan Koopmans, Marten Toonder) en ook de grote thema's zoals het Nederlands, de Identiteit en de Xenofobie. Die laatste zijn interessant omdat ze zo mooi kaderen in de inleiding die ik hiervoor geschetst heb. Van Istendael ziet met bloedend hart een ontredderd Nederland. Gevat zegt hij: 'Eén dode en Nederlands veelgeprezen verdraagzaamheid lag aan diggelen (...) Wie had dat ooit kunnen denken? Nederland was toch het vaderland der verdraagzaamheid!' (361). Maar hij had het zien aankomen, Nederland niet. Hij had gezien hoe de zeventiende-eeuwse verdraagzaamheid muteerde tot netjes verkavelde verdraagzaamheid en vervolgens tot wildplassen, hasjdampen en brutale bekken (de lemma's 'tact' en 'xenofobie'). En hij heeft ook een remedie die nauw aansluit bij de therapie die Geert Mak voorstaat. Alleen formuleert hij die niet zo genuanceerd als Mak. Hij pleit voor terughoudendheid in het gebruik van het vrije woord: 'Mijn lieve, dierbare Nederland, loop niet te brullen als een dolle zwartbonte stier. Zit niet met dichtgeknepen ogen thee te slurpen terwijl je huis wordt ondermijnd. Niet alleen de islam, ook jij hebt solide tradities, al is de afgelopen veertig jaar het kaalslaan van dat erfgoed uitgegroeid tot een nationale sport. Overwin nu toch eindelijk je panische angst en gecultiveerde minachting voor je eigen tradities' (369). In zijn onnavolgbare gedrevenheid, bij momenten gedrenkt in Vlaamse retoriek, pleit Van Istendael latent voor een terugkeer naar – *horribile dictu* – 'normen en waarden'. Hij doet het niet in een open pleidooi, maar als een rode draad loopt het door zijn caleidoscopische encyclopedie. Dit pleidooi is niet ingegeven door een behoefte aan ethisch réveil, maar door een bijna romantische nostalgie, die telkens weer de stukjes kleurt. Hoe moet je anders zijn slotregel bij het stukje over Ot en Sien verklaren: 'Voor het overige vind ik dat het hoog tijd wordt dat ze *Ot en Sien* en aap noot mies weer invoeren op alle lagere scholen' (254)? En is er niet de patina van de nostalgie, als hij nog steeds probeert de uitspraak van het Nederlands van Boudewijn de Groot te imiteren (121)? Van Istendael heeft zijn vroege jeugd in Utrecht doorgebracht, daar leerde hij zijn eerste woorden, daar werd hij 'grondig verkaaskopt' achter de pot pindakaas, de bus hagelslag en de kop thee en daar kijkt hij nu met heimwee op terug. Maar dat Nederland bestaat niet meer en dát te accepteren blijkt moeilijk. Dat is meteen ook de kritiek die ik op het boek heb: het mist de afstandelijkheid

en de objectiviteit die je van een encyclopedie zou verwachten. Anderzijds: stof tot discussie te over.

Op polemische toon

Aan de andere pool, nog extremer dan Paul Scheffer, staat een publicist als Sylvain Ephimenco, die dan weer wel met Van Istendael gemeen heeft dat hij zich afzet tegen de politieke correctheid van de obligaat linkse intellectuelen. Ephimenco doet het echter in een polemische furie die meteen de kampen duidelijk afgrenst. In zijn analyse van *Het land van Theo van Gogh en de multiculturele desintegratie* (2004) beukt hij ongenadig in op de linkse leegte en de progressieve rancune. Hij is opgetogen ('Joepie!', 22) dat hij met Afshin Ellian en Ayaan Hirsi Ali tot de drie 'superallochtonen' wordt gerekend waartegen de zogenaamd progressieve gemeente in reactionaire onverdraagzaamheid haar dogmatische 'oudlinkse vaandel' blijft dragen. U merkt het al, Ephimenco is niet de fijnbesnaarde intellectueel die een evenwichtig betoog neerzet. Hij houdt van polarisatie. Hij ziet een ontwricht Nederland, een Nederland op drift, en met de toonzetting van zijn 'ongebonden parool', zoals hij zijn publicatie noemt, draagt hij zeker niet bij aan de terughoudendheid en de voorzichtigheid waar Van Istendael of Mak voor pleiten. Hij is een van die confronterende scribenten die de nadruk legt op de groeiende kloof in de bevolking die wordt veroorzaakt door de opkomst van religieus extremisme. Voor hem is de moord op Theo van Gogh een 'rituele slachting' die tekenend is voor de diepe crisis van de Nederlandse samenleving. In hooggestemde woorden schrijft hij: 'Overal duiken aanbidders op van de dood, radicale moslims of verbeterde terroristen, die niet zullen rusten alvorens de schaduw van de Nieuwe Orde die ze koesteren zich over onze beginselen en waarden uitstrekt' (11). Die radicale toonzetting is eigenlijk jammer, omdat ze de lezer belet redelijk na te denken over de diepere boodschap van Ephimenco's geschriften. Want Ephimenco geeft toch wel de grenzen aan van nobele principes als non-discriminatie en gelijkwaardigheid tussen culturen. Hij toont ontegensprekelijk aan hoe doorgesloten verdraagzaamheid ongewenste ruimte creëert voor discriminatie van vrouwen en homo's en voor bedreiging van democratisch verkozenen. Dat zijn toch feitelijkheden waar het beleid zich zorgen over zou moeten maken. Het volstaat niet dergelijke gevolgen van het democratisch gedogen met de mantel der liefde te bedekken. Onbevooroordeeld stilstaan bij de 'desintegratie van het multiculturalisme' en met openheid van geest kennis nemen van het 'Franse antwoord' op het moslimfundamentalisme, twee thema's die Ephimenco uitvoerig becommentarieert, kan het denken over de problematiek van integratie, immigratie, cultuurrelativisme en culturele identiteit toch alleen maar verrijken.

Historisch terugblikkend

Even verrijkend zou het zijn om aan de hand van een historische terugblik op de afgelopen veertig jaar, waarin Nederland van een verzuild en gesloten land evolu-

eerde naar een ontzuild immigratieland, een analyse te wagen van de huidige Nederlandse maatschappij. Zo'n analyse kan natuurlijk gemaakt worden aan de hand van de vele historische essays waarmee de Nederlandse uitgevers ons de laatste tijd overstelpen. In tijden van angst grijpt men kennelijk gemakkelijk naar het verleden om vertroosting te vinden. Misschien is dat de verklaring van de hype aan historische boeken die Nederland weer wortels proberen te geven. Misschien speelt daar nog onbewust de door Huizinga geformuleerde gedachte mee dat 'een nationaal gevoel, dat zich niet kan spiegelen in de roerloosheid van het verleden, de grondslag van zijn wezen [mist]'. Wordt er soelaas verwacht van een grotere kennis van het eigen verleden? En is daarom weer de roep te horen naar een opnieuw invoeren van de historische canon in het onderwijs? In elk geval kan een kennismaking van de maatschappelijke ontwikkeling bijdragen tot een beter inzicht in de huidige situatie. Zulk inzicht hoeft niet exclusief verkregen te worden uit historische of sociologische werken, het kan even goed verworven worden uit een nadere kennismaking met de Nederlandse film. Dat is tenminste de stelling die Hans Schoots vooropstelt in zijn boek *Van Fanfare tot Spetters. Een cultuurgeschiedenis van de jaren zestig en zeventig* (2004). Dat boek laat inderdaad zien dat maatschappelijke ontwikkelingen zich ook laten aflezen aan de filmproductie. Al blijkt dit voor de Nederlandse filmproductie toch een beetje moeilijk. En dit om twee redenen. Ten eerste is die filmproductie altijd wel erg beperkt geweest en ten tweede is een groot gedeelte van die filmproductie helemaal niet maatschappelijk betrokken geweest. Maar dat de filmproductie wel een spiegel van de cultuur is blijkt uit dit overzicht van de jaren zestig en zeventig. Zo toont de film waarmee Schoots zijn boek inzet, *Fanfare* uit 1958, nog een dorps Nederland in een ingrijpend moderniseringsproces. Een decennium later hebben de beruchte films *Obsession* van Pim de la Parra, *Blue Movie* van Wim Verstappen en *Wat zien ik?* van Paul Verhoeven dan de seksgolf ingezet die het zich bevrijdende Nederland van Provo tekende. De film *Spetters* uit 1980, waarmee het boek eindigt, illustreert vervolgens de vervlogen droom van de naoorlogse wederopbouwtijd en de illusie van het maakbare Nederland. Vooral dit laatste is een gedachte die in het kader van mijn inleiding enige overweging verdient, al kan de tekst van Schoots slechts als illustratie dienen. Zijn boek is namelijk meer een goed verhaal dan een overtuigende tijdsanalyse.

Filosofisch verdiepend

Beter nog dan uit het efemere gekissebis van columnisten of uit historische verklaringen, laat zich inzicht puur uit diepergravende filosofische reflecties op de sociaalculturele spanningsrelaties in de multiculturele maatschappij. Zulke reflecties zijn te vinden in de bundel van Bart van Leeuwen en Ronald Tinnevelt (red.) *De multiculturele samenleving in conflict*. Deze bundel maakt korte metten met de te rooskleurige visie dat de multiculturele samenleving alleen maar verrijking zou betekenen: ze is ook wezenlijk conflictueus. Twee vragen krijgen in deze bundel aandacht: waardoor roepen verschillen tussen mensen irritatie, onbehagen of zelfs woede op en hoe kunnen we met deze spanningen van de

multiculturele samenleving omgaan? Het is een opluchting dat in deze bundel de nerveuze en opgepepte strijdtoon van de columnist ontbreekt en dat vanuit een filosofische invalshoek verdieping en conceptuele verheldering aan het debat wordt gegeven. De bundel trekt het debat ook open, onder meer door de substantiële bijdragen van internationaal gerenommeerde auteurs als Will Kymlicka (auteur van onder meer *Multicultural Citizenship*, 1995) en Charles Taylor (auteur van onder meer *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, 1992), maar evenzeer door op de Belgische en Nederlandse actualiteit geïnspireerde beschouwingen van Theo de Wit, Ronald Tinnevelt, Koen Abts en Bert van den Brink. Of echter de finale oplossing voor het multiculturele conflict van de filosofen moet komen, blijft ook na lectuur van deze bundel zeer de vraag. Immers, zelfs in de wijsgerige reflecties zijn de botsingen der geesten en der scholen legio. De tegenstelling tussen Barry, Kymlicka en Taylor wordt in verschillende bijdragen scherp aangegeven en de kloof die gaapt tussen het liberale verlichtingsdenken van bijvoorbeeld Paul Cliteur en de agonistische receptuur van Bert van den Brink typeert de verkaveling van het wijsgerig denken. Zelf was ik bijzonder geïntrigeerd door Kymlicka's analyse van België als een samenleving van 'twee eenzamen', een parallelle solitaire samenleving die wordt bevolkt door burgers met slechts een minimum aan interculturele interactie of kennis, en die – paradoxaal genoeg – tot 'de meest vredige, democratische en welvarende landen in de wereld behoort' (63). In enkele bijdragen werd ik gecharmeerd door puntige syntheses van het 'land in de kering', zoals in de bijdrage van Bert van den Brink, waar hij schrijft:

Het Nederlandse zuilensysteem stond lang garant voor de sociale inbedding van een [...] evenwichtskunst. Maar de huidige civiel-politieke cultuur rust niet langer op een zuilensysteem dat vastlegt wat als publiek geldt en wat als privaat, welke publieke uitingen als belediging moeten worden begrepen en welke door de beugel kunnen. Bemiddelende levensbeschouwelijke instituties als kerk, sociale en culturele verenigingen en bijzonder onderwijs hebben aan bindende kracht ingeboet. Nog maar weinig burgers worden vanuit een specifieke levensbeschouwelijke zuil opgevoed tot burgerschap. (127)

Vreemde ogen

Heel andere syntheses zijn te lezen in een bundel 'Buitenlandse beschouwingen over een stuurloos land'. Dat is de veelzeggende ondertitel bij een bundel bijdragen van buitenlandse schrijvers en journalisten die Pieter van Os, correspondent voor *De Groene Amsterdammer* in Washington verzameld heeft in *Nederland op scherp* (2005). Merkwaardig en lezenswaard is deze kakofonie van stemmen in de internationale pers en van gerespecteerde kenners als James Kennedy en Jonathan Israel. Het mag dan zo zijn dat vreemde ogen dwingen en verrijken, maar kennelijk 'verbreden [ze] de horizon vaak ook zo ver dat je niets meer ziet dan die horizon' (24).

Natuurlijk, de buitenlander die het land op afstand bekijkt, tuurt vaak wat gedistantieerder, hij is minder betrokken omdat hij minder geraakt wordt. Maar de afstand leidt ook wel eens tot misverstand, onbegrip en regelrechte fouten. Daarvan zijn in deze selectie artikelen hilarische staaltjes te vinden, zoals de mededeling van de Egyptenaar Salam A. Salama dat Theo van Gogh 'lid van een extreem-rechtse partij' was, of de boude bewering van de Russische journalist dat Nederland probeerde de hetze rond de dood van Theo van Gogh te dempen door een discussie aan te zwengelen over de al of niet echte borsten van Georgina Verbaan. Onrustbarender is de waarschuwing van de Amerikaanse journalist Bob Barr voor Nederland als 'het land van de dood', waar Josef Mengele vandaag 'waarschijnlijk met open armen ontvangen zou worden'. Wat ook nogal eens voorkomt is het manifesteren van het eigen gelijk, vooral bij de Fransen en de Engelsen. Zo iets als: Zie je wel, die Nederlanders met al hun tolerantie, het komt uiteindelijk op hun eigen hoofd terecht. Eigen schuld dikke bult. Daarnaast zijn er echter heel gedegen stukken te lezen, onder meer van Jonathan Israel, die onder de titel *Culturele zelfmoord* wel een land op drift ziet, maar ook een remedie aanbiedt: afstappen van het technocratische cultuurbarbarisme en in het onderwijs weer aandacht besteden aan de humaniora, de maatschappijleer en de klassieken van de westerse beschaving. En er is het spraakmakende opstel van de Amerikaanse historicus James Kennedy *Radicale bekering* dat eerder in *NRC Handelsblad* was verschenen en waarin hij stelt dat er in Nederland eigenlijk geen sprake is van echte 'consensus' maar veeleer van 'collectieve eensgezindheid' die heel snel kan wisselen en gepaard gaat met massale politieke bekeringen. 'Z'n huik naar de wind hangen' is dan kennelijk toch nog een zeer Nederlandse uitdrukking.

De bundel sluit af met *Nederland in citaten* een spiegel die de Nederlander wel af en toe een grimas zal ontlokken, maar al even vaak een ootmoedige zucht van erkenning. In zijn totaliteit is de bundel te dispaaraat van kwaliteit en is de selectie te weinig ingekaderd om een representatief beeld op te roepen van Nederland in buitenlandse ogen. Maar de lectuur van afzonderlijke opstellen biedt heel veel stof tot discussie en in een college 'Cultuur en maatschappij' is dit als begeleiding een heerlijke kapstok.

Ernstiger en met een eveneens externe blik, is de inaugurele rede die de reeds genoemde James C. Kennedy als hoogleraar nieuwste geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam hield onder de titel *De deugden van een gidsland*. Met zijn gedegen kennis van Nederland kijkt deze cultuurhistoricus vrij nuchter aan tegen het 'goede burgerschap' zoals het zich in het nieuwe Nederland aandient en hij stelt pertinente vragen over hoe het contemporaine Nederland waarden als eerbied, vrijgevigheid en hoop in een democratische samenleving kan vrijwaren.

Zulke academische lectuur zou ik graag aanvullen met de bundel van Wim Willems *De kunst van het overleven. Levensverhalen uit de twintigste eeuw*. Twaalf nieuwkomers vertellen hun persoonlijk wedervaren in het land van de beweeglijke culturen tussen 1900 en 2000. Hier geen hoogdravende synthese over het land, maar doorleefde ervaringen van nieuwkomers die in hun strijd om te

overleven vaak ten prooi vallen aan verdeelde loyaliteiten. Dit is een boek dat de interculturele ervaringen van binnenuit vertelt, intiem en individueel. Het is ook een mooi boek, mooi in zijn emotionaliteit, mooi in zijn stijl, mooi in zijn uitvoering. Het is een cadeau met inhoud, waarin evenzeer ruimte is voor overpeinzingen van een Pools-joodse autodidact, voor de poëtische blik van een Hongaarse fotografe, voor de omzwervingen van een Indische journaliste, voor de emancipatie van een Pakistaanse moslima als voor de ervaringen van twee broers uit een Italiaanse ijssalon.

Persoonlijk zou ik veel liever zo'n boek over Nederland cadeau doen aan mijn buitenlandse vrienden, dan het echte cadeauboek dat hier nog op mijn leestafel ligt te pronken. Ik bedoel dan de nieuwe Winkler Prins *Encyclopedie van het Koninklijk Huis*, uitgegeven naar aanleiding van het Zilveren Regeringsjubileum van koningin Beatrix. Een prachtig boek, daar niet van. In een rijk geïllustreerd geheel van ruim 700 alfabetisch geordende artikelen krijgt de mensheid antwoord op alle vragen die betrekking hebben op het Nederlandse koningshuis, historisch verantwoord en met oog voor anekdotiek. Maar of daarmee het beeld van Nederland scherper wordt is voor mij zeer de vraag, hoogstens krijgt de buitenstaander wat meer begrip voor de Nederlandse oranjeekte.

En België?

Maar genoeg over Nederland, zijn 'stuurloosheid', zijn 'verwarring' en zijn *radicale bekering*. Hoe zit het op dit ogenblik in België? Is België ook een land op drift of slechts een land in de kering?

Op deze vraag zou ik op dit ogenblik alleen het laatste durven te beweren. Natuurlijk is ook België een migratieland en natuurlijk is het gedogen er ook hand over hand toegenomen. De euthanasiewetgeving, het homohuwelijk, islamfundamentalisme: het is er allemaal. Alleen zijn hier geen politieke moorden gebeurd. Misschien mag ik met de reeds genoemde Will Kymlicka veronderstellen dat ze in een multinationale federale staat geleerd hebben 'om op een compleet vreedzame en democratische wijze met de verschillen van inzicht tussen de diverse linguïstische en nationale groepen om te gaan' (63). Of moet ik aannemen dat de feestvreugde om 175 jaar België en 25 jaar federalisme dit jaar de geesten heeft afgeleid en dat eventuele etnische en religieuze spanningen voorlopig overstemd worden door feestgedruis?

De boeken bij mij op de tafel hebben in ieder geval niet de paniekerige ondertoon van de besproken Nederlandse publicaties. Ik heb hier vooreerst een gelegenhedenuitgave in het Engels die onder de vrijblijvende titel *How can one not be interested in Belgian History?* probeert een historisch beeld te geven van *War, language and consensus in Belgium since 1830*. Het is een bescheiden bundel die als resultaat van een symposium in Dublin op 8 april 2005 een boeiend maar geflatteerd portret geeft van België als een federaal, post-nationalistisch land, gekenmerkt door cultureel pragmatisme en sociale consensus. Als introductie voor Engelstaligen in die onvatbare 'belgitude', een mengsel van wantrouwen ten opzichte van het gezag en lokale solidariteit, heeft het zeker zijn waarde, vooral

ook vanwege de diversiteit van insteek. Gedegen historische beschouwingen van Sophie de Schaeppdrijver en journalist Marc Reynebeau staan naast meer impressionistische stukken als die van de Nederlandse huisbelg Benno Barnard.

Voor een ruimer neerlandistisch publiek is de publicatie van de Vlaamse romanière en publiciste Leen Huet. Zij heeft, net zoals Van Istendael voor Nederland, een luchtige encyclopedie over België bij elkaar geschreven van 162 alfabetische lemma's. *Mijn België* is een hoogst verleidelijk geschreven persoonlijk woordenboek, een plezier om te lezen en te herlezen. Je kunt het proeven bij kleine beetjes, zoals de Belgische 'chocolade' of je kunt het gulzig verslinden zoals de 'Belgische wafels'. Ik vind het een heerlijk boek, vol nostalgie, vol herkenbaarheid, vol esthetiek, maar ook boordevol informatie, niet in droge encyclopedische lemma's maar in smeùige liefdevol geschreven verhaaltjes over Ambiorix, Antiquariaten, het Atomium, Berendonk, Pieter Brueghel, Congo, Elixir, Jezuiten, Rubens ... Ach, dit is niet het soort boek dat je als inleidende tekst geeft bij een college 'België', maar het is wel het boek dat je ter voorbereiding van een Erasmusverblijf in België aan je studenten wilt aanraden. Een proefje uit het artikel 'Rommelmarkt'

Een verkoper greep zijn accordeon en begon welgemutst het lied 'Met de wijven niks als last' te vertolken. Enig marketinginzicht bracht hem ertoe het refrein nu en dan te onderbreken voor de mededeling: 'Maar in Merksplas hebben ze veel schone vrouwen!' Een dame die iets kocht aan zijn kraam en vroeg om een plastic zak, kreeg te horen dat hij al valse tanden en een nieuwe heup had, maar dat ze verder niet moest overdrijven. De omstanders wandelden grijnzend verder. (237)

Aan mij zijn zulke boeken beter besteed dan de zogenaamd geestige boeken *Bij de bureu-Ollander in België* van Paul van Gageldonk waarin alleen maar de kleine kantjes van België in een clichématig verhaal (bureaucratisch monster, lelijke architectuur, agressief rijgedrag) breed worden uitgemeten. En denk nu niet dat het mij om de kritiek te doen is. Ik heb evenveel moeite met een door een Belg geschreven vitterig boek als *België-Nederland. Verschil moet er zijn* van Paul Wouters. Het simplistische stereotyperen van de Nederlander dat ook daarin schering en inslag is, kan mij niet bekoren.

Besproken titels

- BARNARD, B. ET AL: *How can one not be interested in Belgian History. War language and consensus in Belgium since 1830*. Dublin, Trinity Colleg en Gent, Academia Press, 2005. 151 pp. ISBN 90 382 0816 2.
- EPHIMENCO, S.: *Het land van Theo van Gogh*. Antwerpen/Amsterdam, Houtekiet, 2004. 149 pp. € 14,50. ISBN 90 5240 811 4.
- HUET, L.: *Mijn België*. Amsterdam/Antwerpen, Atlas, 2004. 365 pp. € 19,90. ISBN 90 450 0588 3.
- ISTENDAEL, G. VAN: *Mijn Nederland*. Amsterdam/Antwerpen, Atlas, 2005. 382 pp. € 22,50. ISBN 90 450 0519 0.

- KENNEDY, J.C.: *De deugden van een gidsland. Burgerschap en democratie in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker, 2005, 60 pp. € 8,95.
- LEEUWEN, B. VAN EN R. TINNEVELT (RED.): *De multiculturele samenleving in conflict. Interculturele spanningen, multiculturalisme en burgerschap*. Leuven/Voorburg, Acco, 2005, 172 pp. € 24,50. ISBN 90 334 5833 0.
- OS, P. VAN: *Nederland op scherp. Buitenlandse beschouwingen over een stuurloos land*. Amsterdam, Bert Bakker, 2005, 253 pp. € 14,95. ISBN 90 351 2799 4.
- WILLEMS, W.: *De kunst van het overleven. Levensverhalen uit de twintigste eeuw*. Reeks 'Cultuur en migratie in Nederland'. Den Haag, Sdu, 2004, 361 pp. € 35. ISBN 90 12097746.
- WINKLER PRINS (RED.): *Encyclopedie van het Koninklijk Huis*. Utrecht, Het Spectrum, 2005, 384 pp. € 49,75. ISBN 90 274 9745 1.

Bibliografie

- HUIZINGA, J.: 'Nederlands Geestesmerk', 1934.
- MAK, G.: *Gedoemd tot kwetsbaarheid*, 2005.
- SCHEFFER, P.: 'Het multiculturele drama'. *NRC Handelsblad*, 14 maart 1997.
- VAN GAGELDONK, P.: *Bij de burenen. Ollander in België*. Nijgh & Van Dittmar, 2005.
- WOUTERS, P.: *België-Nederland. Verschil moet er zijn*. Rotterdam, Lemniscaat, 2005.
- ZEEMAN, M.: 'De Nederlandse identiteit: vies, driftig, intolerant'. *de Volkskrant*, 24 december 2004.

..... *Lankmoedig in de leer*
Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen

In deze kroniek worden vier boeken besproken die weinig met elkaar te maken hebben. Gemeenschappelijk is wel dat ze alle vier een titel voeren die de inhoud niet onmiddellijk prijs geeft.

Leerwoordenboek Nederlands

Dat lijkt nog het minste het geval te zijn met het *Leerwoordenboek*. Maar wat is eigenlijk een leerwoordenboek. Een boek om iets (woorden) te leren? Voor de auteurs, Marilene Gathier en Dorine de Kruyf, is het 'een basiswoordenboek Nederlands voor de beginnende leerders van het Nederlands als tweede taal'. Een basiswoordenboek dus. Ik ken drie basiswoordenboeken Nederlands. Dat van Van Dale heeft 25.000 lemma's, het Prisma basiswoordenboek 15.000 en het basiswoordenboek dat bij Wolters-Noordhoff verscheen ongeveer 2200. Alleen al op grond van het aantal lemma's blijkt het ene basiswoordenboek niet het andere te zijn.

Het *Leerwoordenboek* hoort bij de categorie met een beperkt aantal lemma's. Daarvoor is bewust gekozen want de doelgroep, laagopgeleide beginners, kan een dik woordenboek niet aan, raakt daarin de weg kwijt.

Het *Leerwoordenboek* telt ruim 2700 ingangen, hoofdzakelijk hoogfrequente woorden, aangevuld met woorden die voor deze beginners 'ook van belang zijn'. Als voorbeeld daarvan vermeldt het Voorwoord *inburgeren*, *nieuwkomer*, *relatie*, *websites*, *subsidie*. De keuze voor woorden als *inburgeren* en *nieuwkomer* is gezien de doelgroep logisch en betreft een waarschijnlijk redelijk af te bakenen categorie. Maar als men het frequentieprincipe loslaat om woorden als *relatie*, *websites* en *subsidie* te kunnen opnemen met het argument dat ze 'ook van belang zijn', zet men de deur open voor willekeur.

Van een lemma wordt een omschrijving en een voorbeeldzin gegeven. Daarbij worden alleen woorden gebruikt uit het *Leerwoordenboek*. Bij substantieven staat het lidwoord en het meervoud, bij adjectieven de vorm met en zonder e (*geldig*, *geldige*), bij werkwoorden presens enkel- en meervoud (*doe*, *doet*, *doen*), imperfectum enkel- en meervoud (*deed*, *deden*) en perfectum met hulpwerkwoord (*heeft gedaan*). Frequent voorkomende onregelmatige imperfecta en participia, die afwijken van de infinitiefvorm, worden als apart

trefwoord opgenomen, met verwijzing naar de infinitief (bij *liep*: zie *lopen*; maar bij *gelopen* geen verwijzing). Kleding, fruit, groente, lichaamsdelen en dergelijke worden als groep gepresenteerd. Bij woorden die daarvoor in aanmerking komen worden synoniemen en antoniem gegeven. Homofone woordsoorten *fout* (adjectief) en *fout* (substantief) worden bij elkaar gezet en als één lemma behandeld. De ministructuur van (basis)woordenboeken omvat meestal ook de comparatief en de superlatief en soms het verkleinwoord. In het *Leerwoordenboek* zijn die achterwege gelaten. Terecht, lijkt me, want ze maken het woordenboek minder overzichtelijk en overzichtelijkheid is voor de beoogde gebruikers heel belangrijk. Ze komen overigens wel aan bod in het zogenaamde studievaardigheiddeel.

In dat deel wordt – en dat is prima – ook gewezen op het verschijnsel samenstelling. Juist omdat dat gebeurt, kun je je afvragen waarom er bij de trefwoorden tamelijk veel doorzichtige samenstellingen staan, terwijl de afzonderlijke delen van de samenstelling als apart lemma zijn opgenomen. Woorden als *computerlokaal*, *buikpijn*, *alarmnummer*, *geboortedatum*, *geboorteplaats*, *hoofdpijn*, *telefoongesprek* zouden dan plaats hebben kunnen maken voor andere woorden. Als mogelijke vervanger noem ik een opvallende afwezige: *doei*.

Iedere woordenboekenmaker breekt zich het hoofd over de vraag of *zich het hoofd breken over iets* opgenomen moet worden en zo ja bij *breken*, bij *hoofd*, op beide plaatsen of nog weer ergens anders (bijvoorbeeld bij *probleem*). Voor al of niet opnemen hanteren Gathier en De Kruijf hetzelfde criterium als voor de trefwoorden: frequentie. Gegevens over woordfrequentie in het Nederlands zijn voorhanden, maar waar komen die frequentiegegevens voor uitdrukkingen vandaan? De uitdrukkingen zijn opgenomen bij het ‘betreffende lemma’. Maar wat is dat bijvoorbeeld bij *excuses aanbieden* (staat op twee plaatsen), bij *je best doen* (staat bij *best*) of bij *er niets aan kunnen doen* (staat bij *doen*)? En moeten *nog steeds*, *nog een keer* en *nog eens* behandeld worden als aparte ingangen – zoals hier gebeurt – of horen ze bij het lemma *nog* zoals op *tijd* alleen bij *tijd* wordt vermeld en niet apart? Heel lastig allemaal.

Zoals gezegd is er bij het woordenboek een studievaardigheiddeel. Dat kan gratis gedownload worden van de website www.coutinho.nl/woordenboek. Op diezelfde website vindt men ook de docentenhandleiding en de sleutel bij de oefeningen.

Dat omvangrijke studievaardigheiddeel (78 bladzijden) is bedoeld als hulp bij het hanteren van het woordenboek. Er is informatie over en er zijn veel oefeningen bij onderwerpen als het alfabet, de uitspraak, de werkwoorden, de zelfstandige naamwoorden, het onderscheiden van woordsoorten, de comparatief en de superlatief en de lidwoorden. Soms – bijvoorbeeld als het gaat om de verschillende betekenissen van een woord – kan men spreken van meer lexicale getinte oefeningen, maar de nadruk ligt toch op het leren omgaan met een woordenboek.

Gathier en De Kruijf hebben een woordenboek willen schrijven ‘dat echt toegankelijk is’. Ik denk dat ze daarin goed zijn geslaagd. Hun definities en voorbeeld-

zinnen zijn over het algemeen duidelijk en de presentatie van de lemma's is overzichtelijk. Een minpuntje vind ik de antoniemen: het symbool waarmee wordt aangegeven dat er sprake is van een antoniem ontbreekt nogal eens. Het aparte studievaardigheiddeel is voor hun doelgroep zonder twijfel een heel nuttig instrument.

Voor de extramurale studenten lijkt me dat deel niet zo zinvol. Daarvoor is het te elementair en behandelt het problemen waarmee ze niet worstelen. Het woordenboek zelf is ook niet voor deze categorie bedoeld – die kan een omvangrijker woordenboek aan.

En de docenten? Het woordenboek is duidelijk gericht op Nederland, niet op Vlaanderen. Het is actueel maar ook een tikkeltje modieus met lemma's als *paracetamol, extra large, large, medium, small* en *normen en waarden*. Ze moeten er maar eens naar kijken. Het zou bij lessen aan bepaalde beginnersgroepen heel goede diensten kunnen bewijzen.

Anders nog iets?

Bij die vraag denk ik aan de kaasboer, maar het zijn liedjes voor wie Nederlands leert. Janjaap de Vries schreef ze want hij is van mening dat zingen in de les leuk en nuttig is. Eerst zocht hij in de bestaande liederenschat. Maar 'Onder de groene hemel in de blauwe zon' viel af en ook het repertoire van Bløf, Acda en de Munnik en Marco Borsato was niet geschikt: te weinig aansluiting bij de cursus, niet het goede niveau en veel te veel beeldspraak.

De onderwerpen waarbij hij zelf liedjes schreef kwamen uit de NT2-les. Iemand groeten, de maanden en de seizoenen, de familie. Ze werden soms ook aangedragen door zijn cursisten. Die hadden heimwee, die hoorden nergens bij of die waren blij met eindelijk een eigen plek onder de zon. Daarover wilden ze zingen. Liever zingen dan praten, want bij zingen blijven de emoties wat meer op afstand.

Hij ontmoette Helga Van Loo, ook een pleitbezorger van zingen in de klas, en zij schreef bij de liedjes wat in het Voorwoord 'verwerkingsoefeningen' wordt genoemd. Ze worden bij de liedjes geserveerd als een voorafje en een toetje. Bij het lied 'Mijn lichaam is mijn instrument' bestaat dat voorafje uit een aantal vragen (Luister je vaak naar muziek? Ken je Nederlandstalige liedjes? Vind je die goed? Kun je een liedje in jouw taal zingen?), uit een oefening waarbij woorden aan tekeningen moeten worden gekoppeld en geluiden (klap, stamp) aan lichaamsdelen. Nadat het lied een of meer keer is beluisterd, moeten zinnen uit het refrein – het toetje – in de juiste volgorde worden gezet, wordt gevraagd of men hoort 'Mijn lichaam is mijn instrument' of 'Mijn lichaam is mijn dirigent' en of men zelf een nieuwe tekst voor het refrein kan maken en die voor de klas kan zingen. Dit is slechts een specimen van het gevarieerde en stimulerende oefenmateriaal. Er zijn nog honderd-en-een andere mogelijkheden met deze liedjes, zegt Van Loo.

Een duidelijk didactisch uitgangspunt wordt daarbij niet geformuleerd. Wel een soepele houding tegenover de eigen voorstellen. Die spreekoefening kunt u

ook na het beluisteren van het lied geven, 'dat maakt echt niet veel uit'. 'U hoeft niet alle oefeningen te maken'. En nadat er gezegd is dat de auteurs alleen maar een idee wilden geven van de waaier aan oefenmogelijkheden, volgt er: 'Maar u bent natuurlijk vrij om zelf aan de slag te gaan met onze liedjes'. Dat is allemaal heel gul en sympathiek, maar het getuigt niet van een sterke didactische visie op eigen werk. Je kunt je trouwens afvragen waarom al dat oefenmateriaal gemobiliseerd wordt als de leerlingen door het zingen van de liedjes 'onbewust' bekend raken met woorden, zinnen, uitdrukkingen en taalstructuren en als die taalelementen 'bijna onmerkbaar' worden ingeslepen.

Het betere NT2-lied heeft een sterke, makkelijke mee te zingen melodie, een eenvoudige tekst en er wordt veel herhaald, zegt De Vries. De liedjes in *Anders nog iets?* voldoen aan die voorwaarden. Het lijkt me een plezier om er mee te werken, er gaat ongetwijfeld een sterk motiverende werking van uit en ze kunnen een klas over het dode punt heen helpen. Dat de theoretische onderbouwing niet het sterkste punt is van dit leuke boek, mag de pret niet drukken. Zeker ook geschikt voor extramuraal gebruik. Muziek kent geen grenzen.

De omgevallen boekenkast

Volgens het prachtige boek van Jaap Engelsman *Bekende citaten uit het dagelijks taalgebruik* spreekt men van een omgevallen boekenkast wanneer iemand blijk geeft van een grote, maar chaotische belezeneid. Waarom een bloemlezing voor anderstaligen met deze titel wordt getooid, is me onduidelijk. De reden van de bloemlezing zelf begrijp ik des te beter. Gevorderde cursisten vragen soms aan hun docenten een goed maar voor hen toegankelijk literair leesboek. Geen gemakkelijke vraag en menig docent moet dan ook het antwoord schuldig blijven.

Uit de Nederlandstalige letterkunde vanaf ongeveer 1930 koos Linda Verstraten tweeëntwintig teksten of tekstfragmenten om de anderstalige met deze literatuur te laten kennismaken en hem of haar te helpen bij het maken van keuzes. Haar selectie was tevens bedoeld om de kennis van taal en cultuur te vergroten en het verlangen naar meer aan te wakkeren. De teksten moesten kwaliteit hebben, niet te moeilijk zijn en plezierig om te lezen. Het boek telt 157 bladzijden. Omdat er ook uitleg, vragen en opdrachten in staan, blijven er voor de reine letterkunde ongeveer zestig over.

Zij koos, 'losjes geordend naar moeilijkheidsgraad', teksten van Armando, Carmiggelt, Oberski, Tellegen, Kader Abdolah, Biesheuvel, Kees van Kooten, Annie M.G. Schmidt, Abdelkader Benali, Campert, Peskens, Mulisch, Herzberg, Voskuil, Minco, Drs. P., Van Dis, Anne Frank, Andreus, Bernlef, Hermans en Elsschot. Een tamelijk subjectieve keuze, zegt ze zelf. 'Smaken verschillen nu eenmaal'. Natuurlijk, maar het grote probleem van haar boek is vooral dat haar – ook nog eens stevig geclausuleerde – doelstelling zo veelomvattend is dat die eigenlijk niet te realiseren valt, wat er ook geselecteerd wordt. Over die selectie zelf wil ik, ondanks haar waarschuwendende 'smaken verschillen' toch ook nog wat kwijt. Als er in NT2-materiaal al aandacht wordt besteed aan Nederlandstalige

schrijvers, zie je daarin steevast Carmiggelt, Kees van Kooten, Annie M.G. Schmidt, Campert, Minco en Anne Frank opdraven (Kader Abdolah loopt zich warm). Wat jammer dat de kans niet is benut om eens wat andere schrijvers voor het voetlicht te brengen. En dat van de twee poëzieteksten er een van drs. P. moet zijn, vind ik met alle waardering voor de drs., een gemiste kans.

Er wordt in het boek kort iets meegedeeld over de schrijver en zijn werk, bij tekstfragmenten wordt verteld 'wat eraan voorafging'. Moeilijke woorden die gekend moeten worden om de tekst te begrijpen worden uitgelegd en er zijn, zoals gezegd, vragen en opdrachten: begripsvragen, controlevragen, vragen over uitdrukkingen, reflectievragen, korte of lange spreekopdrachten en een enkele grammatica- en woordenschattoefening. Gelet op de doelstelling van de bloemlezing vraag je je af wat het leidende principe bij al die opdrachten is. Dat vraag je je te meer af als je in de inleiding leest: 'Het staat u natuurlijk vrij vragen over te slaan of andere vragen toe te voegen'. En: 'Uiteraard is het ook heel goed mogelijk het boek uitsluitend te gebruiken als leesboek en de vragen en opdrachten helemaal over te slaan'.

Hier vinden we dezelfde lankmoedige houding die ook de auteurs van *Anders nog iets?* innemen en ook hier geldt dat het sympathiek aandoet maar dat het tegelijkertijd het zicht op het waarom van het oefen- en opdrachtgedeelte belemmert.

De bloemlezing heeft als tegenwicht tegen al die hoofdpijnteksten in ons NT2-materiaal zeker waarde en misschien brengt ze anderstaligen ertoe meer literaire werken te gaan lezen. Maar een wegwijs in het woud der letteren: nee. Voor cursisten vanaf niveau B1/B2, waar ook ter wereld.

Andere taal

Ook bij deze titel durf ik wel om een paar klompen te wedden dat u niet weet waar hij op slaat. Het zit zo. Je hebt een plaatsbewijs en een kaartje, een pantalon en een broek. Kaartje en broek is spreektaal. Plaatsbewijs en pantalon schrijftaal. Met *Andere taal* wordt die schrijftaal bedoeld.

Het boek met deze titel is een 'deelleergang voor anderstaligen ter bevordering van hun functionele geletterdheid'. Nederland is een geletterde samenleving. Dat betekent dat we in het dagelijks leven worden geconfronteerd met allerlei opschriften en aanduidingen, met briefjes van school, met teksten op de achterkant van een strippenkaart enzovoort. Veel anderstaligen zien die teksten, ze lezen ze ook, maar ze begrijpen ze niet. Ze zijn niet functioneel geletterd. Wie de publicaties van Jenny van der Toorn, de schrijfster van *Andere taal* kent, zal niet verbaasd zijn dat zij de oorzaak van die ongeletterdheid zoekt in een verschil in cultuur. Met haar boek wil zij de Nederlandse cultuur dichter bij de anderstaligen brengen en hem of haar in staat stellen al die opschriften en teksten te begrijpen. 'Inburgeren in de praktijk' heet dat in de ondertitel.

Voor haar doel selecteerde zij een stuk of twintig maatschappelijke thema's zoals fietsen, verkeer, reizen met bus en trein, boodschappen doen, verhuizen,

klussen, wonen, reclameborden, gezondheidszorg, gemeentehuis, onderwijs.

Bij ieder onderwerp koos zij een aantal opschriften en teksten. Als voorbeeld beschrijf ik haar keuze bij het onderwerp 'reizen met de trein'. Daar staat een spoorkaart van Nederland met het woord *Verbindingen* en de verklaring van de verschillende gekleurde lijnen op die kaart (*Spoorlijn NS; Spoorlijn NoordNed* enz.); een kaartjesautomaat met onder andere de opschriften *Zoek de code van uw bestemming, Toets de code in*; een treinkaartje met *geldig van/op, Dagretour, Enkele reis*; een bord met het opschrift *Op dit perron moet u in het bezit zijn van een geldig vervoerbewijs*; een stationsklok met daarnaast *Vertrek 11.22, Stoptrein, voor: Utrecht Lunetten (...) Geldermalsen, achter: Utrecht Lunetten (...) Zaltbommel*; en een klok waarop het begin van de wintertijd wordt aangegeven (*Tijd voor wintertijd, Zaterdagnacht, einde zomertijd*). De woorden bij deze borden worden uitgelegd, er wordt gewezen op woorden in hetzelfde semantische veld, er zijn vragen en (lexicale) oefeningen en er is – heel nuttig – aandacht voor samenstellingen en afleidingen.

De kwalificatie 'heel nuttig' zou ik ook voor het boek in zijn geheel willen gebruiken. De afgedrukte opschriften en dergelijke zijn heel goed gekozen en zeer herkenbaar. De uitleg die erbij gegeven wordt is duidelijk en de oefeningen doen ter zake. Bovendien wordt alles gepresenteerd in een heel overzichtelijke, prettige lay out.

Het is natuurlijk de bedoeling dat de woorden die in de verschillende lessen aan bod komen, gekend worden. Het semantiseren gebeurt in die lessen zelf, maar over de twee fasen daarna, het consolideren en het controleren, maak ik me enige zorg. 'De nieuwe woorden moeten thuis geleerd worden', staat er, maar er staat niet bij hoe. Er staat ook: 'U kunt ze eventueel in een volgende les in de vorm van een dictee overhoren.' Hier schaart Van der Toorn zich bij haar coulante collega's van *Anders nog iets?* en *De omgevallen boekenkast*. Controleren, evenwel, is in het woordverwervingsproces onmisbaar en daarom zou ik 'kunt' vervangen door 'moet' en 'eventueel' weglaten.

Extramuraal moet men zich door het woord 'inburgeren' niet laten afschrikken. Ook voor Nederlands als vreemde taal is dit een zeer bruikbaar boek.

Ten slotte wil ik wijzen op de heruitgave van drie boeken die extra muros veel gebruikt worden.

Florijn, Arjen, Josien Lalleman en Hans Maureau: *De regels van het Nederlands. Grammatica voor anderstaligen*. Groningen/Houten, 2004. Grammatica, 307 blz., ISBN 90 01 14198 6, € 39,50. Werkboek, 169 blz., ISBN 90 01 14197 8, € 22.

Fontein, A.M. en A. Pescher-ter Meer: *Nederlandse Grammatica voor Anderstaligen*. Utrecht, NCB, 2004, 287 blz., ISBN 90 5517 014 3, € 25,50.

Ook van *Alexander* is een herziene, geactualiseerde en met een hoofdstuk over de ict-terminologie uitgebreide heruitgave verschenen.

Kleijn, Piet de: *Alexander. Leerboek uitbreiding woordenschat anderstaligen*. Amsterdam, Rozenberg Publishers, 2005. Cursusboek, 475 blz., ISBN 90 5170 406 2, € 30. Sleutel, 45 blz., ISBN 90 5170 415 1, € 4.

Besproken titels

GATHIER, MARILENE en DORINE DE KRUYF: *Leerwoordenboek Nederlands*. Bussum, Coutinho, 2005, ISBN 90 6283 444 2, € 19,50. Studievaardigheiddeel, docentenhandleiding en sleutel op www.coutinho.nl/woordenboek.

VRIES, JANJAAP DE en HELGA VAN LOO: *Anders nog iets? Liedjes voor wie Nederlands leert*. Amsterdam, Boom, 2004, 103 blz., ISBN 90 8506 015 X, € 23,11 (inclusief cd).

VERSTRATEN, LINDA: *De omgevallen boekenkast. Bloemlezing NT2*. Amsterdam, Boom, 2004, 157 blz. ISBN 90 8506 028 1, € 17,50 (in het boek de goede antwoorden bij de oefeningen).

VAN DER TOORN-SCHUTTE, JENNY: *Andere taal. Inburgeren in de praktijk*. Amsterdam, Boom, 2005, 120 blz., ISBN 90 8506 119 9, € 19,90.

Bibliografie

Prisma, Basiswoordenboek Nederlands. Utrecht, Het Spectrum, 2002, 682 blz., ISBN 90 7120 616 8.

Van Dale Basiswoordenboek Nederlands. Utrecht/Houten/Antwerpen, 1996, 599 blz., ISBN 90 6648 0 645.

KLEIJN, P. DE en E. NIEUWBORG: *Basiswoordenboek Nederlands*. Groningen, Wolters-Noordhoff, 2001, 415 blz., ISBN 90 01 47071 8.

..... Besprekingen en aankondigingen

Celeste Augusto & Karolien van Eck (red.): *Prisma groot woordenboek Portugees-Nederlands*. Utrecht/Lissabon, Prisma/Verbo, 2004. 1062 pp. ISBN 90 274 8856 8. € 49,50 (Prisma); € 67,99 (Verbo).

Celeste Augusto & Karolien van Eck (red.): *Prisma groot woordenboek Nederlands-Portugees*. Utrecht/Lissabon, Prisma/Verbo, 2004. 994 pp. ISBN 90 274 8857 6. € 49,50 (Prisma); € 67,99 (Verbo).

In maart 2005 vond in Lissabon de presentatie plaats van de nieuwe woordenboeken Portugees-Nederlands en Nederlands-Portugees die verschenen bij de Portugese uitgeverij Verbo. In november 2004 had Prisma de versie voor de Nederlandse markt al feestelijk gepresenteerd aan de Universiteit Utrecht. Twee versies voor twee markten, maar de inhoud is hetzelfde.

Alleen al vanwege hun omvang waren de woordenboeken die twee feestjes zeker waard. Klaagden we vroeger dat er nergens een fatsoenlijk woordenboek Nederlands-Portugees bestond, nu zijn er al drie serieuze uitgaves. Standaard/Thieme begon in 1986–1989 met een bescheiden zakwoordenboek voor België en Nederland dat later werd overgenomen door Prisma. Dit woordenboek was gebaseerd op een compilatie van vertaalwerkstukken van eindexamenkandidaten van het H1VT in Antwerpen. Zeker niet onaardig, maar relatief beperkt en niet homogeen genoeg. Porto Editora kwam in 1997–2002 met een set woordenboeken die alleen in Portugal verscheen. Het probleem van dat woordenboek was vooral dat het vaak niet vertaalde maar omschreef in de andere taal: een scherpe vertaling ontbrak te vaak. En nu presenterden Prisma en Verbo dan dit woordenboek dat zowel in Portugal als in het Nederlandstalige gebied verkrijgbaar is en dat tot stand gekomen is door een gezamenlijke financiering van de Commissie Lexicografische Vertaalvoorzieningen (CLVV) en het onderzoeksinstituut van de Universiteit Utrecht, uil ots en Instituto Camões (Portugese zijde). Het lijkt een typisch geval van ‘drie maal is scheepsrecht’ oftewel ‘à terceira é de vez’.

Het is veruit de meest uitgebreide verzameling woordmateriaal die tot nu toe is verschenen en het richt zich in de eerste plaats op studenten en docenten Portugees in het Nederlandse taalgebied en studenten en docenten Nederlands in Portugal en Brazilië. Daarnaast is het ook uitdrukkelijk bedoeld voor vertalers

en tolken, terwijl ook de geïnteresseerde leek ermee uit de voeten zou moeten kunnen.

Het Nederlandse corpus is gebaseerd op het referentiebestand Nederlands van de ClvV. Het Portugese corpus is gebaseerd op een bewerkte versie van een bestand dat de Portugese uitgeverij Verbo heeft vervaardigd. Twee verschillende bestanden dus. De auteurs presenteren dit als een voordeel omdat door deze werkwijze het corpus 'speciaal is toegespitst op de brontaal'. Dat is een verrijking, mits de gegevens naar behoren gekruist worden. Dat is niet consequent gebeurd, zodat recente en informele termen zoals *flipar* (flippen), *junkie* en *rasta* (rasta) in het Portugees ontbreken, maar wel in het deel Nederlands-Portugees te vinden zijn. Al na even bladeren is ook duidelijk dat het Portugese corpus veel 'behoudender' en minder eigentijds is dan het Nederlandse, waarin een flinke dosis knap informele uitdrukkingen (van 'beffen' via 'kankerzooï' en 'teringlijer' tot 'zeikwif') aanwezig zijn en redelijk wat min of meer recente termen ('bijstands-fraude', 'bom-moeder', 'drempelverhogend', 'voordeurdelers') voorkomen. Overigens is 'vet' alleen nog traditioneel vertaald; de moderne positieve betekenis en vertaling ontbreken.

De twee delen zijn niet alleen op het gebied van lexicografische normen en waarden ongelijk. Terwijl het deel P-N volgens de inleiding 35.000 trefwoorden en 34.000 voorbeeldzinnen bevat en 1062 pagina's beslaat, bevat het deel N-P 43.000 trefwoorden en ongeveer 45.000 voorbeeldzinnen; het beslaat 994 pagina's. N-P heeft dus 8.000 trefwoorden méér en 70 pagina's minder. Bovendien is voor het deel P-N een kleinere letter en een kleinere interlinie gebruikt. Het deel P-N bevat dan ook veel uitgebreidere uitwerkingen per trefwoord. Het trefwoord *morte* b.v. beslaat bijna een hele kolom, terwijl tegenhanger *dood* slechts iets meer dan een derde kolom vult. Het Portugese trefwoord krijgt veel meer gebruiksvoorbeelden en uitdrukkingen mee die je niet terugvindt bij het Nederlandse trefwoord.

Naast deze onevenwichtigheid valt verder een zekere inconsequentie op. Niet altijd wordt bij de vertaling van het trefwoord het bijbehorende lidwoord of het geslacht van het woord in vertaling vermeld. Bij de vertaling van *magnetron* b.v., *microondas*, staat geen lidwoord vermeld. Bij de vertalingen van *magnetiseur* en *magnaat* ook niet. En zo zijn er veel meer voorbeelden te vinden. Dat is nu juist informatie waarnaar een student Nederlands of Portugees als vreemde taal op zoek is. Ik heb mijn hoofd gebroken om de logica achter het 'wel of geen lidwoord' te vinden, maar het lijkt gewoon een kwestie van slordigheid. Het team werkte met een speciaal ontwikkeld computerprogramma en de computer is meedogenloos. Kleine afwijkingen bij de wijze van invoeren van termen leveren zo afwijkende resultaten op. Met een wat scherpere controle was dit te vermijden geweest. Dat geldt soms ook voor de manier waarop termen worden omschreven en gekarakteriseerd. Een uniformere aanpak had ook hier onevenwichtigheden kunnen voorkomen, met name in het Nederlands-Portugese deel. *Incest* als 'pejoratief' labelen is vreemd en het tweetal *anesthesist/anesthesiste* apart opvoeren en vervolgens beide als *anestesista (m/f)* omschrijven terwijl in het Portugees het woord zelf onveranderd blijft en juist het lidwoord het geslacht van de persoon aangeeft, is weinig verhelderend.

Ondanks deze kanttekeningen, waarvan ik vooral hoop dat men in een komende editie de ontbrekende lidwoorden zal toevoegen en dat men tijd en geld kan vinden om het deel N-P flink uit te breiden en wat bij te schaven, is het een prettig woordenboek met doorgaans scherpe en adequate vertalingen. Bij de trefwoorden staat waar nodig een uitleg van de verschillende grondbetekeningen, waarna dan voorbeeldvertalingen per grondbetekenis volgen. Dat werkt ook voor beginners een goed gebruik in de hand. Wat dacht u van deze zin die ik tegenkwam in een opstel van een Portugese student Nederlands: 'In Portugal zijn veel mooie zagen'. Kan wel zo zijn, maar logisch vond ik het niet. Pas na een tijd ging er een lichtje branden. Serra heeft meerdere betekenissen, waaronder die van gebergte en zaag. Mijn student had de verkeerde vertaling genomen. De opzet van dit woordenboek helpt dit soort vertaalfouten te vermijden. Het mag nog aan wat kinderziekten lijden, maar is niettemin het meest volwassen woordenboek op de markt.

Verder nog een suggestie voor een vervolgproject. Voor de (semi-)professionele gebruiker van het Portugees en Nederlands bestaat nu een prettig instrument. Nu de echte beginner nog... Veel studenten doen een semester Portugees of een jaartje Nederlands. De aanschaf van deze woordenboeken ligt in zo'n geval niet voor de hand. Deze mensen (en dat zijn er heel wat) zouden gebaat zijn met een beknopte versie van dit werk: in één band N-P en P-N, met, pak 'm beet, 7.500 trefwoorden per taal, en het formaat van bijvoorbeeld het Van Dale Pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal. En nu ik toch bezig ben... adviesprijs: maximaal 15 euro.

– *Antoinet Brink*

Mollay, E. (hoofddred.): *Holland-magyar kéziszótar*. Szeged, 2002. ISBN 9639087599, HUF 10.500.

Toen ik hoorde dat Erzsébet Mollay de voltooiing van haar lexicografisch werk naderde, schoot me het gedichtje van P.F. Hubrecht te binnen dat hij 1882 over de werkzaamheden van het WNT op papier had gezet: 'Wat zullen ze blij zijn/Wanneer ze aan de zij zijn'. Natuurlijk heeft de redactie van het handwoordenboek niet zo lang geduurd als van het WNT, maar de potentiële gebruikers van het Nederlands-Hongaarse handwoordenboek hebben het verschijnen waarschijnlijk net zo toegejuicht als de vakgenoten het afronden van het WNT. Tot 2002 bestond er namelijk alleen maar een klein woordenboekje Nederlands-Hongaars van Zugor dat nogal verouderd is.

Ik beperk mij in deze bespreking tot een algemene karakterisering van de bidirectionele opzet van het genoemde woordenboek en tot een beoordeling van de gebruikswaarde, waarbij ik me vooral richt op behandeling van de vaste woordverbindingen.

Het woordenboek is een uitgebreid handwoordenboek met ongeveer 42.000 lemma's en rond de 100.000 betekenissen en contextuele voorbeelden. Mollay (1998) geeft twee redenen voor de ruime opzet: 1. er is op dit moment nog geen

zicht op een groot woordenboek Nederlands-Hongaars en 2. de bidirectionaliteit van het werk. Het handwoordenboek Nederlands-Hongaars is bedoeld voor Hongaarstalige én Nederlandstalige gebruikers; het kan in beide richtingen worden geraadpleegd voor het begrijpen en produceren van talige uitingen. Voor de Hongaarse moedertaalspreker heeft het werk een encoderende, voor de Nederlandstalige moedertaalspreker een coderende functie. Deze bidirectionele opzet is in de Hongaarse lexicografische traditie bij mijn weten een novum.

In de inleiding (p. ix) van het handwoordenboek wordt de inhoud verantwoord. Het opgenomen taalmateriaal moet de basiswoordenschat van de hedendaagse Nederlandse standaardtaal omvatten, echter aangevuld met taalelementen uit andere taalvariëteiten. Bij deze taalvariëteiten horen de enigszins verouderde woorden en – vanwege hun frequente gebruik in de pers – enkele vaktalige trefwoorden. Op deze manier is het woordenboek voor studenten neerlandistiek, neerlandici en vertalers meer dan een ‘gewoon’ handwoordenboek. De bidirectionele opzet heeft een hoge toegevoegde waarde voor de gebruikers, omdat hierdoor heel wat informatie wordt gegeven die men in een ‘monodirectioneel’ handwoordenboek niet zou vinden. Zo worden volgens de redacteur (p. xix) de homonieme en de polyseme woorden en de voorbeelden – indien nodig – van Nederlandse betekenisonderscheidende aanduidingen voorzien, vooral synoniemen of andere semantische aanduidingen met betrekking tot de stijl of variëteit. De Nederlandstalige gebruiker kan op deze manier de geschikte betekenis vinden en de Hongaarstalige gebruiker krijgt Nederlandse definities of synoniemen aangeboden. De extra informatie komt dus beide groepen gebruikers ten goede. Mollay is zich er echter van bewust dat niet altijd ‘beide groepen moedertaalsprekers volkomen tevreden gesteld kunnen worden’. Anders zou dit een negatieve invloed uitoefenen op de ‘overzichtelijkheid en gebruiksvriendelijkheid van de structuur’ (p. ix). Daarom worden alle redactionele afkortingen slechts in één taal – het Hongaars – gegeven; in de inleiding worden ze wel in het Nederlands toegelicht. Deze keuze werd al eerder door Mollay (1998, 19) verdedigd door de verschillen tussen de Hongaarse en Nederlandse stijllabels te bespreken.

Voor de doorsnee-gebruiker zijn volgens mij hoofdzakelijk een drietal factoren bepalend voor de gebruikswaarde van een woordenboek, 1. veel trefwoorden met een groot aantal vrije en vaste verbindingen, 2. juiste vertaling vaste verbindingen, 3. heldere en consequente structuur van de lemma.

Laten we nu het woordenboek aan de hand van deze factoren bekijken.

Met de over- en opname van het rijke voorbeeldbestand van Van Dale werd het moderne lexicografische concept gevolgd. Er werd met het feit rekening gehouden dat de woorden vooral in verbinding met andere woorden voorkomen. De duidelijke doelstelling van Mollay (1998, 65) was eerder minder lemma’s op te nemen en deze met voorbeelden te illustreren dan meer lemma’s ‘naakt’ op te nemen. Daar een gedrukt woordenboek qua omvang altijd beperkt is, moest er druktechnisch zo economisch mogelijk omgesprongen worden met de ruimte zodat zoveel mogelijk trefwoorden of contextuele voorbeelden opgenomen zouden kunnen worden. Dit is uitstekend gelukt.

In de inleiding (p. xx) wordt ook een richtlijn geformuleerd ten aanzien van woordverbindingen. Deze zijn geplaatst in het lemma van het eerste – in de vaste verbinding voorkomende – zelfstandig naamwoord, en, ‘als er geen zelfstandig naamwoord is, dan bij het eerste bijvoegelijk naamwoord enz.’ Toch heb ik de fraseologismen *een nieuwsgierig Aagje* (1, 617), en *het levenslicht aanschouwen* (11, 532) twee keer gevonden. We mogen hieruit concluderen dat – al dan niet terecht – de richtlijn niet strak is vastgehouden. Een dergelijk steekproefje laat natuurlijk geen verdergaande conclusies toe wat betreft de vraag naar de grootste efficiëntie. Ik denk overigens dat de dubbele vermelding van enkele verbindingen niet ten koste van de ruimte is gegaan, omdat het de gebruiker bij de taalproductie steunt.

Het tweede punt, de inhoudelijke verwachting ofwel de ‘juiste’ vertaling, is op het eerste gezicht vanzelfsprekend. Elke vertaler weet echter uit de praktijk dat – zeker de vrije, maar ook de vaste – woordverbindingen vaak op verschillende manieren kunnen worden vertaald. Soms kan men dan niet heen om subjectieve beslissingen, zoals duidelijk wordt bij mijn bespreking van de volgende fraseologische eenheid.

De betekenis van de vaste verbinding *het levenslicht aanschouwen* wordt met de vaste verbinding *világra jön* (letterlijk: ter wereld komen) aangegeven wat juist is als we het over een levend wezen hebben. Ik vraag me echter af, of de idiomatische uitdrukking *meglátja a napvilágot* (letterlijk: het zonlicht aanschouwen) niet geschikter is, omdat men die in het Hongaars ook in verband met levenloze zaken kan gebruiken. Op grond van het *Van Dale Idioomwoordenboek* kunnen ook ‘levenloze zaken het levenslicht aanschouwen’. Bovendien geeft deze Hongaarse vaste verbinding een vergelijkbaar metaforisch beeld.

De typografie en de behandeling van slechts één trefwoord per lemma maakt dat de artikelen voldoen aan de eis van helderheid en overzichtelijkheid. De afwijking van het Van Dale-cijfer-punt-cijfer-systeem vergemakkelijkt het gebruik, omdat men niet noodzakelijk ook achterin het lemma hoeft te kijken. De contextuele voorbeelden die geen betrekking hebben op de opgesomde betekenissen (omdat ze bij voorbeeld idiomatisch zijn), worden aan het eind van het artikel na het teken ♦ ondergebracht. Een consequente toepassing van dit grondbeginsel is trouwens in de lexicografische praktijk in heel veel gevallen theoretisch problematisch, vooral als een vrije verbinding zich aan het ontwikkelen is naar een vaste verbinding. Ik ben het met Mollay (1998, 75) eens dat in een praktisch werk als een woordenboek eenvoudigweg beslissingen moeten worden genomen, ook als er geen consensus over bestaat.

De uiteindelijke waarde van een woordenboek kan pas na verloop van tijd worden beoordeeld. Ik denk echter dat nu al kan worden vastgesteld dat dit handwoordenboek een in hoge mate gebruiksvriendelijk en wetenschappelijk gefundeerd woordenboek is.

– Csilla Zichler

Literatuur

MOLLAY, E.: *A holland-magyar kéziszótár szerkesztési elvei*. ELTE Intituut voor Germanistiek. Budapest, 1998.

STERKENBURG, P.G.J. VAN: 'Vaste woordverbindingen (fraseologismen) en GWHN.' *Neerlandica Wratislaviensia III*, Acta Univeritatis Wratislaviensis, no 942, Wroclaw. 27–69.

ZUGOR, I.: *Holland-magyar szótár*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1991⁶.

Sjef Barbiers, Hans Bennis, Gunther De Vogelaer, Magda Devos & Margreet van der Ham: *SAND – Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Deel I. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2005. ISBN 90 5356 701 1. € 95.

Georges De Schutter, Boudewijn van den Berg, Ton Goeman & Thera de Jong: *MAND – Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Deel I. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2005. ISBN 90 5356 696 1. prijs € 95.

We zijn vaak geneigd om aan te nemen dat taal statisch is, dat de regels vast liggen en beschreven zijn in de grammatica en dat de woordenschat in het woordenboek staat. Wat in de dikke van Dale niet te vinden is, bestaat niet. Deze indruk ontstaat door het prestige en de druk die uitgaat van de genormeerde standaardtaal waarmee wij in leerboeken en via de media (vooral ook in de vorm van zijn geschreven variant) worden geconfronteerd. Deze standaardtaal is uiteraard ook de taal die wij als norm hanteren in ons onderwijs van het Nederlands voor anderstaligen. Maar de standaardtaal is maar één variëteit van het Nederlands, daarnaast zijn er tal van gesproken variëteiten, zoals de streekgebonden dialecten en regiolecten en de groepsgebonden sociolecten, die alle van elkaar en van de standaardtaal in meer of mindere mate verschillen. Taal is altijd in beweging, variatie en verandering zijn definiërende kenmerken van alle gesproken talen.

Voor het Nederlands zijn er onlangs twee prachtige nieuwe atlassen verschenen waarin een deel van deze variatie wordt beschreven en toegankelijk gemaakt voor taalkundig onderzoek. Met het verschijnen van de beide nieuwe dialect-atlassen beschikken we nu over een mooi drieluik: een fonologische atlas (*FAND*, waarvan het eerste deel in 1998 is verschenen) en de eerste delen van een morfologische atlas (*MAND*) en een syntactische Atlas (*SAND*) die beide in 2005 zijn verschenen. Trots vermelden de samenstellers dat dit 'uniek is in de wereld. Geen enkel ander taalgebied beschikt over een dergelijke uitgebreide en gedetailleerde kartering en beschrijving van de grammaticale taalvariatie' (*SAND*, Commentaar, 5)

Terwijl in de *FAND* de uitspraak centraal stond, gaat het in de nu verschenen delen van *MAND* en *SAND* om de beschrijving van recente dialectgebonden variatie in de grammatica. Voor beide atlassen is materiaal verzameld via enquêtes en interviews in Nederland en Vlaanderen, waarbij dialectsprekers uit honderden verschillende plaatsen vragenlijsten over hun variëteit van het Nederlands kregen voorgelegd. Ze moesten woorden en zinnen vertalen en beoordelen of iets goed of fout is in hun dialect.

De beide mooi vormgegeven atlassen waarin de resultaten van dit veldwerk zijn verwerkt, bestaan telkens uit een kaartdeel en een tekstboek met commentaar bij de kaarten. Beide atlassen openen met een overzicht in kaartvorm van de dialectgebieden en van de plaatsen die als ‘meetpunten’ hebben gefungeerd en geven daarna de kaarten waarop de regionale variatie in het gebruik van een bepaald talig verschijnsel grafisch is weergegeven. In het geval van de MAND gaat het in totaal om 175 kaarten. In de tekstboeken wordt de werkwijze toegelicht, we krijgen informatie over de toegepaste methodologie en een toelichting bij het gebruik van het kaartmateriaal. Per onderwerp geven de samenstellers een korte inleiding, waar het verschijnsel wordt gekarakteriseerd en op de (analyse)problemen wordt gewezen. Ook vinden we opmerkingen over de historische ontwikkeling van het onderzochte verschijnsel. Het grootste deel van de tekstboeken bestaat echter uit commentaar bij en op de kaarten, commentaar dat overigens in veel gevallen onontbeerlijk is om de kaarten goed te kunnen interpreteren. De behandeling van de onderwerpen wordt telkens afgerond met een lijst van relevante literatuur.

De nu verschenen atlassen geven een goede indruk van wat er allemaal mogelijk is op het gebied van de grammatica van het Nederlands. Ton Goeman, een van de samenstellers van de MAND, wordt in *de Volkskrant* van 25 juni 2005 aangehaald met de uitspraak: ‘Na wat ik allemaal heb meegemaakt, durf ik niet meer te zeggen dat iets niet bestaat of niet mogelijk is in het Nederlands.’ Dat Goeman niet overdrijft wordt o.a. duidelijk in de MAND, wanneer het gaat over ‘tonen in het Limburgs’. Als we spreken over tonen en toontalen, dan denken we in eerste instantie aan een taal als het Chinees, waar de lettergreep /m / afhankelijk van het gebruikte toonhoogtepatroon verschillende betekenissen heeft (resp. ‘moeder’, ‘hennep’, ‘paard’ of ‘vloeken’). Zo bont maakt het Nederlands het niet, het Nederlands is geen toontaal, maar ook in het Nederlands treffen we lexicale tooncontrasten aan, en wel in Limburg. Het Limburgs maakt namelijk een verschil tussen woorden met een zgn. *stoottoon* en een *sleeptoon*. Bij de vorming van het meervoud levert dat bij sommige woorden minimale paren op, woordparen dus die alleen op dit ene punt in de uitspraak verschillen van elkaar. Zo betekent /b in/ met *stoottoon* ‘benen’ en met *sleeptoon* ‘been’ (vgl. hiervoor Rietveld & Van Heuven 2001: 241/2). In de MAND krijgt dit verschijnsel de nodige aandacht.

En ook op het gebied van de syntaxis komen we wel vreemde dingen tegen, vreemd, wanneer we uitgaan van de bekende standaardtalige norm. Zo treft men in de zuidelijke (en vooral de zuidwestelijke) dialecten het verschijnsel van de subjectverdubbeling (en subjectverdrievoudiging) aan dat in het Standaardnederlands en in de noordelijke dialecten niet voorkomt. Voorbeelden zijn: ‘*k Ga ik ook mee!*’ of *Ga-ze zij ook mee?* En ook het gebruik van een clitisch subjectspronomen na *ja* of *nee* (in Middelnederlandse teksten vrij gewoon), komt nu alleen nog in zuidwestelijke dialecten voor: *Heb je al gegeten? Ja-k.* of *Staat het huis te koop? Jaa-t.* Het clitisch gebruikte pronomen (-*k* voor *ik* en -*t* voor *het*) wijst in deze antwoorden terug naar het subject van de vorige zin, de vraag; het antwoord dient als bevestiging.

Uit de kaarten die de MAND geeft over meervoudsvorming in de Nederlandse dialecten, blijkt dat niet alleen de tonen in het Limburgs boeiende verschijnen zijn, ook op het terrein van de ‘gewone’ meervoudsvorming met behulp van suffixen zien we in het Nederlandse taalgebied al heel wat variatie. Interessant is hier onder andere de positie van de meervoudsuitgang -s, waarvan de geschiedenis in het Nederlands nog steeds onduidelijk is, zoals het commentaar vermeldt. Toch komt het vaak voor, ook op plaatsen waar de standaardtaalnorm -en heeft. Een meervoud als *treins* (i.p.v. het standaardtalige *treinen*) is volgens kaart 1.6.1.36 in het zuiden allesbehalve ongewoon.

Naast meervoudsvorming bevat de MAND kaarten over twee andere grote onderwerpen: over diminutiefvorming en over het genus van zelfstandige naamwoorden, lidwoorden en bijvoeglijke naamwoorden. Opvallend is de grote vormvariatie bij de diminutiefsuffixen voor een en hetzelfde verkleinwoord. Niet alleen het bekende noord-zuid verschil tussen de vorm met een *j* (*mannetje*) en die met een *k* (*manneke*) komen we hier tegen, maar daarnaast tal van andere tussenvormen en vormvarianten: van *plankje* via *planki*, *planksi* en *plankski* naar *plankske* – al deze vormen en nog veel meer kunnen worden aangetroffen in het Nederlandse taalgebied.

Terwijl in het Standaardnederlands het mannelijk en het vrouwelijk geslacht qua vorm zijn samengevallen in de *de*-woorden, zien we in de dialecten vaak nog vormverschillen bij lidwoorden en attributieve adjectieven (*enen groten man, ene grote vrouw, een groot kind*). Toch zien we ook op dit punt weer grote variatie en vooral ook weer een noord-zuid tegenstelling. Terwijl de noordelijke helft van het Nederlandse taalgebied het bijna unaniem heeft over *het brave kind*, met een verbogen adjectief, spreekt de zuidelijke helft graag over *het braaf kind*, zonder verbuiging op het adjectief dus. Dit verschil treffen we overigens ook aan in de gesproken standaardtaal en de factoren die de keuze van de vorm van het adjectief bepalen, zijn onlangs nog uitvoerig onderzocht door José Tummers (2005).

Het SAND-project is (veel) jonger dan zijn morfologische tegenhanger. Terwijl de data voor de MAND zijn verzameld in de periode tussen 1979 en 1995, begon het werk aan de SAND pas in 2000. Het project heeft o.a. geleid tot een uitgebreide *bibliografie van de Nederlandse dialectsyntaxis* en tot tal van publicaties, waaronder een elektronische bundel over *Syntactic Microvariation* (alles bereikbaar via de project-website bij het Meertens Instituut, adres zie hieronder), maar het belangrijkste resultaat is natuurlijk de atlas zelf. In de SAND worden vijf grotere onderwerpen behandeld: voegwoorden, subjectpronomina, subjectverdubbeling en subjectclitisering na *ja* en *nee*, reflexieve en reciproke pronomina en vooropplaatsing.

In tegenstelling tot de MAND werken de SAND-kaarten niet met verschillende symbolen om aan te geven waar een bepaalde variant is aangetroffen, maar met gekleurde blokjes. Dat maakt de kaartjes in esthetisch opzicht heel mooi, maar soms ook moeilijk leesbaar (althans voor mij), omdat de gebruikte kleuren op sommige kaarten wel heel erg op elkaar lijken.

Uit de kaarten valt veel te leren over bijv. de variatie die men kan aantreffen bij het gebruik van pronomina. Zo vindt men in het zuidwesten van het taalgebied als onbeklemtoonde (zwakke) vorm van het pronomen voor de eerste persoon meervoud vooral *me*, waar de rest van het taalgebied *we* heeft (zoals in ‘*We* geloven dat...’ en ‘*Als we* sober leven...’). En *hun* als pronomen voor de derde persoon in subjectpositie (i.p.v. *zij* dus, een verschijnsel waar veel mensen zich in de standaardtaal aan ergeren) is in de dialecten heel gewoon, vooral in Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant. Interessant zijn ook de kaarten over reflexieve en reciproke pronomina. Hieruit wordt duidelijk dat het reflexivum *zich* vooral langs de grens met Duitsland wordt gebruikt (wat ook klopt met de historische ontwikkeling), terwijl het zuiden (en ook Friesland) nog de oude vorm *hem (zelf)* gebruikt (het persoonlijk voornaamwoord dus, net als in het vroege Middelnederlands) en het hele middeengebied het vooral heeft over *zijn eigen* (of *haar eigen*): *Jan laat zijn eigen meedrijven op de golven* (over de opkomst van het oostelijke/Duitse *zich* in het Nederlands heeft Gertjan Postma onlangs interessante onderzoeksresultaten gepubliceerd). En met betrekking tot het reciproke pronomen blijkt dat het standaardtalige *elkaar* geenszins de dominante vorm is in de dialecten van het Nederlands, verreweg de frequentste vorm is *mekaar/mekander* (vgl. hiervoor ook Hüning 2006).

In de diverse projectbeschrijvingen en ook in de inleidingen op de beide atlassen wordt gewezen op het belang van de ondernomen inspanningen. ‘Door afnemend isolement en toenemende mobiliteit en communicatie lijken plaatselijk dialecten sneller dan ooit op te gaan in regiolecten en de standaardtaal. Naar veler verwachting zal daarom de variatie in deze vorm over niet al te lange tijd verdwenen zijn.’ (SAND, Commentaar, 5) De samenstellers van de atlassen wijzen daarom op de cultuurhistorische waarde ervan, maar natuurlijk is het verzamelde materiaal ook van enorme waarde voor het taalkundig onderzoek. Het verschaft ons inzicht in de aard van de beschreven variatie, het is belangrijk voor typologische generalisaties, het is essentieel voor een beter inzicht in de relatie tussen variatie en verandering en het kan en moet dienen als toetssteen voor taalkundige theorievorming. De hierboven al genoemde trots, waarmee de samenstellers hun atlassen presenteren, lijkt me dan ook in alle opzichten gerechtvaardigd en het is te hopen dat we niet al te lang hoeven te wachten op de volgende delen van de MAND en de SAND.

– Matthias Hüning

Literatuur

- BARBIERS, S., L. CORNIPS & S. VAN DER KLEIJ (EDS): *Syntactic Micro-variation*. Electronische publicatie van Meertens Instituut en NIWI. 2002. www.meertens.knaw.nl/books/synmic.
- GOOSSENS, J., J. TAELEMAN & G. VERLEYEN: *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (F.A.N.D.)*. Deel I. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1998.
- HÜNING, M.: ‘Reciprociteit in het Nederlands: de geschiedenis van

elkaar en mekaar.' Te verschijnen in *Nederlandse taalkunde* 11, 2006.

POSTMA, G.: 'Structurele tendensen in de opkomst van het reflexief pronomen 'zich' in het 15de-eeuwse Drenthe en de Theorie van Reflexiviteit.' *Nederlandse taalkunde* 9 (2), 2004, 144-168.

RIETVELD, A.C.M. & VAN HEUVEN, V.J.: *Algemene fonetiek*. Tweede, aangevulde druk. Bussum: Coutinho. 2001.

TUMMERS, J.: *Het naakt(e) adjectief. Kwantitatief-empirisch onderzoek naar de adjectivische buigingsalternantie bij neutra*. Proefschrift, Katholieke Universiteit Leuven, 2005.

Meer informatie over de beide atlasprojecten is te vinden op de website van het Meertens Instituut:

MAND: www.meertens.nl/projecten/mand/

SAND: www.meertens.nl/projecten/sand/

Nicoline van der Sijs (red.) *Wereldnederlands. Oude en jonge variëteiten van het Nederlands*. Den Haag, Sdu Uitgevers, 2005. 196 pp. ISBN 90 12 10739 3. € 24,99.

Het onderwerp van *Wereldnederlands* is het zogenaamde 'etnische' Nederlands. Dat wordt in de inleiding van de bundel gedefinieerd als een variant van het Nederlands ontstaan als gevolg van taalcontact, '[w]anneer een groep mensen met een andere moeder- of thuistaal Nederlands spreekt' (9). Er is nog niet zo heel veel geschreven over het Nederlands in taalcontactsituaties, dus een degelijke studie is zeker opportuun. Dat stadium is met *Wereldnederlands* echter nog niet bereikt.

De definitie van etnisch Nederlands geeft aan dat het om een verschijnsel gaat dat in principe overal ter wereld kan voorkomen. In *Wereldnederlands* worden varianten uit alle vier de windstreken besproken: het Indisch-Nederlands in het oosten, het Surinaams- en Curaçaos-Nederlands in het westen, het Afrikaans in het zuiden, en het Jiddisch-, Turks- en Marokkaans-Nederlands in het noorden. Toch is er een selectie gemaakt uit een veel grotere verzameling varianten van het Nederlands die zijn ontstaan uit taalcontact. Die selectie wordt verdedigd door te wijzen op het feit dat het 'alle nog ... levende variëteiten zijn' (9) die 'voortdurend contact [hebben] gehouden met het Standaardnederlands, en hierdoor beïnvloed zijn' (10). Dat wordt wel verder genuanceerd met de vermelding dat 'Jiddisch-Nederlands hoogstens in België' nog wordt gesproken (9), en het Afrikaans 'in de periode van ontstaan ... nauwelijks contact had met het Nederlands' (10). In het afsluitende hoofdstuk probeert Nicoline van der Sijs tot een synthese te komen. Daarvoor trekt ze parallellen met pidgins en creooltalen. Pidgins zijn vrij eenvoudige mengtalen die ontstaan als communicatiemiddel tussen twee groepen mensen die elkaar niet verstaan. Zodra 'een pidgin moedertaalsprekers krijgt ... ontwikkelt [het] zich tot een volledige taal, die men dan een creooltaal noemt' (187). Uit de hierboven geschetste selectiecriteria voor

de in *Wereldnederlands* opgenomen varianten zal duidelijk zijn dat pidgins en creooltalen niet nader worden besproken, omdat ze op ‘hoogstens drie stokoude’ sprekers van het Berbice Nederlands in Guyana na (188) niet meer leven, en weinig of geen contact hebben gehad met het Nederlands. Dat laatste is overigens ook weer niet helemaal waar: de twee in het boek genoemde creooltalen uit Indonesië, het Petjoh en het Javindo, zijn weliswaar ontstaan in een tijd dat de sprekers ervan weinig contact hadden met het Nederlands, maar uit het hoofdstuk over het Indisch-Nederlands kan opgemaakt worden dat het contact in een later stadium weer intensiever was, net zoals bij het Afrikaans.

Van der Sijs bespreekt de elf kenmerken die creooltalen karakteriseren. Het Afrikaans bezit er maar vier van en daarom concludeert Markey (1982)¹ ‘dat het geen echte creooltaal is, maar een tussenpositie inneemt’ (189). Van der Sijs laat zien dat etnische varianten (exclusief het Afrikaans) ‘drie tot vijf kenmerken gemeenschappelijk hebben met creooltalen’ (192). Het verschil ligt in hun regelmaat: ‘in creooltalen en het Afrikaans zijn de kenmerken vaste regels, terwijl ze in de etnische variëteiten variabel voorkomen’ (192). Dit verschil verklaart Van der Sijs uit de mate van contact met het Standaardnederlands. Zelfs als dit waar is, is het nog geen reden om creooltalen (en pidgins) niet te bespreken. De nu nogal arbitraire selectie (waarom wel Afrikaans opgenomen, dat klaarblijkelijk noch een creooltaal noch een etnische variant van het Nederlands is?) is een gemiste kans om het Nederlands in alle mogelijke taalcontactsituaties waarin het verkeert, en in het verleden heeft verkeerd, uit te tekenen.

Er zijn mijns inziens nog twee andere grote afwezigen op dit taalcontactfeest. De eerste is Vlaanderen. Algemeen Cités is ‘de jongerentaal van trendsetters uit de arbeiders- en migrantenwijken van de mijnbouwstreek in Belgisch-Limburg ... [met] de zinsbouw van het Limburgs dialect, de melodie van het Italiaans en de woordenschat van beide naast Griekse, Spaanse en hier en daar Marokkaanse en Turkse invloed’ (Cornips & De Rooij 2003: 137).² Het zou interessant zijn om het etnische Nederlands uit Vlaamse steden te vergelijken met dat uit Nederland. Ten tweede wordt er slechts enkele malen zijdelings melding gemaakt van overeenkomsten tussen enerzijds etnische varianten en anderzijds het Nederlands als vreemde en/of tweede taal. Toch zijn er grote overeenkomsten tussen etnische varianten en de tussentaal van tweede-/vreemdtaalleerders. Dat ligt voor de hand, want ook hun situatie is een taalcontactsituatie. Wat dat betreft kunnen sociolinguïsten in Nederland nog veel leren van de extramurale neerlandistiek.

Op de uitvoering van *Wereldnederlands* valt ook nog wat af te dingen. Ten eerste wordt nergens expliciet gezegd voor welk lezerspubliek het boek bedoeld is. Soms krijg je de indruk dat het om de geïnteresseerde leek gaat, maar aan de andere kant komt er ook genoeg jargon in voor om de indruk te geven dat het boek voor taalkundigen is bedoeld. Verder is de kwaliteit van de afzonderlijke bijdragen variabel. Volgens de inleiding ‘volgen de hoofdstukken ... zoveel mogelijk hetzelfde stramien’ (11), maar eigenlijk is alleen het hoofdstuk over het

Indisch-Nederlands echt volgens het geschetste model opgebouwd. Dat is ook meteen het best geschreven hoofdstuk. Sommige bijdragen bevatten bijvoorbeeld veel meer informatie over woordenschat dan over grammatica. Een van de vaste onderdelen van elk hoofdstuk is ‘een voorspelling ... over de toekomst van de variëteit en de eventuele blijvende invloed ervan op het Standaardnederlands’ (12). Taalkundigen zijn het vaak niet met elkaar eens en dat blijkt ook zo te zijn als het op koffiedikkijken aankomt. Het hoofdstuk over Turks- en Marokkaans-Nederlands is geschreven door vijf personen die ‘[i]n plaats van een integrale visie’ (177) elk afzonderlijk een toekomstvisie schetsen. Een strakkere hand van de redactie was hier zeker op zijn plaats geweest.

Alle kritiek ten spijt bevat *Wereldnederlands* natuurlijk een weelde aan interessante informatie. De ervaring leert dat extramuraal studenten Nederlands een grote belangstelling hebben voor de sociolinguïstische situatie van het Nederlandse taalgebied. Dit boek is dan ook zeker aan te bevelen als een goede bron voor een college over het onderwerp.

– Roel Vismans

Noten

- 1 Thomas L. Markey (1982) ‘Afrikaans: creole or non-creole?’ *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 49, 169–207
- 2 Leonie Cornips & Vincent de Rooi (2003) “‘Kijk, Levi’s is een goeie merk: maar toch hadden ze hem gedist van je schoenen doen em niet”. Jongerentaal heeft de toekomst’. In: Jan Stroop (red.) *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal*. Amsterdam: Bert Bakker, 131–142

Carel Jansen, Michaël Steehouder, Maruschka Gijzen (red.): *Professioneel communiceren: Taal- en communicatiegids*. Groningen/Houten, Martinus Nijhoff, 2004. ISBN 90 68 90561 9. € 48,50.

De nieuwe taal- en communicatiegids *Professioneel communiceren* is volgens de flaptekst en het woord vooraf in eerste instantie bedoeld als naslagwerk voor hoger opgeleide professionals die werkzaam zijn binnen een organisatie. Dankzij de ‘modulaire en strak gestructureerde opzet’ zou de gids volgens de auteurs echter ook geschikt zijn voor onderwijssituaties. Doel van deze recensie is dan ook voornamelijk na te gaan in hoeverre dit boek geschikt is voor gebruik met en door NVT-leerders.

De taalgids bestaat uit vijftien delen, variërend van ‘spelling’ en ‘grammatica’ tot ‘vergaderingen’ en ‘journalistiek schrijven’. De delen zijn alfabetisch geordend. Aangezien het een naslagwerk is, en niet een boek dat je van voor tot achter doorneemt, is dit op zich niet onlogisch. Mijns inziens was er toch iets voor te zeggen geweest om de delen onder te brengen onder kopjes zoals ‘taal’, ‘tekst-

structuur', 'schriftelijke communicatie' en 'mondelijke communicatie'. Nu volgt 'grammatica' op 'gesprekken', bijvoorbeeld, en dat komt niet helemaal logisch over. Naast de diverse delen bevat het boek ook een literatuurlijst, een lijst met audiovisuele media en een register. Het register, maar vooral ook de rode 'tabjes' die de diverse delen van elkaar scheiden, zorgen ervoor dat de gids redelijk eenvoudig te raadplegen is.

De delen zelf zijn verder onderverdeeld in paragrafen. Zo treft de lezer onder 'nota's, rapporten en verslagen' bijvoorbeeld paragrafen over beleidsnota's, onderzoeksverslagen en projectplannen aan. Elke paragraaf volgt min of meer dezelfde structuur: een karakterisering van het type communicatie dat in de paragraaf besproken wordt, de gerelateerde doelen en doelgroepen, de inhoud en structuur van het type communicatie, adviezen, valkuilen (d.w.z. dingen die vaak misgaan en waar men voor uit moet kijken), verwijzingen naar gerelateerde onderwerpen in de gids en literatuurverwijzingen. Als de paragraaf specifiek over een bepaald type mondelinge of schriftelijke communicatie gaat, is er vaak ook een voorbeeld opgenomen. De delen over zaken als grammatica en spelling volgen uiteraard een iets andere structuur. De paragrafen zijn kort en bondig, doorgaans tussen de drie en zes bladzijden lang.

Die beknoptheid van de informatie is nu juist één van de redenen waarom de gids volgens mij niet echt bruikbaar is voor nvt-leerders. Dát de informatie beknopt is, is logisch: het is immers een naslagwerk en geen cursusboek. Het feit dat het boek in eerste instantie gericht is op hoger opgeleide professionals betekent echter ook dat de informatie niet alleen kort en bondig is – een zekere basiskennis mag immers verondersteld worden – maar ook vrij specialistisch. Je kunt je afvragen wat onze studenten bijvoorbeeld al weten over het schrijven van een beleidsnota, en ook in hoeverre kennis van dit type communicatie relevant voor hen is.

Dat betekent echter niet dat dit boek helemaal geen nut heeft voor de nvt-sector. De docent zal in het kader van een cursus 'zakelijke communicatie' zeker dankbaar gebruik kunnen maken van de informatie in paragrafen zoals 'sollicitatiebrief', 'onderzoeksverslag' en 'notuleren van een vergadering'. Met name de voorbeelden en literatuurverwijzingen (inclusief verwijzingen naar websites) kunnen hem/haar daarbij van dienst zijn.

Kortom: een handig naslagwerk voor de docent, maar niet direct geschikt voor nvt-leerders.

– *Miranda van Rossum*

Ton Naaijens, Cees Koster, Henri Bloemen en Caroline Meijer: *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Nijmegen, Vantilt 2005. 368 pp. ISBN 90 77503 14 5. € 29,90.

Denken over vertalen is een tekstboek dat inzicht wil geven in vertaalopvattingen van nu en vroeger. Het bestaat uit artikelen die grotendeels al te vinden zijn in de readers van de meeste vertaalopleidingen in België en Nederland, maar die via deze publicatie toegankelijker worden voor 'al wie belang stelt in vertalen'.

Het heeft niet de pretentie om een systematisch en volledig overzicht te bieden, maar eerder een breed perspectief om de lezer te ‘inspireren’. De teksten zijn geselecteerd op basis van de ‘persoonlijke’ keuze van de samenstellers, met een prominente plaats voor Nederlandse en Vlaamse vertalers. Ze zijn bedoeld als aanzet tot discussie en kunnen soms gebruikt worden als didactisch hulpmiddel – althans ‘in de lessen waar drie van de samenstellers bij betrokken zijn’.

Dit, in het kort, is het misschien al te bescheiden voorwoord waarin de samenstellers hun bundel presenteren. In feite zijn zij er zonder meer in geslaagd een zeer gevarieerd spectrum van thema’s, stijlen en auteurs bijeen te brengen die de lezer aan het denken zetten over allerlei aspecten van de vertaalproblematiek. Er zijn eveneens een aantal toonaangevende essays opgenomen die voor het eerst zijn vertaald in het Nederlands, en enige Nederlandse artikelen uit prestigieuze vaktijdschriften, die voortvloeien uit onderzoek.

De bijdragen zijn ingedeeld volgens drie hoofdlijnen – 1. Geschiedenis en beschrijving, 2. Reflectie en theorie, 3. Kritiek en methodiek – waarin een ontwikkeling terug te vinden is van historische opvattingen die vrij algemeen en filosofisch of literair van aard zijn, naar een steeds modernere, wetenschappelijkere en doelgerichte aanpak. ‘Geschiedenis’ bevat verhandelingen van klassieke filosofen, schrijvers en vertalers als Hiëronymus, Luther, Benjamin en Goethe. ‘Beschrijving’ geeft een beeld van vertaalopvattingen over klassieke teksten zoals *Duizend-en-één-nacht*, Shakespeare en de klassieken, met nadruk op het Nederlandse taalgebied (Koster, Naaijkens). In ‘Reflectie en theorie’, vinden we enerzijds inmiddels klassiek geworden benaderingen terug van het verschijnsel ‘vertalen’ (Jakobson, Levy, Holmes en Toury) en anderzijds vrij recente beschouwingen (Van den Broeck, Hermans, Bloemen). ‘Kritiek en methodiek’ raakt zowel het domein van de psycholinguïstiek als dat van de pedagogiek met methodes die in de praktijk toegepast kunnen worden. Hier komen ook jonge vertaalwetenschappers aan het woord met modellen van het vertaalproces, methodes voor tekstanalyse en criteria (voor zover dat mogelijk is) voor het bepalen van de kwaliteit van een vertaling (Van Leuven-Zwart en Hulst).

Ik vind het bijna jammer dat het een Nederlandstalig boek is, want het kritisch denken dat hier wordt gestimuleerd hebben mijn Italiaanse studenten van de vertaalopleiding in Triëst eigenlijk al vanaf hun eerste studiejaar nodig. Als jonge docent heb ik trouwens ook een aantal nieuwe dingen geleerd en nuttige tips gevonden voor mijn rol als begeleider en als beoordelaar.

Toch heb ik twijfels over een paar aspecten. Ten eerste vraag ik me af of deze bundel echt voor het brede publiek dat de samenstellers voor ogen staat, geschikt is, aangezien de teksten toelichting behoeven, zoals de samenstellers zelf schrijven. Ten tweede, als dit boek over ‘vertalen’ gaat in de ruimste zin, dan had men mijns inziens iets meer aandacht kunnen besteden aan de specifieke problematiek van het vertalen van technisch-wetenschappelijke teksten, aangezien slechts 1% van alle vertalingen op wereldniveau van literaire aard is (Scarpa, 2001).

Samenvattend: als bundel over vooral *literair* vertalen met nadruk op vertaalopvattingen binnen het Nederlandse taalgebied, zou ik het boek zeker aanbe-

velen aan studenten van vertaalopleidingen binnen en buiten Nederland, aan taalkundigen die belangstelling hebben voor vertalen, en zeer zeker aan (jonge) docenten die zich, net als ik, vaak afvragen of ze wel goed bezig zijn.

– *Ambra Neri*

Literatuur

SCARPA, F.: *La traduzione specializzata. Lingue speciali e mediazione linguistica*. Milano 2001.

Arianne Baggerman en Rudolf Dekker (red.): *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen*. Themanummer van *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 1, 2004, 4. 160 pp.

Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen is een mooi voorbeeld van een themanummer van een tijdschrift – in dit geval het *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* – dat een interessante en coherente bijdrage levert aan de wetenschapsbeoefening. Door egodocumenten – vooral dagboeken en autobiografieën – als middelpunt van de aandacht te nemen en door zich los te denken van geijkte patronen van geschiedenisonderzoek, hebben Arianne Baggerman en Rudolf Dekker een stimulerende collectie van artikelen bijeengebracht, ingeleid met belangrijke ideeën over methodologische vernieuwingen die zowel de sociale en economische geschiedenis als de culturele en literaire zullen beïnvloeden. In de literaire geschiedenis, bijvoorbeeld, wordt er gezocht naar nieuwe methodes om de fase van de wat platte context-als-achtergrond voorbij te streven.

Om de nieuwe ontwikkeling in het kort weer te geven kan men het beste uit het inleidende artikel citeren: ‘Teksten worden niet meer als toeleverancier van feiten gebruikt, maar om opinies, mentaliteiten en het culturele klimaat te onderzoeken en de belevingswereld van de auteur te reconstrueren.’ (9) Dit schrijven de auteurs toe aan het postmoderne inzicht dat teksten meerdere interpretaties kunnen hebben, waaraan ik zou willen toevoegen dat er – na de beweging weg van het ‘grote verhaal’ – een ontwikkeling heeft plaatsgevonden die de nadruk niet meer op de befaamde postmoderne twijfels legt, maar op dynamische mogelijkheden in de geschiedschrijving. *Egodocumenten* biedt hier genoeg voorbeelden van in de vorm van een zestal ‘kleine verhalen’.

Maar hoe moeten de ‘kleine verhalen’ eruit zien? De Nederlandse letterkunde kent al experimenten op dit gebied: *Schandaal in Holland*, het in 1939 verschenen historische relaas van E. du Perron over Onno Zwier van Haren, en *Mevrouw Bentinck* van Hella Haasse, waarin egodocumenten de belevingswereld van hun auteurs weergeven. Maar in deze gevallen staan de egodocumenten nog in dienst van het verhaal, in plaats van dat zij het middelpunt van de aandacht vormen. De ‘kleine verhalen’ in *Egodocumenten* zijn in feite helemaal niet zo klein, omdat ze naast het ten tonele voeren van bepaalde historische figuren ook de mogelijkheden van de nieuwe ontwikkelingen in de geschiedenis tonen. Sommige van deze figuren, zoals Christiaan Huygens en zijn broer Constantijn, die het onderwerp vormen van de bijdrage van Dekker, zijn bekend, andere, zoals kinderdagboekauteurs, helemaal niet.

Dekker legt een verband tussen de bezigheden van Christiaan, die een belangrijke bijdrage leverde tot de verbetering van de tijdmeting door de uitvinding van het slingeruurwerk, en het dagboek van Constantijn junior dat ook een vorm van tijdmeting voorstelde, want hij registreerde daarin iedere dag met regelmaat. Met het dagboek als uitgangspunt, laat Dekker een fascinerende culturele microgeschiedenis zien van de Republiek in de eerste helft van de zeventiende eeuw. De kinderdagboeken van omstreeks 1800 lijken niet zo gevarieerd, maar Baggerman weet dit te verklaren door verder te kijken, namelijk naar pedagogische opvattingen uit die tijd. Religieuze egodocumenten met als thema de vier-schaarbeleving, onderzocht door Fred van Lieburg, leveren inzichten in het piëtisme. Maar meer dan dat: zij suggereren een veel groter religieuze verhaal-traditie die in biografieën, preken, scheurkalenders en nog meer te achterhalen moet zijn. Jeroen Blaak ontsluit het dagelijkse leven van een vrouw uit de jaren 1767–1770 en de rol die lezen voor haar speelt, waarbij hij verschillende vormen van leesvaardigheid onderscheidt.

De wereld van Wilhelmina van Pruisen, die toevallig raakt aan de werelden die Du Perron en Haasse evoceren, wordt kritisch bekeken door Lotte van de Pol die Wilhelmina's memoires benadert als 'een historisch voorbeeld van de werking van het autobiografisch geheugen'. (124) Het slotstuk van de verzameling heeft ook een kritisch doel, namelijk om door naar 'kinderlijk zelfbewustzijn in negentiende- en twintigste-eeuwse jeugdherinneringen uit Nederland en Vlaanderen' te kijken, bepaalde generalisaties over de ontwikkeling van de 'moderne mens' tegen te gaan. Kortom, wat deze dagboeken met elkaar gemeen hebben, is het bewustzijn van hun auteurs dat ze anders zijn. Röling durft te concluderen dat 'de verbeterde zoektocht naar het zelf te makkelijk uitgelegd is als de manifestatie van een wezenlijk nieuw menstype'. (145) Baggerman en Dekker hebben gelijk: 'Geschiedenis is een dynamische wetenschap'.

– Jane Fenoulhet

Kees Snoek: *E. du Perron: het leven van een smalle mens*. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 2005. 1246 pp. ISBN 90 388 6954 1. € 39,90.

Eenentwintig jaar nadat Kees Snoek naar eigen zeggen Du Perron serieus is gaan lezen (11), heeft hij zijn biografie over onze belangrijkste schrijver van het interbellum voltooid. Aan die biografie ging een hele reeks publicaties over Du Perron vooraf. Snoeks proefschrift *De Indische jaren van E. du Perron* (Amsterdam 1990), een serie tijdschriftpublicaties, *Manhafte heren en rijke erfdochters. Het voorgeslacht van E. du Perron op Java* (Leiden 2003) en een Parijse thesis waarin hij zijn theoretische en methodologische uitgangspunten heeft verantwoord: *La biographie d'écrivains aux Pays-Bas. Le cas d'Eddy du Perron (1899–1940)*. En nu dus, als sluitstuk, de vuistdikke biografie. Kan die nog wat nieuws opleveren na al die voorpublicaties, na de eerdere biografieën van Ada Deprez (*E. du Perron. Zijn leven en zijn werk*, Brussel/Den Haag z.j. [1960]) en Dik van der Meulen (*E. du Perron. Een korte biografie*, 's-Gravenhage 1990) en

vooral na alle egodocumenten die Du Perron zelf heeft nagelaten: negen delen *Brieven* plus nog vier delen correspondentie met Ter Braak, zijn autobiografische roman *Het land van herkomst*, zijn uiterst persoonlijke leesverslagen in *Cahiers van een lezer* en zo meer? Valt er aan het beeld dat lezers van Du Perron zich door die lectuur hadden gevormd nog wel iets toe te voegen, wordt dat beeld anders door deze biografie? Dat vind ik wel, ja: Du Perron blijkt veel kwetsbaarder en onzekerder dan ik gedacht had, de literaire weg die hij heeft bewandeld veel moeizamer dan ik wist.

Snoek heeft ongelofelijk veel ontdekt over de Indische jeugd van Du Perron, over de verhouding tot zijn ouders – zijn vader vernederde, zijn moeder vertroefde hem – en over zijn schooltijd. Voorts over Du Perrons modernistische periode, vooral in Parijs, en niet te vergeten over zijn al dan niet erotische relaties, daarbij inbegrepen die met zijn vrouw. Als eerste biograaf kon hij beschikken over het archief van zoon Alain du Perron met daarin correspondentie van diens ouders. Snoek zelf heeft daarenboven de brieven van Du Perron aan zijn Brusselse vriendin Clairette Petrucci, aan zijn Zwitserse vriendin Julia Duboux en aan zijn Catalaanse vriend Pedro Creixams opgespoord en maakte gebruik van de door Ronald Spoor en Paul Vincent ontdekte brieven aan de Engelse Evelyn Blackett. Voorts is hij nagegaan welke feiten ten grondslag liggen aan autobiografische teksten als *Het land van herkomst*, heeft alles gelezen wat Du Perron ook gelezen had (daarbij inbegrepen Du Perrons jeugdlectuur), achterhaald welke films hij gezien moet hebben, welke kindermeisjes hij heeft gehad, hoe de huizen waar hij gewoond heeft eruitzagen, wie zijn vrienden en vijanden waren en zo meer. Van dat alles brengt hij op uiterst leesbare wijze verslag uit in zijn biografie die bovendien is verlucht met enkele fotokaternen met prachtige, ten dele tot dusver onbekende, foto's van de schrijver en zijn omgeving – inclusief een fraaie naaktfoto van een van Du Perrons Indische vriendinnetjes. Mooi werk.

De auteur heeft de biografie, na een 'Inleiding en verantwoording', in drie delen ingedeeld ('Jeugd in Indië 1899–1921', 'Europa – het vrije bestaan 1921–1932' en 'Schrijver om den brode 1932–1940') die zijn onderverdeeld in hoofdstukken die weer in groepjes staan gerangschikt. Zo bestaat het eerste deel uit twaalf hoofdstukken, gegroepeerd in de onderdelen 'Een Indisch herenzootje 1899–1910', 'D'Artagnan of Don Quichot? 1911–1916' en 'De brede heirbaan 1917–1921' die elk vier hoofdstukken tellen. Dankzij deze grofweg chronologische indeling is het boek, ondanks een register dat vrijwel alleen personen en titels bevat, gemakkelijk te raadplegen. Na deze drie delen volgen de onderdelen Bronnen, Noten, een lijst Maleise woorden, een kaartje van Java en het register, tezamen een 250 pagina's.

Een schrijversbiografie moet meer zijn dan een strikt chronologische verzameling van feiten en feitjes over een schrijver en zijn werk: zonder een visie die leven, tijd en werk met elkaar verbindt, blijft er op zijn best een *Fundgrube* van wetenswaardigheden over. Tot mijn verbazing heeft recensente Elsbeth Etty (*NRC Handelsblad*, 11 maart 2005) die visie niet kunnen vinden terwijl die uit ongeveer elke regel van het boek blijkt en bovendien in de inleiding (9) expliciet verwoord wordt:

Deze on-Nederlands bezeten man had een diepe afkeer van mooischrijverij, maar ook schuwde hij de vlotte stukjes. Een 'producent van teksten' wilde hij niet worden, al dwong financiële noodzaak hem soms opdrachten aan te nemen die hem van het 'echte werk' afhielden. Dat echte werk bestond voor hem uit essays, gedichten, verhalen en romans waarin hij trachtte zijn verhouding tot de wereld te bepalen en het raadsel te doorgronden van zijn eigen hart. Hij was een gecompliceerde persoonlijkheid, die met tomeloze energie een zelfverwerkelijking nastreefde die tot stand moest komen in zijn teksten, maar ook in de talloze brieven die hij schreef. Schrijven had voor hem een existentiële functie, door te schrijven werd hij zichzelf.

En iets verderop: 'Hij was een overbewuste man met een hang naar het absolute, die daardoor voortdurend botste op het menselijk tekort'.

Valt er nog iets te klagen over dit buitengewoon boeiende boek? Wat mij betreft hadden Snoeks samenvattingen van Du Perrons jeugdlectuur wel wat korter gekund en had er meer aandacht besteed kunnen worden aan Du Perrons werk als 'literatuurwetenschapper': Van der Meulen noemt hem mijns inziens terecht onze beste letterkundige (p. 119 van diens biografie). Van Snoeks 'primaire bibliografie' begrijp ik niet hoe die in elkaar zit. Niet alleen dat een boektitel als *Het sprookje van de misdaad* (Amsterdam-Batavia 1938) daarin ontbreekt (in de tekst komt die wel ter sprake, op p. 848), ook wie bijvoorbeeld *Het Drama van Huize-aan-Zee* of *Gebed bij de harde dood* wil opzoeken komt bedrogen uit – dat die teksten resp. in *Nutteloos verzet* en *Parlando* werden opgenomen, vind je daarin helaas niet – daarvoor moet je de bibliografie in deel 7 van Du Perrons *Verzameld werk* raadplegen. Schoonheidsfoutje zullen we maar zeggen.
– Dick Boukema

Vilan van de Loo: *Leven tussen kunst en krant, Beata van Helsdingen-Schoevers (1886–1920), journaliste en declamatrice in Indië*, biografie en bloemlezing. Leiden, KITLV Uitgeverij, 2004. 2 delen. € 29,90.

Vilan van de Loo: "*Somewhere in Indië*", in *gesprek met Beata van Helsdingen-Schoevers (1886–1920)*, Bergen, Bonneville, 2002.

In 2002 publiceerde Vilan van de Loo '*Somewhere in Indië*', een verzameling fictieve interviews met Beata van Helsdingen-Schoevers, een onbekende Indische schrijfster uit het begin van de twintigste eeuw. De meeste mensen zullen nooit van haar gehoord hebben, want zelfs in de *Oost-Indische Spiegel*, het standaardwerk van Rob Nieuwenhuys over de Nederlands-Indische letterkunde, komt ze niet voor. Het is ook niet echt een verrassing dat ze daar niet in staat, want toen Beata in 1920 op vierendertigjarige leeftijd overleed, stond er slechts één titel op haar naam, een brochure over *De Europeesche vrouw in Indië*. Dit boekje uit 1914 bevatte een handleiding hoe westerse vrouwen zich in Azië moesten gedragen.

De gesprekken die Van de Loo in 2002 met haar voerde gingen over het leven in Indië, over de emancipatie van de vrouw, over de journalistiek en de Javaanse cultuur. Over al die onderwerpen had Beata in kranten en tijdschriften uitvoerig geschreven en daarin vond Van de Loo de antwoorden op de vragen die zij haar over het graf heen stelde. Maar het antwoord op één vraag stelde zij voorlopig uit. Waarom zette Beata zich zo sterk af tegen de Indo-Europese bevolkingsgroep in Nederlands-Indië, een groep die zij verafschuwde en die in haar ogen een veel lagere status had dan de Europese waar zij zichzelf toe rekende? 'In de biografie', schreef Van de Loo, 'die een vervolg zal zijn op dit boek, verwacht ik die vraag te kunnen beantwoorden.'

Die biografie is nu verschenen, een rijk geïllustreerd en mooi vormgegeven boek, samen met een tweede deel dat bestaat uit een bloemlezing uit haar teksten. Dat laatste is geen overbodige luxe, want Beata mag dan een eindeloze hoeveelheid artikelen gepubliceerd hebben in een groot aantal kranten en tijdschriften, boeken van haar zijn er nauwelijks. Beata schreef columns – cause-rieën heetten die toen nog – en pas na haar dood is een aantal ervan gebundeld in een boek dat intussen ook al weer van de aardbodem verdwenen lijkt.

Vanaf haar dertiende schreef zij al in kranten, en vanaf haar achttiende kon ze er ook van leven. In de regel schreef ze onder pseudoniem en ze was onuitputtelijk in het verzinnen van steeds weer nieuwe namen zoals 'P', 'Bébé', 'A.B.S.', 'C. Desclaux', 'Anna Beata de Meyran', 'Vanna' en 'Maria Magdeleine'. Onder die namen schreef zij in Indische kranten en tijdschriften als het *Soerabaisch Handelsblad*, de *Soerabaja Courant*, *De Locomotief*, het *Damesweekblad voor Indië*, *Nieuw Vrouwenleven*, *De Vrouw in Indië* en in Nederlandse bladen als *De Hollandsche Lelie* en *De Haagsche Vrouwenkroniek*.

Uit die artikelen leren we Beata kennen als een vrouw met soms opvallend moderne maar vaak ook achterhaalde en racistische ideeën. Modern is ze als het gaat om de positie van de vrouw. Ze was er trots op dat zij van haar pen kon leven en was het liefst als een zelfstandige, onafhankelijke vrouw door het leven gegaan. Een man had ze niet nodig, dacht ze, ze was prima in staat om voor zichzelf te zorgen. Totdat ze in 1908 – ze was tweeëntwintig jaar – op de tennisbaan van de vereniging 'Sla Maar Raak' Jacques van Helsdingen ontmoette, een jonge controleur die aan het begin stond van een carrière bij het Binnenlands Bestuur. Een maand na de ontmoeting verloofden ze zich, een half jaar later waren ze getrouwd en weer een jaar later werd hun eerste kind geboren.

Maar Beata trouwde op huwelijkse voorwaarden en het geld dat ze met haar schrijfwerk verdiende was voor haar, want haar huwelijk en de geboorte van haar kinderen betekenden niet het einde van haar journalistieke carrière.

Veel van haar columns gaan over de positie van de Europese vrouw in Indië. Dat was een vraagstuk waar ze niet over uitgeschreven raakte. Europa was haar ideaal, en het liefst had zij, die geboren en getogen was in Indië, haar leven in Nederland doorgebracht: dat was het paradijs.

Die obsessie met Nederland en het westerse leven had alles te maken met haar afkomst. Beata was een Indo-Europese die volgens familie-overlevering Pools, Frans, Nederlands en Indonesisch bloed in de aderen had. Maar aan haar

Indonesische herkomst werd zij liever niet herinnerd. Er zijn uit de literatuur voorbeelden bekend van Indo-Europeaanen die de ‘totoks’ – de volbloed blanken – innig hebben gehaat, zoals de hoofdpersonen in *De Paupers* van Victor Ido of de zoon van de resident in Couperus’ *De stille kracht*, maar Beata hoorde tot de niet minder zeldzame groep die hun Indische kant met kracht ontkende. Haar donkere uiterlijk omschreef zij verhullend als haar ‘Italiaanse teint’ en in de columns die ze in Indische kranten en tijdschriften schreef hamerde ze altijd maar weer op dat ene denkbeeld: dat het in het bijzonder de taak was van de vrouw in Indië om de Nederlandse normen en waarden hoog te houden, om de taal te handhaven, om beschaving en kunst te brengen. Daarom – en dat is het antwoord op de vraag die Van de Loo in 2002 nog onbeantwoord liet – wilde ze van de Indo-Europese mengcultuur niets weten.

Daarentegen had ze een oprechte belangstelling voor de Javaanse cultuur, en met name voor die Javanen die zonder hun eigen tradities te verloochenen kozen voor aansluiting bij het westen. Ze was weg van een vrouw als Kartini en bewonderde de dichter Noto Soeroto. Aan de laatste wijdde ze een enthousiaste studie, die ze ook op het toneel bracht als omlijsting bij het voordragen uit zijn poëzie. Want sinds 1913 boekte Beata in Indië ook succes als declamatrice.

Aan dit actieve leven kwam een plotseling einde, toen ze in 1920 aan een onduidelijke ziekte overleed. Ze was juist begonnen aan een studie van de hofdansen in het paleis van de soesoehoenan van Soerakarta. Was ze daar betrokken geraakt bij één van de vele intriges waarvan het leven aan het hof doortrokken was? Stierf ze een natuurlijke dood of werd ze vergiftigd? Op die vraag moet ook Vilan van de Loo het antwoord schuldig blijven, maar dankzij haar onderzoek in het familiearchief Van Helsdingen en het raadplegen van een indrukwekkende hoeveelheid Indische en Nederlandse periodieken is ze er uitstekend in geslaagd om deze bijzondere vrouw in haar biografie en bloemlezing weer tot leven te wekken.

– *Olf Praamstra*

Jürgen Pieters, *De tranen van de herinnering. Het gesprek met de doden*. Groningen: Historische Uitgeverij, 2005. ISBN 90 6554 4747. € 24,75.

De neerlandistiek en de algemene en vergelijkende literatuurwetenschap weten vaak angstvallig goed bij elkaar uit de buurt te blijven. Vanuit de neerlandistiek heeft men soms te maken met scepsis tegenover literatuurwetenschappelijke theorieën, in de literatuurwetenschap vindt men de focus op Nederlandse literatuur snel te eng. In eerdere publicaties heeft de literatuurwetenschapper Jürgen Pieters (Universiteit Gent) reeds bewezen dat het ook anders kan. Zijn nieuwste boek is opnieuw een voorbeeld van de vruchtbaarheid van interdisciplinariteit – een term die tegenwoordig al te gemakkelijk in de mond genomen wordt, zonder evenwel veel concrete resultaten op te leveren.

De tranen van de herinnering. Het gesprek met de doden is de Nederlandse handelseditie van het Engelse *Speaking with the dead. Explorations in literature*

and history (Edinburgh University Press, 2005). Een aanwinst, ook voor de neerlandistiek. Geïnspireerd door Greenblatt ('I began with the desire to speak with the dead') voert Pieters zijn lezer in dit boek mee op een zoektocht naar het 'gesprek met de doden'. Deze metafoor voor het lezen van literatuur van dode auteurs en de reactie die dat bij de contemporaine lezer-schrijver oproept, vindt Pieters in veel (oudere) literatuur terug. Hij onderzoekt hoe de metafoor gebruikt wordt en waar dit verlangen om het verleden te leren kennen en begrijpen eigenlijk vandaan komt in een eigen gesprek met de doden.

De neerslag van Pieters' gesprek met de doden vormt geen uitputtend, chronologisch verslag, maar een thematische, associatieve aaneenrijging van essays – waarvan een aantal al eerder verschenen is. Geschriften van personen uit verschillende tijden worden vergeleken (bijvoorbeeld van Greenblatt en Machiavelli); daarbij kan het gaan om literatuur of theoretische teksten. De methode wordt overigens zelf in dit boek aan de tand gevoeld: welke status hebben verschillende soorten teksten als bron voor onderzoek in verschillende disciplines?

In de epiloog weet Pieters op zeer heldere wijze de verschillende kanten die het boek uitgewaaid is, weer samen te brengen tot de conversatie waar het om begonnen is. Alvorens men bij de epiloog aankomt, kan de lezer echter makkelijk verdwalen. In de proloog wordt het onderwerp kort geïntroduceerd, maar hoe Pieters hier precies mee om zal gaan, blijft vaag. Betekent alle lof voor Greenblatt dat hij in de traditie van het *New Historicism* zal werken? Pas in hoofdstuk 3 expliciteert Pieters zijn werkwijze en opzet enigszins door een vergelijking met Barthes' 'Procédure de la topique'. Pieters' methode vergt enige concentratie van de lezer, maar het is de moeite beslist waard. Er worden veel interessante vragen en onderwerpen aangestipt, waar Pieters logischerwijs niet allemaal even uitgebreid op in kan gaan. Des te inspirerender is het voor de lezer, die vragen op kan pikken die voor hem of haar van belang zijn en verbanden kan leggen met eigen onderzoek binnen de letteren. De eruditie van Pieters raakt aan zowel poëtische tradities als personen – ik noem er hier slechts enkele: het sublieme, de geschiedschrijving, woord versus beeld, Petrarca, Barthes, Huizinga, Huygens. Onvermijdelijk maakt de veelheid aan vragen en onderwerpen dat er soms impliciete aannames gedaan worden, of dat nuanceringen ontbreken. Gelukkig laat Pieters merken dat hij dit zelf ook inziet door het veelvuldige gebruik van zinswendingen als 'de vergelijking gaat ongetwijfeld niet in alle opzichten op, maar...' (bijvoorbeeld op p. 182).

Bij dit alles is Pieters een begenadigd verteller. Het mag een verademing heten dat de stof, soms toch wel taai, op zo'n mooie manier beschreven wordt. Mooi of poëtisch en helder of duidelijk staan elkaar in dit geval niet in de weg. De boodschap verdwijnt niet naar de achtergrond.

Pieters draagt zijn liefde voor het woord en zijn liefde voor het verleden over en maant (impliciet) tot bezinning. Elke onderzoeker in de letteren kan zich laten inspireren. Niet alleen door de inhoud, maar ook door de vragen die opgeroepen worden omtrent het hoe en waarom van ons vakgebied. Wat is de relevantie van literatuurwetenschap, neerlandistiek of geschiedenis? Waardoor wordt de wetenschapper gedreven die precies wil weten waarom Vondel in dat en dat toneelstuk

die en die formulering gebruikte? Welke rol speelt de persoonlijkheid van de auteur in literair-historisch onderzoek?

Behalve dat ik elke neerlandicus van harte aanraad dit boek te lezen om zich erdoor te laten inspireren, doet men er in de neerlandistiek wellicht goed aan de werkwijze van Pieters als een voorbeeld te onthouden: interdisciplinariteit, een wetenschappelijke doch prettig leesbare schrijfstijl, het oproepen van (methodologische) vragen, het leggen van diachrone verbanden tussen literaturen uit verschillende landen en verschillende tijden. Dit boek is interdisciplinair in de beste zin van het woord.

– *Nina Geerdink*

Judit Gera, 'Tussen literatuur en schilderkunst. Essays over literatuur en schilderkunst in Nederland en Vlaanderen in de moderne periode'. *Budapester Beiträge zur Germanistik* 47, Budapest, 2005.

Het vergelijken van werken uit verschillende kunsttakken, ofwel de interartistieke comparatie, is een procédé dat al in de klassieke oudheid werd gehanteerd toen schilderkunst voor het eerst met poëzie werd vergeleken. Als men er bovendien van uitgaat dat kunstwerken uit een bepaalde periode zijn ontstaan vanuit gemeenschappelijke referentiekaders dan is er, zoals Balakian het formuleert, ook sprake van een co-naissance, dat wil zeggen het tegelijk, samen, in dezelfde context geboren zijn. Dit lijkt mij overigens een modieuze term voor iets dat al veel eerder door Hegel werd verwoord, namelijk dat als er sprake is van een dominant cultureel klimaat mensen op verschillende plaatsen daarvan dezelfde invloeden ondervinden die parallelle ontwikkelingen tot gevolg kunnen hebben. Die *Zeitgeist*, of zo men wil co-naissance, bepaalt dat kunstenaars vanuit verschillende disciplines tot vergelijkbare poëtische en filosofische opvattingen komen, waarvoor zij vergelijkbare beeldvormen gebruiken zonder dat zij elkaar direct hebben beïnvloed. In deze bundel heeft Judit Gera zich ten doel gesteld dergelijke parallelle ontwikkelingen te analyseren, waarbij de nadruk ligt op de tekst- en beeldanalyse en niet op bronnenonderzoek. Zij wil de wegen onderzoeken waarop literatuur en schilderkunst elkaar ontmoeten. De titel van het boek 'tussen literatuur en schilderkunst' heeft volgens haar onder meer betrekking op de veelvuldige verhouding tussen deze twee kunstvormen. Dit komt ook tot uitdrukking in Gera's essays, waarin sprake is van drie totaal verschillende wijzen van 'ontmoeten'. In de eerste plaats wordt er een analyse gemaakt van het principe van de co-naissance bij Gorter en Frederik van Eeden met Van Gogh en de dichter Leopold met Mondriaan. In de tweede plaats behandelt Gera studies van Menno ter Braak en Karel van de Woestijne over vroegmoderne schilders – Pieter Saenredam en Pieter Brueghel – uit hun eigen land, bedoeld als intellectueel zelfportret. Ten derde wordt, als antwoord op een artikel van Hans Vandevoorde, een analyse gemaakt van de beeldvorming van de vrouw in *De zwijnen van Kirke* van Karel van de Woestijne en de schilderkunst uit de late negentiende eeuw.

In het eerste deel, dat van de co-naissance, vond ik vooral het essay over de Molen van Leopold en het schilderij van Mondriaan van een *Molen in zonlicht* zeer geslaagd. Gera wijst hierin op de parallelle in het uitbeelden van het vergeestelijkte en met deze vondst voegt zij een belangrijk element toe aan het discours over Leopolds gedicht.

In het tweede gedeelte is het hoofdstuk opgenomen over Menno ter Braak en Pieter Saenredam. Met een helder betoog maakt Judit Gera aannemelijk dat Ter Braak de kennis die hij over de schilder had, gebruikte om hem te plaatsen in de rij van voorbeeldige voorouders waarmee hij zich kon identificeren. Een en ander wordt gesteld tegenover de kennis die wij nu hebben, waardoor een aantal van Ter Braaks ideeën worden gelogenstraft. Gera laat op overtuigende wijze zien hoe Ter Braak zich identificeert met de bescheiden vakman Saenredam die koel en systematisch te werk gaat en zijn schilderijen voorbereidt met minutieus onderzoek. Dit kan niet anders dan leiden tot de klinische zuiverheid die ter Braak zelf in zijn werk nastreefde, wars als hij was van de geniecultus en de barokke smaak van het nationaal socialisme.

Het best op dreef is Judit Gera in de essays over Karel van de Woestijne, een auteur die haar kennelijk na aan het hart ligt en die ze diepgaand heeft bestudeerd. De keuze om eerst het stuk over Brueghel en daarna dat over *Kirke en de zwijnen* te plaatsen is wat mij betreft een beetje ongelukkig uitgevallen, in de eerste plaats door de chronologische volgorde van de stukken in het oeuvre van Karel van de Woestijne, maar ook doordat het essay over *Kirke* een inleiding over leven en werken van deze schrijver bevat die men in de tekst over Brueghel node mist. In het hoofdstuk over *Kirke en de zwijnen* en Van de Woestijnes vrouwbeeld speelt de schilderkunst overigens een ondergeschikte rol die wat mij betreft weinig aan het betoog toevoegt. In een laatste paragraaf worden er een paar schilderijen van *Kirke* genoemd en het is mij niet helemaal duidelijk geworden welke specifieke 'co-naissance' het werk van Waterhouse heeft met dat van Karel van de Woestijne. Dit doet overigens weinig af aan het feit dat Gera een scherpe analyse maakt van het vrouwbeeld dat De Woestijne in *Kirke* vormgaf.

In de hele bundel geeft Judit Gera blijk van haar enorme eruditie en belezenheid. Ze switcht moeiteloos van Mondriaan naar Brueghel. De opzet is nogal ambitieus en de onderwerpen liggen soms zo ver uiteen dat het begrijpelijk is dat er hier en daar iets is fout gegaan, doordat de auteur niet volledig ingevoerd kon zijn in alle relevante literatuur. Dat is bijvoorbeeld gebeurd in de vergelijking tussen Herman Gorters gedicht *ik ben alleen in het lamplicht* en Van Goghs schilderij *de stoel van Gauguin*. Dat schilderij is in de twintigste eeuw herhaaldelijk onderwerp geweest van psychoanalytische studies. Die zijn echter allemaal voorbij gegaan aan twee belangrijke zaken. In de eerste plaats is de stoel van Gauguin geen losstaand schilderij, maar een pendant van de lege stoel van Vincent van Gogh zelf. Ten tweede worden in die psychologische studies vrijwel altijd brieffragmenten van Van Gogh over lege stoelen geciteerd, maar nooit het fragment dat over deze twee schilderijen zelf gaat (brief 563 van tussen 2 en 6 december 1888). Hij schreef daarover namelijk aan Theo dat hij de twee studies 'tamelijk grappig' vond. Hij voegde daaraan toe dat hij met de twee stoelen, die zo

sterk van elkaar verschillen, wilde tonen hoezeer hij en zijn vriend van karakter verschilden. Zijn eigen stoel was blank en knoestig terwijl hij de sierlijke gebogenheid van de andere stoel goed vond passen bij zijn bewonderde vriend. Een belangrijk element in het betoog van Gera is de kaars op de stoel van Gauguin. Ook daarover heeft Vincent iets in zijn brief geschreven, namelijk dat zijn eigen witte stoel met strogele zitting op de rode plavuizen stond voor de dag, terwijl het rood en groen van de stoel van Gauguin met de kaars en de boeken een avondeffect beoogde en niet, zoals Gera beweert, een verwijzing naar de menselijke ziel zoals in vanitasschilderijen uit de zeventiende eeuw. De nacht had voor Vincent overigens zeker emotionele associaties, maar die hadden veeleer te maken met geborgenheid en contact met de Schepper, dus zeker niet met eenzaamheid. Er is in die brief niets te vinden over lege stoelen en het gevoel van verlatenheid dat er later zo vaak in is gelegd met de kennis achteraf dat Gauguin enkele dagen na het ontstaan van deze schilderijen uit Arles is vertrokken. In deze brief is ook niets terug te vinden van een soort dramatisch voorgevoel over een aanstaand vertrek. Uit de brieven die Van Gogh hierover later aan zijn broer Theo schreef, komt vooral naar voren dat dit voor Vincent kwam als een donderslag bij heldere hemel. Het is niet zo vreemd dat men diepgaande zielenroerselen in Van Goghs schilderijen heeft willen lezen, maar dat gebeurt helaas vaak ondanks en niet dankzij de bedoelingen die de schilder er zelf mee heeft gehad.

Een enkele misser daargelaten is *Tussen literatuur en schilderkunst* een onderhoudend en inspirerend boek geworden dat de lezer ertoe aanzet de wegen waarlangs de letteren en de schilderkunst elkaar ontmoeten zelf ook eens aan een nader onderzoek te onderwerpen.

– Marion Boers-Goosens

Martijn Zwart en Ethel Grene: *Kaleidoscope. Dutch Poetry in Translation from Medieval Times to the Present*. 256 pp., \$ 14,95. Bijbehorende cassette met drie cd's \$ 25. Boek en cd's samen \$ 35, verkrijgbaar bij het Dept. of Germanic Languages and Literatures, University of Michigan te Ann Arbor MI, USA.

Bij het Department of Germanic Languages and Literatures van de University of Michigan in Ann Arbor is een tweetalige bloemlezing verkrijgbaar met meer dan honderd Nederlandse gedichten van de Middeleeuwen tot heden, afgedrukt tegenover hun Engelse vertaling. *NEM* ontving niet het boek, maar het lijkt te gaan om dezelfde *Kaleidoscope* die de makers in 1998 via een commerciële uitgeverij op de markt brachten. Dat boek is destijds door de kritiek niet onverdeeld positief ontvangen. *Dutch Crossing* van 1998 signaleerde vooral poëzie van tweedehandse kwaliteit in een houderige vertaling. Als voorbeeld ontving *NEM* nu vier gedichten: 'Verrassing' van Jan Luyken, 'Kwatrijn' van Garnt Stuiveling, het prachtige 'Erwtjes' van Annie M.G. Schmidt en 'Liedje aan zee' van Albert Westerlinck.

De vertalingen, van de hand van Martijn Zwart en Ethel Grene, werpen wel onverwachte kleine zoeklichten op de originelen, bijvoorbeeld door een nieuwe alliteratie wanneer Westerlincks 'fluisterspreken' opduikt als 'whispered whine'. Onvermijdelijk bij poëzievertalingen zijn anderzijds de verliezen, zoals wanneer de dubbelzinnige titel 'Liedje aan zee' wordt afgevlakt tot 'Surfside song'. Storend in de vertaling van Luyken vond ik de afwisseling van verleden en tegenwoordige tijd, veroorzaakt door de dwang van een rijmpositie, waar de oertekst alleen een homogene verleden tijd bevat.

NEM ontving de vier gedichten ook op cd, een klein uittreksel uit de onlangs uitgebrachte driedelige cd-compilatie *Kaleidoscope*, die het boek thans completeert met een declamatie van alle verzen in het Nederlands en het Engels. Met name de Engelse presentatie door acteur Nicholas Rudall maakt indruk door een perfecte timing, articulatie en accentuering. Veel meer dan in hun geschreven neerslag gaan deze vertaalde gedichten in voorbeeldig gesproken vorm ineens deel uitmaken van de wereldliteratuur. Dat de hier gepresenteerde vier verzen universele thema's behandelen, draagt daar natuurlijk veel toe bij. De Nederlandse declamatie door Ton Broos blijft helaas bij de Engelse achter in kwaliteit. De drie genoemde pluspunten van Rudall zijn bij Broos juist risicofactoren in de voordracht. Meelezend met zijn stem vielen me in ieder gedicht plaatsen op waar een andere rust of klemtoon het effect zouden hebben verhoogd.

Voor bestellingen van boek en/of cd's kan men terecht bij het genoemde departement in Ann Arbor: germandept@umich.edu. De opbrengsten gaan naar een fonds dat deelname aan zomercursussen in de Lage Landen stimuleert. Zie ook www.lsa.umich.edu/german

– Arie Jan Gelderblom

Marc Kregting: *Zij zijn niet van Jeremia. Non-ficties*. Nijmegen, Vantilt, 2004. 112 pp., ISBN 90 77503 12 9. € 12,50.

Nederland heeft van oudsher de reputatie gehad een fameus boekenland te zijn, waar vorm en inhoud van het boek op een hoog peil staan, waar recensenten deskundig en objectief oordelen, en waar een fijnmazig netwerk van uitgevers, distributeurs en boekhandelaars ervoor zorgt dat de producten snel en efficiënt bij kopers en lezers terechtkomen. De prijzen zijn matig, de kopers gretig, en het systeem van vaste boekenprijzen garandeert dat ook incurante titels kunnen verschijnen, gesubsidieerd door de opbrengsten van succesnummers. Een oppervlakkige vergelijking met het boekenbedrijf in bijvoorbeeld Vlaanderen, Zweden of de Verenigde Staten lijkt dit zonnige beeld te bevestigen.

Anderzijds kan het niemand ontgaan dat economische schaalvergroting, onze op snelle informatie en makkelijk amusement mikkende ICT-samenleving, en de grondig veranderende inrichting van beroep en vrije tijd het boekenvak niet alleen niet onberoerd laten, maar tot in de kern aantasten. Per 1 januari 2005 is de beroepsnaam 'boekverkoper' niet langer beschermd, uitgeverijen en zelfstandige boekwinkels worden opgenomen in concerns die een hoge winstmarge

opleggen, en de klant wil tegenwoordig ook in een boekhandel kunnen *funshoppen* met een cappuccinoetje onder handbereik. Scholen minimaliseren hun bibliotheken en investeren in computers, niet meer in boeken. Het enorme aanbod aan titels maakt anderzijds dat de winkelier strak selecteert wat hij of zij nog op voorhand uit de uitgevercatalogi bestelt. Op uitstaltafels en in de rekken is dan uiteraard geen plaats meer voor incurante boeken of voor titels waarvan de *hausse* voorbij is.

Een somber, maar buitengewoon verhelderend perspectief op deze ontwikkelingen wordt door Marc Kregting geschetst in zijn korte studie *Zij zijn niet van Jeremia*. Kregting, zelf redacteur met veel ervaring in de uitgeverwereld, volgt in het bijzonder de wording en distributie van Nederlandse belletrïe, en signaleert als voornaamste probleem: overproductie. Er worden onnoemelijk veel literaire titels gepubliceerd, maar als ze geen extra publiciteit krijgen in de media, besteedt de boekhandel er geen aandacht aan en is de lezer zich niet eens bewust van hun bestaan. Uitgevers vinden het belangrijk om veel verschillende boeken te publiceren, want een volle catalogus oogt veel beter dan een lege. De kosten van de onverkochte titels worden gecompenseerd door de opbrengst van bestsellers. Daarvan liggen de exemplaren in hoge stapels in de winkels; geregisseerde media-inspanningen en uitgekende advertentiecampagnes bereiden handelaars en kopers voor op de nieuwste Nicci French of *Harry Potter*. Ondertussen verdwijnen duizenden exemplaren van onbekende, onbestelde, ongelezen romans en verhalenbundels, niet naar de opslag in het Centraal Boekhuis, niet naar De Slegte, maar linea recta naar de papiermolen. Met literaire kwaliteit heeft dat lot maar zeer zijdelings iets te maken. Eigenlijk zouden literaire uitgevers, aldus de auteur, meer eigenzinnig op kwaliteit moeten letten en zich niet laten beheersen door de wetten van winst en productie.

Beslist humoristisch is Kregting in zijn kritiek op de literaire uitgeverwereld. Redacteurs zijn al lang geen vakkundige begeleiders van manuscripten meer, maar communicatie-experts met sociale vaardigheden, die recepties aflopen om te netwerken en die, wanneer ze een auteur aan de haak hebben geslagen, er alles aan doen om diens aura op te poetsen. Het eigenlijke redigeren wordt tegen een minimumloontje aan free-lancers uitbesteed, die vaak ondeskundig zijn en in ieder geval te weinig tijd hebben om grondig naar een manuscript te kijken. Paradoxaal genoeg gaat de inhoudelijke uitholling van het uitgevervak gepaard met een groeiende glamour. Het soort bedrijf is aantrekkelijk voor jonge afgestudeerden die “iets met boeken en literatuur” willen doen, en de kranten berichten uitvoerig over fusies en personele mutaties bij uitgeverijen, als ging het om *society*-evenementen.

Amusant en ontnuchterend zijn ook Kregtings observaties over het steeds herhaalde mediacircus rond boeken die bestsellers moeten worden, over de verhouding tussen de Vlaamse en de Nederlandse literaire boekenwereld, en over de sterallures van collega-uitgevers en schrijvers die die status niet echt waard zijn. Kregting is weliswaar zeer pessimistisch over de kansen van een serieuze roman op de Nederlandse markt, zijn analyses in *Zij zijn niet van Jeremia* bevatten ondertussen alle materiaal voor een stuk succesvolle fictie.

– Arie Jan Gelderblom

Johan Snapper

..... *De omwegen van een neerlandicus extra
muros – de theologische weg*

Toen ik als veertienjarige naar Amerika emigreerde, kwam ik terecht in een klein dorpje vlakbij de Canadese grens, waar de meeste mensen van Nederlandse afkomst waren en bijna iedereen lid was van een van de vier hervormde of gereformeerde kerken. Eentje hield iedere zondag een Nederlandstalige dienst. Iemand had gehoord dat een zojuist gearriveerde Nederlandse jongen verdraaid goed orgel kon spelen. Dat kwam goed uit! Hun organist was net overleden en ik kon direct zijn plaats innemen voor \$ 2.50 per dienst. Debuterend speelde ik na een voorspel van Buxtehude de eerste psalm in een redelijk tempo, maar toen ik het eind van het eerste vers bereikt had, was de gemeente (ik schat de gemiddelde leeftijd op een jaar of zeventig) nauwelijks halverwege en zong rustig op eigen houtje door. Ik diende meteen mijn ontslag in, maar het is ook mogelijk dat ik op staande voet werd ontslagen.

Vier jaar later ging ik studeren aan Calvin College, het college bij uitstek van de gereformeerde kerk in Amerika. Ik wilde dominee worden.

Toen ik als redacteur van de studentenkrant in een van mijn columns pleitte voor een vrijwillig, in plaats van een verplicht bijwonen van de doordeweekse kerkdiensten op de campus, kreeg de president van het college zoveel klachten (hoofdzakelijk van ouders), dat ik door hem op het matje geroepen werd. Hij was niet boos, maar op een vaderlijke manier vroeg hij mij of ik wel

zeker wist dat ik dominee wilde worden. Ik dacht van wel, maar voor de zekerheid ging ik nu filosofiegeschiedenis studeren.

In de bijbel en in de kerkgeschiedenis gebeurt er veel drie keer; ook nu was dat het geval. Een van de twaalf gereformeerde kerken in Chicago dreigde mij een paar jaar later te excommuniceren toen ik verder ging studeren aan de twintig kilometer verderop gelegen University of Chicago en daarom niet regelmatig de diensten in deze kerk kon bijwonen. Ik werd vlug lid van een nabije Chinese (Presbyteriaanse) kerk, waar ik niemand kon verstaan, maar waar men om een organist stond te springen: *Maar 't vrome volk in u verheugd zal huppelen van zielenvreugd.*

Ondanks deze ontmoedigende voorgeschiedenis heb ik dertig jaar lang Nederlandstalige kerstdiensten georganiseerd in een prachtige kerk in Oakland met een van de mooiste orgels van Californië, bespeeld door een échte organist. Toen vijftien jaar geleden de laatste Nederlandssprekende predikant van deze kerk overleed, moest ik van lieverlee ook deze functie overnemen. Dit had echter niets te maken met mijn carrière als organist van vijftig jaar daarvoor, of met mijn mislukte opleiding als predikant, maar – wonder boven wonder – met mijn positie als hoogleraar Nederlands aan de University of California in Berkeley, en later als honorair Consul van het Koninkrijk der Nederlanden. Heus!

(Wordt vervolgd)

..... Auteursinformatie NEM 1, 2006

LUDO BEHEYDT is hoogleraar Nederlandse taalkunde en Nederlandse cultuur aan de Université Catholique de Louvain in Louvain-la-Neuve en bijzonder hoogleraar 'De Nederlanden in de wereld' aan de Universiteit Leiden.

[beheydt@lige.ucl.ac.be]

MARION BOERS-GOSENS is als universitair docent Nederlandse kunst- en cultuurschiedenis en als docent Nederlands als tweede taal verbonden aan de vakgroep Dutch Studies van de Universiteit Leiden. Zij publiceert regelmatig over de sociaal-economische aspecten van de kunstproductie in de zeventiende eeuw.

[m.e.w.boers@let.leidenuniv.nl]

H.J. BOUKEMA, voorheen werkzaam aan de Universitas Indonesia (Jakarta) en de Ankara Universitesi (Ankara), was lange tijd redacteur van *Neerlandica Extra Muros*. Tegenwoordig is hij uitbater van Antiquariaat des Indes.

[antiquariaat.desindes@freeler.nl]

ANTOINET BRINK is lector Nederlands aan de Universiteit van Coïmbra. Naast colleges Nederlandse taal en cultuur, verzorgt zij ook colleges vertaling Nederlands-Portugees. Zij werkt aan een proefschrift over mobilisatie van voorkennis in de vreemdetalenklas.

[a.brink@mail.telepac.pt]

WILKEN ENGELBRECHT is geassocieerd hoogleraar literaire theorie en Nederlandse taalkunde aan de Univerzita Palackého te Olomouc in Tsjechië. Daarnaast is hij werkzaam als universitair hoofddocent middeleeuws Latijn bij dezelfde universiteit. Zijn belangrijkste interessegebieden zijn receptie van de Nederlandstalige literatuur in Tsjechië en Slowakije, receptie van de klassiek-latijnse literatuur in de Middeleeuwen en contrastieve taalkunde.

[wilken.engelbrecht@seznam.cz]

JANE FENOULHET is als universitair hoofd-

docent Nederlands verbonden aan de vakgroep Nederlands van University College London. Zij is redacteur van *Dutch Crossing. A Journal of Low Countries Studies* en werkt nu aan een geschiedenis van schrijvende Nederlandse en Vlaamse vrouwen.

[j.fenoulhet@ucl.ac.uk]

NINA GEERDINK volgt de opleiding Dutch language and literature, onderdeel van de Research Master van het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur van de Universiteit Utrecht. Haar specialisatie is de vroegmoderne letterkunde en op dit moment met name de zeventiende-eeuwse auteur Jan Vos, omdat zijn gelegenheidsgedichten het onderwerp van haar masterthesis zullen vormen.

[n.geerdink@zonnet.nl]

ARIE JAN GELDERBLOM is senior docent-onderzoeker Nederlandse letterkunde 1500-1850 aan de Universiteit Utrecht. Samen met Anne Marie Musschoot (Universiteit Gent) vormt hij de hoofdredactie van de nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis.

[arie.j.gelderblom@let.uu.nl]

RALF GRÜTTEMEIER is hoogleraar Nederlandse letterkunde aan de Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. Hij maakt deel uit van de redactie van NEM.

[ralf.gruettemeier@uni-oldenburg.de]

MATTHIAS HÜNING is hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Freie Universität Berlin. Zijn onderzoek is vooral gericht op taalveranderingsverschijnselen en de structuur van het Nederlands in vergelijkend perspectief. Hij is redacteur van *neerlandistiek.nl*.

[mhuening@zedat.fu-berlin.de]

PIET DE KLEIJN docent Nederlands als tweede taal en Frans, eerst bij de Nuffic, thans bij het Taleninstituut Babel, beide in Den Haag. Is sinds 1981 verbonden

- aan de Zomercursus Nederlandse taal en cultuur (Breukelen/Zeist) en verzorgt sinds 1987 de didactiekcolleges voor het Seminarium voor Nederlandse taal en cultuur (Amsterdam). Hij is de auteur van onder andere het *Combinatiewoordenboek* (Amsterdam 2003).
[pdkleijn@euronet.nl]
- MARTA MAŇÁKOVÁ is masterstudente Nederlandse filologie en Japanse filologie bij de leerstoel voor neerlandistiek van de Univerzita Palackého te Olomouc. Zij interesseert zich voor de receptie van Nederlandstalige literatuur in Slowakije.
[martuschka@hotmail.com]
- AMBRA NERI is als docente verbonden aan het Instituut voor Tolken en Vertalers van de Universiteit van Triëst, waar ze cursussen over vertalen Nederlands-Italiaans verzorgt. Tevens werkt zij sinds 2001 als junior onderzoeker bij de Centre for Language and Speech Technologies van de Radboud Universiteit Nijmegen. Voor deze universiteit voert zij onderzoek uit naar uitspraaktraining door middel van Automatische Spraakherkenning voor NT2-leerders.
[a.neri@let.ru.nl]
- OLF PRAAMSTRA is voorzitter van de opleiding Dutch Studies aan de Universiteit Leiden. Zijn onderzoeksterrein betreft met name de Nederlandse literatuur in contact met andere culturen. Op dit moment werkt hij aan een biografie van Conrad Busken Huet.
[o.j.praamstra@let.leidenuniv.nl]
- MIRANDA VAN ROSSUM werkt voor University College London aan Lagelands 2, een online cursus Nederlands voor halfgevoerden. Daarnaast is zij verbonden aan de Universiteit van Hull, waar zij bijdraagt aan de MA in Language Learning and Technology, en tevens werkzaam is voor het Educational Development Team, dat de training van universitaire docenten verzorgt.
[m.m.van-rossum@hull.ac.uk]
- JOHAN SNAPPER is Koningin Beatrix Professor emeritus aan de University of California, Berkeley. Hij is auteur van uitgebreide studies over na-oorlogse literatuur (b.v. Minco, Reve) en redacteur van de serie 'Berkeley Conferences on Dutch Language and Literature' (samen met Tom Shannon). Tevens is hij vice-consul van Nederland voor Noord-Californië.
[snapper@berkeley.edu]
- HERBERT VAN UFFELEN is als hoogleraar verbonden aan de Universität Wien. Hij leidt aldaar de vakgroep Nederlands, is hoofdcoördinator van NEDWEB (www.ned.univie.ac.at/) en publiceerde over de receptie van de Nederlandse literatuur in het buitenland en over ontwikkelingen in de moderne Nederlandse literatuur.
[herbert.van-uffelen@univie.ac.at]
- ROEL VISMANS is Senior Lecturer in Dutch aan de University of Sheffield en redacteur van *Neerlandica extra muros*.
[r.vismans@sheffield.ac.uk]
- SERA DE VRIENDT was hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Vrije Universiteit Brussel en aan de Université Libre de Bruxelles. Van zijn hand verschenen tientallen publicaties over de Nederlandse taal, het vreemde-talenonderwijs en gebarentaal. Sinds zijn emeritaat heeft hij zich vooral toegelegd op de studie van zijn moedertaal, het Brussels Vlaams.
[seradevriendt@pandora.be]
- CSILLA ZICHLER is PhD-studente in het Centrum voor Neerlandistiek aan ELTE te Boedapest en vertaler en tolk Duits.
[zichlercsilla@hotmail.com]

Uitgever

Rozenberg Publishers
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving

Puntspatie [bno], Amsterdam

Abonnementsprijs 2006

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland:

€ 30,00 (inclusief portokosten)

Overige landen:

€ 35,00 vooraf te betalen op
rekeningnummer 56 64 78 323 van

Rozenberg Publishers,
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland.
In dit bedrag zijn de portokosten
begrepen. (Alle bankkosten in
binnen- en buitenland zijn ten laste
van de abonnee.) Losse nummers:
€ 16,50 (inclusief portokosten).

ISSN 0047-9276

ñu

Neerlandica Extra Muros

Tijdschrift van de Internationale
Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)
Drie afleveringen (2006)
Jaargang 44, 1, februari 2006

Onder redactie van

F. Balk-Smit Duyzentkunst,
M. Boers-Goosens, A.J. Gelderblom,
R. Grüttemeier, A.M. Musschoot,
J. Pekelder, R.M. Vismans, M. Kristel
(redactiesecretaris)

Samenstelling redactieraad

Dr. Luc Bergmans, Parijs, voor
Frankrijk; Lic. Widjajanti Dharmo-
wijono, Semarang, voor Azianië;
Dr. Wilken Engelbrecht, Olomouc,
voor Midden- en Oost-Europa;
Prof. Dr. Siegfried Huigen,
Stellenbosch, voor Zuid-Afrika;
Prof.dr. Jeannette Koch, Napels,
voor Zuid-Europa; Dr. Niels-Erik
Larsen, Kopenhagen, voor Noord-
Europa; Dr. Jelica Novakovic-
Lopusina, Belgrado, voor Midden-
en Oost-Europa; Drs. Sugeng
Riyanto MA, voor Azianië;
Prof. dr. Thomas F. Shannon,
Berkeley, voor Canada en de
Verenigde Staten

Redactiesecretariaat

Van Dorthstraat 6
2481 XV Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276